

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

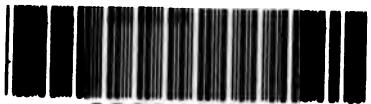
We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

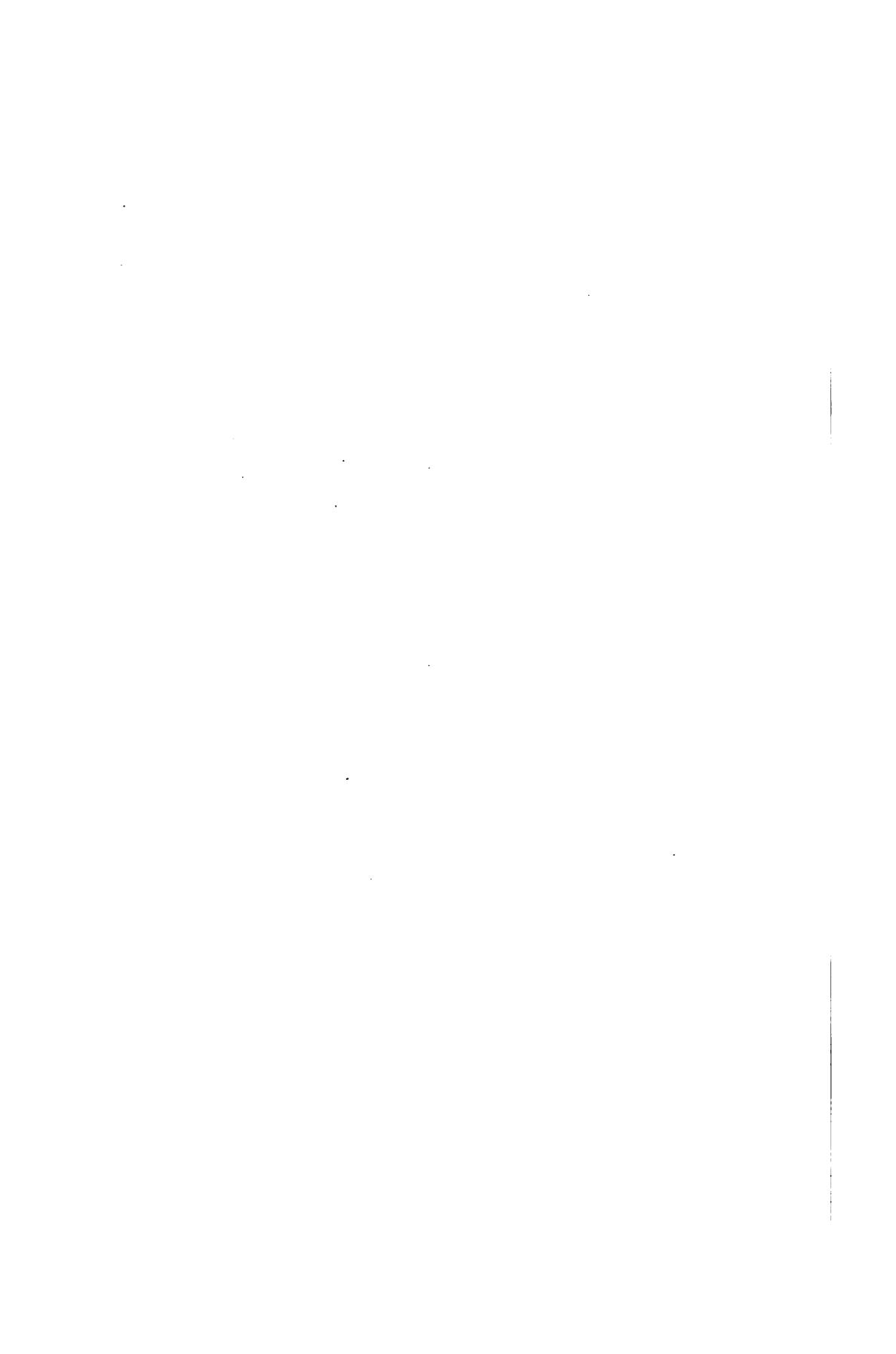

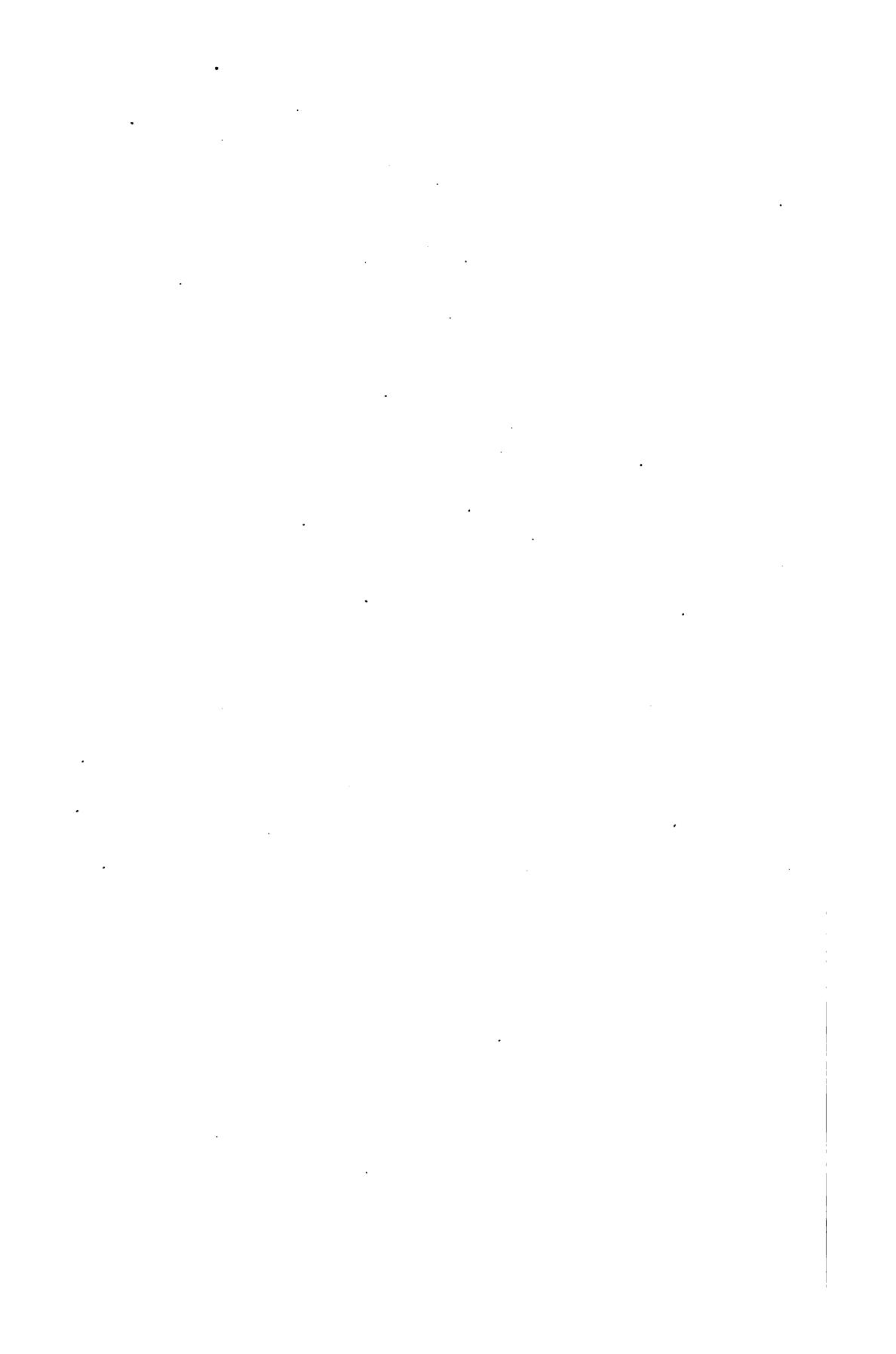
600040226K

Y STORY A

DE

CAROLO MAGNO.

FROM THE

Red Book of Hergest.

EDITED BY

THOMAS POWELL, M.A.

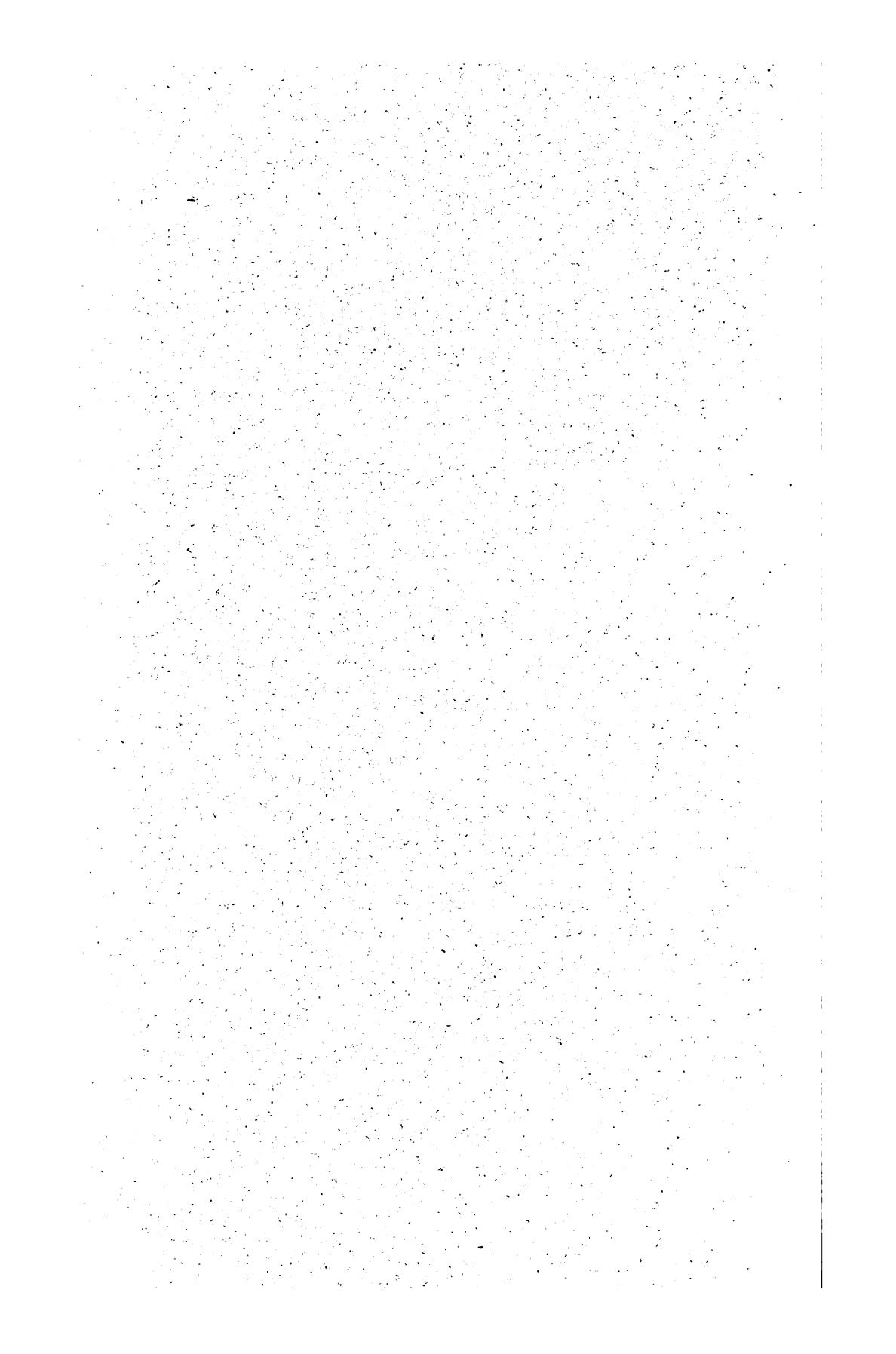
PRINTED FOR THE

Honourable Society of Cymmrodorion

BY

WHITING & CO., LIMITED, SARDINIA STREET, W.C.

1883.

Y S T O R Y A

DR

C A R O L O M A G N O.

FROM THE

Red Book of Hergest.

EDITED BY

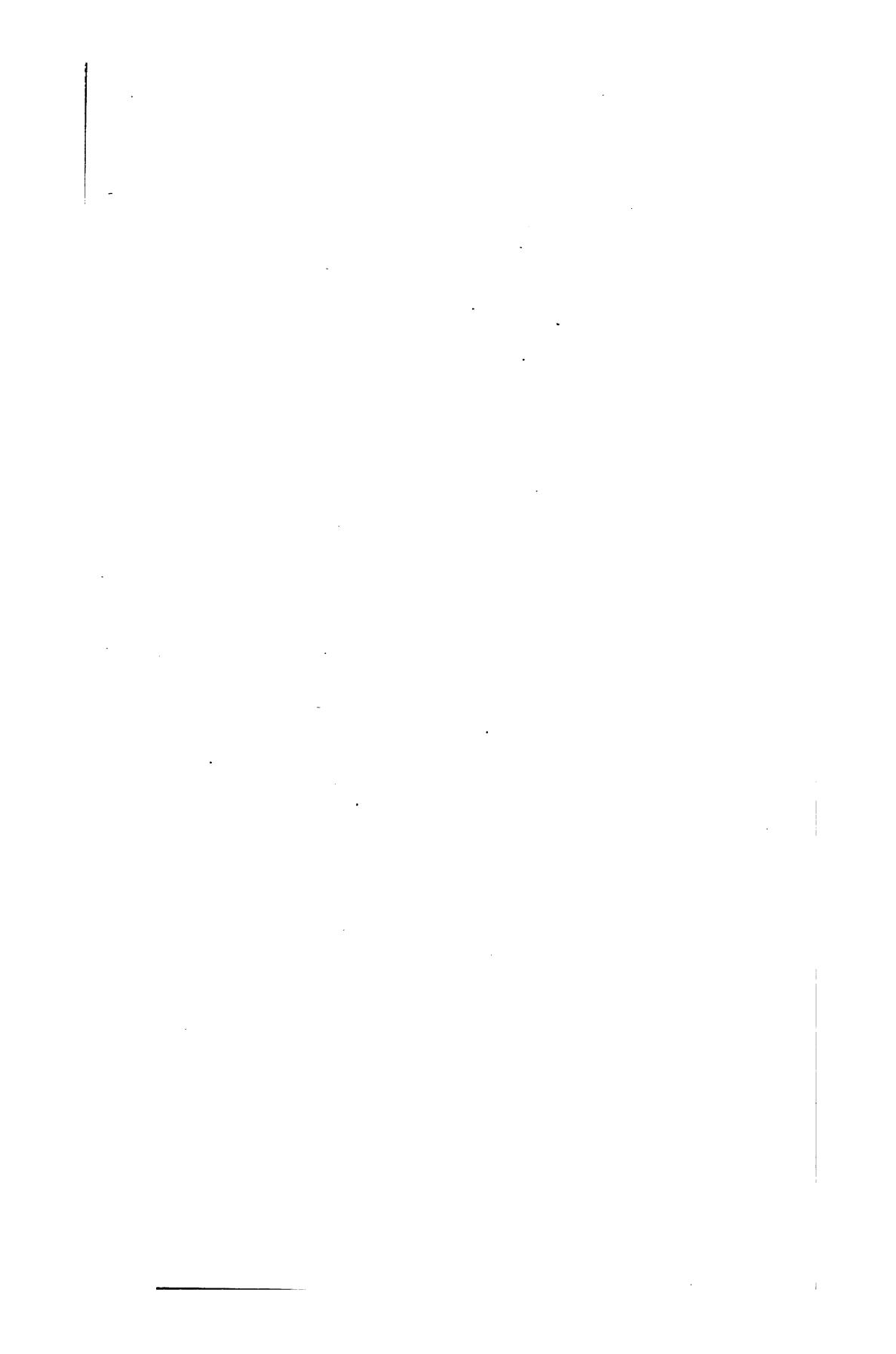
THOMAS POWELL, M.A.

PRINTED FOR THE SOCIETY
BY
WHITING & CO., LIMITED, SARDINIA STREET, W.C.

1883.

04. 2. 1883.

N O T I C E.

THE issue of the following pages, as well as of the other publications of the Society, has been a good deal delayed in consequence of two successive fires at the printers', which destroyed some of the sheets, and otherwise retarded work.

The Editor had intended adding another fragment of the Charlemagne romance from the same MS., together with a Translation, Notes, and Glossarial Index. This, however, the state of his health for the present forbids. Meanwhile, he desires most gratefully to acknowledge his great indebtedness to Professor Rhys, who kindly undertook the labour of collating the sheets with the original, and also to Mrs. Rhys for a transcript of a considerable portion of the text. Without the kind help of Professor and Mrs. Rhys, the Editor would have been unable for the present to place these interesting *inedita* in the hands of the members of the Society.

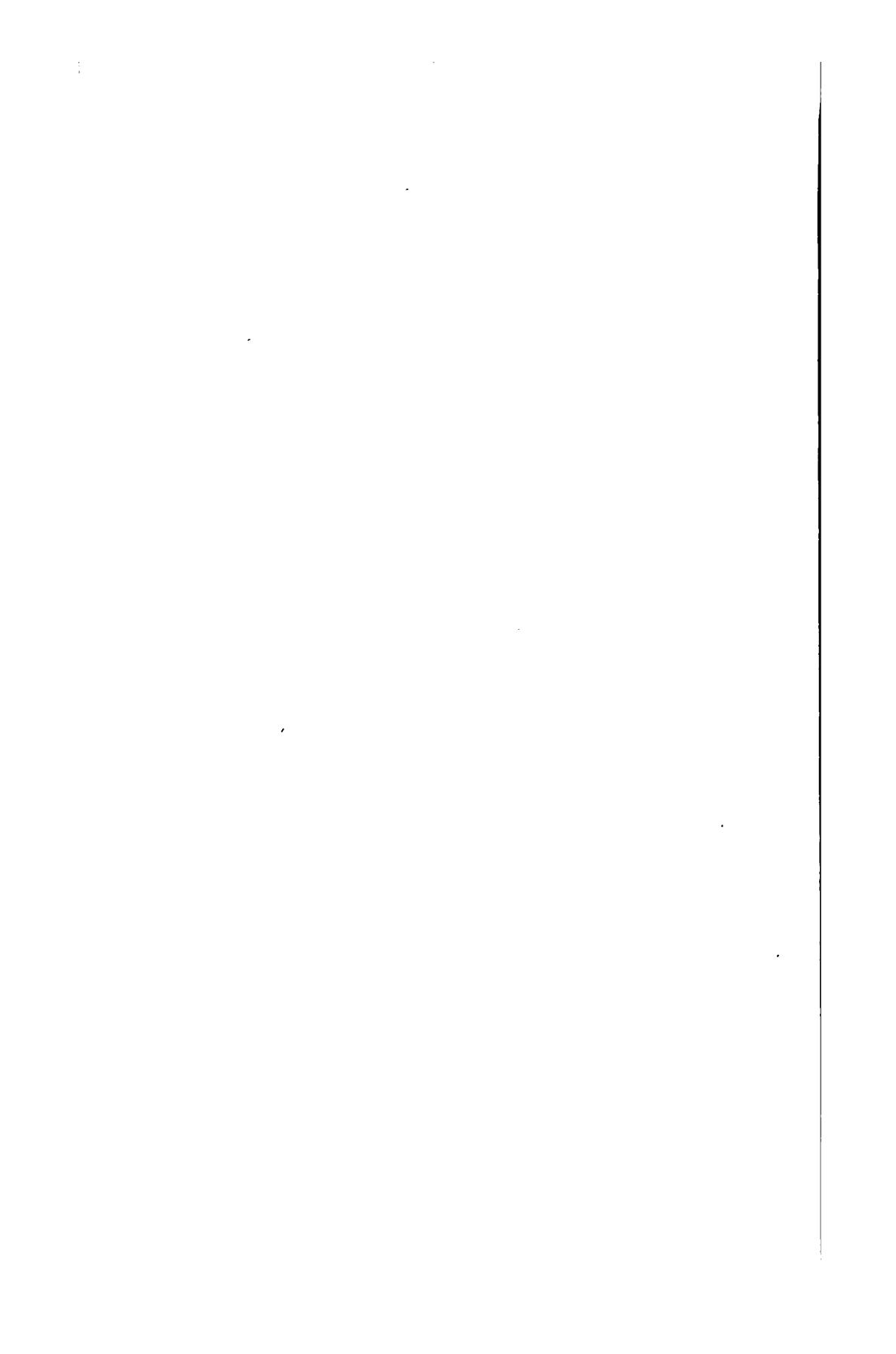
It may be added that the MS. has been followed with all possible care in every particular.

YSTORIA DE CAROLO MAGNO.

"Llyfr Coch", Col. 381.

Pan wascarbyt yr ebystyl a disgynion yr arglwyd y bedryuannoed byt y bregethu. 6rth hynny y gogonedussaf ebostol iago. adyweddir y bregethu yngyntaf yny galis. A gbedy y lad ynteu o era6dyr greula6n yny di6ed y doeth o gaerussalem dros vor disgynion ereill y bregethu yr galis. Ac bynteu y galissyeit odyna. yny gobrynei eu pechodeu. a ymada6assant. ac eu cret hyt yn oes charlymaen amhera6dyr rufein affreinc. athiester. achenedloed ereill aymchoelasant drachefyn y eu hagret. A gbedy goreskyn o charlymaen oe nerth ae allu pedryfannoed bydoed. ac amryuuelon teyrnassoed. Nyt amgen lloegyr. afreinc. ar almaen. a baicar. alotarius. ab6rg6yn. ar eidal. a brytaen. ac aneiryf teyrnassoed ereill. a dinassoed or mor py gilyd. ac o gedernit d6wywa6l eu gest6g. ac eu d6yn o la6 sarascinyeit. ac eu darest6g y gristonoga6l bendeuigaeth. Gbedy y vlinia6 o 6rthr6m lauur yd aruaeth6ys gorfywys o hynny allan. ac nat elei ymbr6ytreu. ac ar hynny ef a arganuu ar y nef mal ffiod o syr ae dechreu o vor ffringa. ac ystynnus yr almaen. a g6lat rufein. ac y r6g ffreinc ac angi6 ac yn unya6n y wasg6in. ac y nauarn. ac yr yspaen hyt y galis. yny lle yd oed corf y g6unuuydedic iago yna yn gorwed heb y adnabot. a gbedy gbelet o charlymaen y ford honno lla6er o nosseu. medlya6 yn vynych aoruc beth a ar6ydoccae. ac ual y byd yggbastat ued6l am hynny nossbeith tr6y y hun ydymdangosses ryss6r ida6. a thegach oed noc y gallei

YSTORIA DE CAROLO MAGNO.

"Llyfr Coch", Vol. 381.

Pan waserbyt yr eblstyl a disgylion yr arglwyd y
bodrymannoed byt y bregethu. Erth hynny y gogonodusau
ghostol lago, adywolir y bregethu yngyntaf yny gallia. A
gbedy y led ynteu o erasdyr greadlaen yny dived y doeth
o gneurwalem dros vor disgylion oreill y bregethu yr
galla. Ao gynteu y gallaseyt olyma, yny gobrwynt eu
pechodeu, a ymadalesant no eu eret hyt yn oes charly-
maen amherasdyr rufein afreline, athlester, nhenedloed
oreill aymchoelasant drachefyn y eu lunget. A gbedy gores-
kyn o charlymaen oe north ne allu pedryfannoed hydoed, ne
amrywuelon teyrnasoed. Nyt amgen llegyr, afreline, ar
almaen, a baleur, alotarius, abergwyn, ar eidal, a brytaen,
ne aneirys teyrnasoed oreill, a dimisoed or mor py gilyd, ne
o godornit dgywabl eu gestig, ne ou delyn o lab sarasolnyelt,
ne ou darestig y gristomogwl bendulgneth. Gbedy y
vlinas o Erthrom laur yd arunethys gorfywys o hynny
allan, ne mat olei ymbrwytreu, ne ar hynny of a organuu
ar y nos mal llord o syr no dechreu o vor fflinga, ne ystynn
yr almaen, a golet rufein, ne y rfg freine ne angis ne yu
unyntu y wngslin, ne y nauern, ne yr yspmen hyt y gallia,
yny lle yd oed cors y gwynyddedig lago yna yn gorwed heb
y admabot, a gbedy golet o charlymaen y ford honno llabor
o nosson, medlynas yn vynych aorws beth a argyddoedd,
ne ual y byd yggbastat uedol am hynny nossbeith trwy y
hun ydymdangosser ryssgr idas, a thegnch oed noo y gallet

neb y gred u nae dywedut. ac ual hynn dywedut 6rtha6. vy mab beth a vedyly di pa un 6yt ti argl6yd heb y charlys. mi y6 iago ebostol heb ynteu mab maeth crist mab zebedeus bra6t Ieuau euagelystor. yr h6nn adeilyg6ys yr argl6yd oe andyweddic rat ef y ethol y bregethu yr pobloed. yr h6nn alada6d era6dyr greula6n ae gledyf. yr h6nn y mae y gorf yn gorbed yny galis aheb y adnabot oneb. ac y mae sarascinyeit yny gywarsagu [382] yn dybryt. Odyna yd6yf inheu eithyr mod ynryuedu na rydheeist di uyn dayar i ygan ysarascinyeit ar gyniuer dayar a darestygheist. ac 6rth hynny y managaf ui ytti. megys y g6naeth du6 didi yngyuethoccaf o vrenhined dayara6l ual hynny yd etholes ynteu didi ymblaen neb y barattoi hynt ymi. ac y rydhau uyndayar i o la6 sarascinyeit. val y paratoo ynteu ytti goron tal tragedwyd. Ford y syr aweleist di ar ynef aar6ydoccaa dy vynet ti a dirua6r lu ywrth6ynebu yr paganyeit anffydla6n. ac y rydhau uy hynt inheu amtir. ac y ovbu6 vy egl6ys am bed hyt y galis or lle h6nn. A g6edy titheu mynet yr holl bobloed or mor py gilyd y bererinda6t ym. ac y gymryt madeu-eint oc eu pechodeu. ac y datcanu molyanneu du6 ae nerthoed ar g6yrtheu awnel. Ac oth dyd ditheu hyt yndiwed byt ydaant. ac yr a6r honn kerda gyntaf y gellych. ami afydaf ganhorth6y6r ytt ympobpeth. ac am dy lauur mi adygaf goron ytt yny nef. ahyt y dyd diwethaf y byd dy en6 ummolyant. Ac uelly ydymdangosses y g6ynuydedic ebostol teirg6eith y Charlys. Ag6edy clybet ohona6 hynny aruer aoruc or ebostola6l edewit. adyuynnu atta6 lluoed ta6r. achyrrchu yr yspaen y 6rthlad y genedyl anffydla6n.

A chyntaf caer adamgylchyna6d pampilon. athrimis y bu yny chylch. ac nys kauas. kanys y muroed kadarnhaf aoed yny chylch. Ac yna y g6edia6d charlys ar yr argl6yd. argl6yd Iessu heb ef dros dy gret ti y deuthum. i. yr g6lad-oed hynn. y wrth6ynebu yr genedyl anffydla6n. dyro ym y gaer honn yr entryded dy enw. Or g6ynuydedic Iago os yn

wir yd ymdangosseist ym. par ym y gaer honn. ac yna orod duôg agbedi Iago y dygôydaôd y muroed oc eu grôndwal. ac auynnôbys bedyd or sarascinyeit aadôys charlys yn vyô. Ac ar nys mynnôbys aladaôd. a gbedy clybot y gôyrtheu hynny yn honneit [383] y darestygei y sarascinyeit y charlys. y ford y kerdei. ac yd anuonynt teyrngedoed ynyerbyn. Ac y rodynt idaôs eu dinassoed. ac y bu trethaôl idaôs eu holl dayar. Enryued uu gan y sarassinyeit pan welynt genedyl freinc yn dec hard wisgabôc. Bôg euharueu abneýnt ac eu herbyn yn enrydedus. a gbedy goubyaôl bed Iago ebostol ydaeth hyt y mor a gossot y wayô yny veiston. adiolôch yduôg ac y Iago ae dugassei hyt yno. kanyallassei kyn no-hynny uynet. ar galiscyeit abregethassei Iago aedisgyblon udunt. aymchoelassei ar anffydlaôn genedyl paganyeit. adat-enynhôbys o rat y bedyd trôby laô turpin archescob. or a uynnôbys bedyd ar ny veddydyssit eiroet. ar ny mynnôbys bedyd hagen onadunt alas neu aducrôbyt ygkeithiwet cristonogyon. Odyna y kerdôys yr holl yspaen or mor py gilyd. Holl geyryd a dinassoed. Yr yspaen a gauas charlys yna. Rei heb ymlad. rei gan diruaôr ymlad achelu[y]dyt. eithyr lukyrm ehun. y dinas kadarnhaf yny glynn ir. ny allôys y gaffel. Ac ynydiwed y gogylchynôbys ac yd eistedôys yny chylch petwarmis. A gbedy gbediaôl duôg. a Iago y dygôydaôys y muroed. ac ymae yndiffeith yr hynny hyt hedîô. kanys dyfôr aaeth drosti ac yno y keffir pysgaôt duon. Rei or dinassoed ereill aorestygôbys brenhined freinc. a brenhined yr almaen kyn Charlys. ac odyna aymchoelassant ar dedyf sarassinyeit yny doeth ynteu. A gbedy y agheu ynteu. llaber o vrenhined athywyssgoyon freinc aôrthladysant sarassinyeit ynyr yspaen. Clodoôyus y brenhin cristaôn kyntaf o freinc. Clotarius Dagobertus. Pipinus. karolus. Martellus. aoreskynnassant ran or yspaen. rann arall aadaôbs-sant y charlymaen. Hônn hagen yny dydyeu ef aoreskynôbys yr yspaen yn gôbyl. a llyman y dinassoed aemelldigôbys wedy

goruot arnadunt o 6rthr6m [384] lauur. ac 6rth hynny ymaent heb neb yny press6yla6 yr hynny hyt hedi6. Lucerna. Ventosa. Capara. Adama.

Pop geudu6 ageudel6 or agauas yna ynyryspaen adistrywa6d yna yng6byl. eithyr ygeudu6 aoed yn dayar alandalus Mahumet oed y en6. a llyna adyweit y sarascinyeit trayttoed yny vywytt. rywneuthur o honab y del6 honnoyny en6 ehun. ac orin geluydyt gyrru yndi lleg o diefyl ae hinseila6 arnunt. a chyngydarnet y6 y geudu6 h6nb ac na all6ys neb y dorri eiryoet. Pan dynessao crista6n attab y pericla. a phandel sarascin. y wedia6 y keiff yechyt. Ordamweinha diskynnus edyn arnab. mar6 uyd. ac ygglan y mor y mae ynteu maen keu hen yskythredic. oweith sarascinyeit yn odidab6c. wedy y ryosso ar y dayar ac yn llydan y dana6 pedrogyl. ameinach veinach. yuynyd kyuuch ac ehetua bran yr abyr. Ac ar y maen h6nn6 y mae y del6 honno. or elydyn teckaf wedy rydineu ar lun dyn. yn seuyll ar y traeth ae wyneb ytu ar deheu. ac agoryat ma6r yny lab deheu. Ar agoryat h6nn6 mal y dyweit y sarascinyeit adyg6yd oe lab ef yny vlydyn y ganer brenhin ynfreinc. adarestygo yny amser yr holl yspaen y gyfreitheu crist. Ac yny lle pan welont bynteu yr agoryat yn dyg6yda6 oe lab ef. yd adabant bynteu eu golutoed ac y foant or wlat.

Or eur ar trysor arodes brenhined yr yspaen y Charllys yd achbenegbys ef egl6ys Iago esbostol. ac y trigybys yno teir blyned or acha6s h6nn6. ac y gossodes escob achanonnwyr yndi her6yd reol ysidor escob a chonfessor. ae hadurnab aoruc o glych allyfreu. aphob kyfryw ddotrefyn ereill auei reit wrthunt. A phandoeth or yspaen. adoeth ganta6 owedill swllt o eur ac aryant yng6byl y treul6ys 6rth weith egl6ysseu ereill. Nyt amgen egl6ys y wynuydedic wyry veir yny grabin6bu6r. ac egl6ys Iago yno heuyl. ac egl6ys Iago ymbitern. ac e[385]glwys Iago yntulys. ar honn yggbasg6bin. y r6g caer axa aseint iohan sordue ar y ford seint iac. ac egl6ys

Iago ymparis y ſög ſein amþnt a martures.¹ ac aneiryf o vanachlegoed aþnaeth Charlymaen ar hyt y byt.

A gþedy ymchoelut Charlys y freinc. y doeth pagan brenhin yr affric aigolant y enþ. a lluoed diruaðr gantað yr yspaen. ac y gþrthladþys y keitweit cristonogyon a adaðssei Charlys y warchadþ y dinassoed ar wlat. Aphan gigleu Charlys hynny. y kyrchaðd ynteu eilweith yr yspaen. alluoed maðr gantað. a milo tywyssabþ ymladeu gantað.

Apharyð agreift adangosſes duð ynni oll yna. am yrei aatalyo gantunt kymun y meirð ac eu halðisseneu ygcam. Pan yttoed Charlys yn lluestu ygkaer baion ae lu. y cleuýchþys marchiaðc romaric oed y enþ. a gþedy y wanhaū achymryt kymun adillygdaðt ygan effeirat. march oed idað aorchymynþys y gar idað y werthu. arodi y werth rac y eneit y yscolheigon ac y yssywediȝyon. agþedy y varð y gar a werthwys y march yr cansðllt. Ac ochþant y da ae treulþys ehun yn vþyt adiaðt a dillat. Ac ymegys y gnottaa ebrðydhau dwybaðl dial yn ol gweithretoed drþc ympenn y decuet diþarnabþ arhugeint pan yttoed yn kysgu. ydymdangosſes y marð idað. adybedut þrthað. Kanys kymmynneis i. vynda ytti. y rodi rac vy eneit dros vympechaðt. gþybyd di ryuadeu o duð ymi vy holl pechodeu. a chanys etelleist ditheu vy alðissen inheu. yn gam yd etelleist di vynheu ympoeneu ufern. dec niwar-naðt arhugeint. gþybyd ditheu y bydy erbyn auory ympoeneu ufern. or lle y deuthum inheu ohonað. ac y bydaf ynheu ymparadþys. a gþedy yr ymadrodyon hynny yd aeth y marð ymeith. ac y deffroes y byð o gymrað. aphan yttoed y boreu drannoeth yn datkanu y baðr aglyþyssesi. ar [386] llu unym-didan y rygtunt am hynny nachaf yn deissyfeit gaðr or aþugr am y benn mal utua bleideu a llewot a biglodyat gþarthee. ac yndiannot o perued raðb yny iechyt ae vywyt yn yr utua honno y ysglyfyeit or diefyl. Odyna y keissþyt pedwar dieu trþy vnyded aglynneu ygan uarchogyon aphetyd. ac ny

¹ A in later hand.—J. R.

chafat yn vn lle. O dyna ympenn ydeudecuet diwarna> pan yttoed yllu yn kerdet diffeith&ch nauar ac alanar y ka&ssant y gorff yn vri& yssic ar ulaen karrec uch penn y mor. teir milltir yny huchet. ymdeith pedwar diwarna> or dinas y due&byt &chona&. yna y bytu&ys y dieuyl y gelein ef y eneit ynteu adugant y usfern. ac ual hynny g&bybydent aattalyo kymun y meir& eu bot ygkyfyrgoll tragedwyda&.

Ac odyna y dechreuassant Charlys amilo ac eu lluoed keissa& aigolant ar hyt yr yspaen. ag&edy y ymlit yngall y ka&ssant ef. yny wlat aelwit desa&n. ar lan auon aelwir cela. ar weirglodyeu g&bastataf agoreu. Yny lle wedy hynny o arch a chanhorth&u Charlys. yg&naeth&byt egl&ys dirua&r y meint yr deu uerthyr. ff&abcs&nd a phrimif. Ac yno y mae eucorfforoed &ynteu yngorffowys. ac y gossodes manachla&c ar dref uerthockaf yny lle h&nn&. A g&edy nessau lluoed chyarlys yno. yderchis aigolant y Charlys erbyn br&dyd&r &rth y ewyllys. aeugeinwyr yn erbyn uegeint ae deugeint yn erbyn deugeint. ae cant yn erbyn cant. ae mil yn erbyn mil. ae un yn erbyn vn. ae deu yn erbyn deu. Ac yna yd anuones Charlys cant marcha&c yn erbyn cant Aigolant. ac y llas y cant sarassin. Odyna y rodes aigolant. cant yn erbyn cant. ac y llas y sarassinyeit. Odyna y rodes aigolant. deucant yn erbyn deucant. ac y llas y sarassinyeit. [387] Odyna yd anuones aigolant d&y uil yn erbyn d&y uil. a rei or rei hynny a las ac ereill a ffoassant. ar trydyd dyd yd aeth aigolant y goela& ynysgyual&ch. r&by bieiffei y uudugolyeth y dyd h&nn&. ac erchi y charlys rodi kat ar uaes ida& ydyd h&nn& os mynne&. a hynny aganhat&yt o pob part. ac yna ydoed rei or cristonyon ynparatoi eu harueu ynos kyn y ur&dyd&r. a gossot eugleifyeu yny weirgla&d ynsefyll ger glan yr auon. athran-noeth y bore y ka&ssant wedy tyuu bric a risc. a g&reid arnadunt. Nyt amgen yrei agymerassant palym budugoly-aeth yny vydin gyntaf. a merthyrоляeth am ffyd grist. Eithyr vy mot yn ryuedu awnaethant y g&yrtheu dywa&

gbedy eutorri 6rth y dayar. ac or gbedy aada6ssant yny dayar y tyua6d dirua6r goet yssyd yno etwa. yndirua6r wyd. llawer o nadunt ynon. llawer yn wyd ereill mal yd oed ry6 y pelydyr. Ryued6ch ma6r. alle6enyd ma6r. a lles ma6r y eneiteu. adirua6r gollet y gorfforoed. Y dyd h6nn6 y doeth ydeulu yr ur6ydyr. ac y llas deugein mil o gristonogyon. a milo tywyssa6c ymladeu tat Rolant agauas palym merthyr-olyaeth ymplith yrei a dyfa6d eu pelydyr. ac y llas march Charlys. ac yna y sauua6d Charlys a deu grista6n ygyt ac ef eu pedyt ymperued y vr6ydyr sarassinyeit. a noethi ga6dios y gledyf. a thrychu lla6er ac ef o sarassinyeit. atrannoeth y doeth ynnerth y Charlys pedwarg6yr ida6 or eidal. a phedeir mil gantunt o wyr ymlad. ac yny lle ual y hadnabu aigolant 6ynt. ymchoelut y gefyn aoruc ar ffo. A chyarlys ynteu ae luued aymchoelassant parth a ffreinc.

Ac odyna y kytuun6ys aigolant allawer o genedloed sarassinyeit. Nyt amgen vn brenhin arbymthec ac eu lluoed. adyuot hyt yggwasg6in. a chaffel caer ageuni.¹ Ac odyna anuon ar chyarlys yn dagnouedus y erchi ida6 ac ychydic uarchogyon gan [388] ta6. ac ada6 ida6 r6nn na6 meirch o dlysseu ac eur ac aryant yr darest6g y bendeuigaeth ef. A llyna yr acha6s y dywed ei hynny yr mynnu y adnabot 6rth ylad ot ymgaffei ac ef ymbr6ydyr. ac adnabot hynny aoruc Chyarlys. adyuot ad6y vil ganta6 o varchogyon cadarn. hyt ar bedeir milltir y wrth y gaer. ac eu hada6 aoruc yno udunt yndirgel hyt yn oet trugein marcha6c ac ahynny y doeth ef hyt ar vynyd yn ymyl y dinas. or lle y g6elynt yn aml6c. Ac yno yd edewis y rei hynny. ac y kymert g6isc diel6 ym dana6. ac ada6 y way6. ac ae daryan ar y gefyn ae llosg6rn y vynyd ualydoed deua6t kenadeu yn amser ryuel. ac un marcha6c y gyt ac ef adoeth hyt y gaer. Ac yny lle y deuth rei or gaer yn eu herbyn a gofyn beth a vynhynt. Kenadeu Chyarlymaen vrenhin ym ni. heb 6ynt. wedy an hanuon ar aigolant a6ch

¹ Or *agenni*. —J. R.

brenhin chb̄ithei ac yna y ducrb̄yt h̄b̄y yr gaer hyt rac bron aigolant. Chyarlymaen heb ȳnt an hanuones ni attat ti. kanys ef a doeth mal ydercheist di ar y drugeinuet marchab̄c. ac y vynnu ḡbrhau ytt a bot yn uarchab̄c ytt. o rody di idaþ aedeweist. ac ȳrth hynny dyret tithei attab̄ ef ar dy drugeinuet. or rei teu ditheu yn dagnouedus y gyfrōch ac ef. ac yna y gwiskb̄ys aigolant ymdanab̄ y arueu. ac erchi udunt ȳnteu ymchoelut ar Chyarlymaen ac erchi idaþ y arhos. Nythebygassei aigolant etaþ panyb̄ Chyarlys oed ef. Ac ynteu wedy ry adnabot aigolant ohonaþ ynteu. a disgþyl yn graf aoruc ar y gaer pa fford habssaf ymlad a hi. a ḡelet y brenhined aoed yndi ac ymchoelut drachefyn aoruc hyt ar y drugein marchab̄c. ac y gyt ar rei hynny kerdet hyt ar eu dþy vil o varchogyon. aigolant ynteu a seithmil gantaþ yn eu hymlit ȳnteu y vynnu llad Chyarlys ac ȳnteu yn rybudedic affoassant. Odyna yd ymchoeles Chyarlys y freinc. a ḡedy kynnnullab̄ llu diruaþr. dyuot aoruc hyt ygkaer agenni. ae gogylchynu. ac eisted yny chylch [389] chb̄emis. ar seithuet mis wedy dyrchael pyrryereu. a magneleu a bliuieu. ac amryb̄ peiranneu ereill. a chestyll prenn o Chyarlys. Nossweith yd aeth aigolant ar brenhined. ar gþur pennaduryaf onadunt yn lledrat trþy fenestri. ac ysteuyll bychein. ac ar hyt auon guaron aoed heb laþ y gaer y dihagyssant y gan Chyarlymaen. A thrannoeth y doeth Chyarlys yr gaer gan uudugolyaeth uaþr. ac yna yllas llaber or sarassinyeit. Ereill adieghis arhyt yr auon. Deugein mil hagen or sarassinyeit alas ygkaer agenni.

Ac odyna y doeth aigolant hyt yn ysconnas. y dinas h̄b̄nnb̄ aoed adan sarassinyeit. a h̄b̄nnb̄ a gynhelis ynteu arnab̄. A chyarlys ae hymlynþys ynteu ac a erchis idaþ eturyt y gaer. ac nys atuerei ynteu namyn dyuot allan y rodi cat ar uaes. gan amot gadu y gaer yn dagnouedus yr neb a orffei ar y gilyd onadunt. A nossweith kyn y urþydyr y gossodes rei or cristonogyon eu gleiuyeu yn

bara&t yny dayar. yny weirgla&t gbedy bydina&t yn bara&t r&og y castell ar gaer. A thrannoeth y ka&ssant eu gleiyeu wedy rydyuu risc a bric arnadt. Nyt amgen yrei a gymerei palym merthyrolyaeth yny vr&bydyr honno dros ffyd grist. a llagenhau aorugant h&bynteu or meint g&byrtheu h&bn& y gan du&t torri eu gleiyeu aorugant or dayar. ac yn gyntaf kyrchu y vr&bydyr. allad llawer or sarassinyeit. ac yny diwed caffel coron merthyrolyaeth. ac eu riuedi oed pedeir mil. ac yna yllas march Chyarlymaen.

A gbedy kywarsagu Chyarlys o gedernit y paganyeit. gan al&t kanhorth& yr holl gyuoetha&t kymryt y nerth. ac ef ae luod yn lla&badarn y llada&t lla&ber onadunt ar y droet. a gbedy na allyssant diodef y ur&bydyr fo yr gaer aorugant. ac eu hymlit &ynteu aoruc Chyarlys. Adamgylchynu y gaer eithyr aoed yam yr auon. ac yndiwed y nos y ffoes aigolant aeluoed tr&by yr auon. [390] ac eu hymlit &ynteu abnaeth Chyarlys. pan y 'g&bybu. ac y llada&t deu urenhin onadunt. allawer o baganyeit ual ygkylch pedeirmil.

Ac yna y ffoes aigolant tr&by byrth sysar ac ydoeth hyt ympampilon ac anuon aoruc ar Chyarlymaen y erchi ida&t dyuot yno y ymlad ac ef. A phan ggleu Chyarlys hynny. ymchoelut aoruc y freinc. a chan yr amgeled m&byaf kynulla&t llu freinc ar hyt. ac ar let yn ll&byraf ac y gall&ys. a rodi rydit aoruc y babr or. a uei dan geithiwet yn freinc. ac y eu hetived rac lla&t. ac eug&neuthur yn rydyon yn drag&byd hyt na bei geithiwet ar dyn o freinc or dyd h&bn& allan. a chynulla&t rab&b ganta&t yr yspaen y wrthlad kenedyl paganyeit. Agauas o garcharoryon hynny a rydh&ys. Yr achenogyon a nerthoges. Y rei noethon awisg&ys. Yr herwyr adagneued&ys. ar dyholedigyon awohodes ar eu dylyet. Yr yssweinyet ac auei arueu udunt. aurd&ys yn uarchogyon yn anrydedus. ac awahanysei ogyfyabnder y wrtha&t. o gyng&beinyeint caryat du&t a ymchoelles ar y gedymdeithas. a chedymdeithon ac gelynyon pell ac

agos y wrthaō aduc gantaō yr yspaen. ac agymerei y brenhin yny gedymdeithas yr hynt honno Minneu turpin archesgob o aôdûrdaōt yr arglōyd. ac ombendith inheu am ellygedigaeth a rydhaōn o bechodeu ac yna wedy kynullao pedeir mil ar dec arhugeint. a chant o uarchogyon ymlad kadarn heb y hyssweinet ae pedyt nyt oed haōd eu riuab Achyrchu aorugant yr yspaen yn erbyn aigolant. a llyma enbeu y penaduryeit aaethant yno y gyt ac euo. Myui Turpin archesgob remys aellygōn y bobyl o deilōg dysgedigaetheu oc eu pechodeu. ac aehannogōn yn gadarn 6raōl y ymlad. ac yn vynych aymōrthladōn am d6ylaō am harueu vy hun ar sarassinyeit. Rolant tywyssaōc lluoed Iarll ceno-man. ac arglōyd [391] blyf. nei Charlymaen mab yr duc milo o angyer o bertha ch6aer Chyarlys gōr ma6rurydic amaōr y uolyant a phedeirmil o uarchogyon aruaōc gantaō ydoed yna Rolant arall ny chyrb6yllir yma. Oliuer tywyssaōc lluoed y marchaōc g6uchaf mab yr iarll reinyer. a theirmil ouarchogyon aruaōc. Estultus iarll limoegin mab yr iarll ode. atheir mil o uarchogyon aruaōc. Arastagnus tyb6yssaōc brytaen a seithmil o varchogyon aruaōc. Engeler duc angyb a phedeirmil o uarchogyon aruaōc.

Yrrei hynn oed gyfr6ys a dysgedic ympob kyfryw arueu. ac yn bennaf o vbaeu asaetheu. a iarllaeth yr angeler h6nn6 wedy llad eu harglōyd dywyssaōc ac eu kiwt6t6yr ygglyn y mieri adiffeith6yt yn hir ac ny chauas y genedyl honno gi6tawtwyr o hynny allan. Gaifer brenhin burdegal atheirmil owyr aruaōc. Gandebald brenhin frigia aseith mil o rysswyr. Ernald de belland a d6y uil o rysswyr. Naaman tywyssaōc bainn adegmil o rysswyr. Lambert tywyssaōc bituren a d6y uil o rysswyr. Samson tywyssaōc b6rgbun adegmil o rysswyr. Constans tywyssaōc o rufein. ac ugein-mil o rysswyr. Garin tywyssaōc lotarins aphedeir mil. Sef oed riuedi llu Chyarlymaen oe bria6t dayar ehun. deugeinmil o uarchogyon. ny ellit rif y bedyt ynteu. Y niueroed adat-

canb̄yt uchot aoedynt wyr clotuaðr rysswyr ymladgar kyuoeth-
 ockaf or holl uyt. cadarnhaf or rei cadarn. annb̄yleit crist y
 dyrchauel cristonogaðl fyd yny byt kanys mal y keissb̄ys
 an hargl̄yd ni iessu grist ae disgyblon y byt yngristonogyon.
 velly y keissb̄ys Chyarlymaen brenhin freinc ac amheraðdyr
 rufein. ar ḡbyrda hynny gyt ac ef yr yspaen ar anryded enb̄
 duð. ac yna yd ymgynnullb̄ys yr holl luoed yn ymylyeu
 burdegal ar wlat honno a orchudyassant ar hyt ac ar let [392]
 nyt amgen ymdeith deu diðarnaðt. Deudeg miltir o pob
 parth udunt y clywit eu kynnþryf. ac ar hynny yn gyntaf yd
 aeth ernald de belland trþy byrth cisar ac y doeth hyt
 ympampilon. ac yny ol ynteu yr iarll estult ae lu. Odyna y
 doeth arastagnus urenhin. Odyna engeler dywyssab̄c ae
 luoed. Odyna gandebald urenhin ae luoed. Odyna constans
 ac Oezer ac eu luoed. ac yn olaf ydoeth Chyarlymaen. a
 Rolant ac eu luoed ac yd achubassant yr holl dayar o auon
 ruime hyt ar uynyd teir milltir or gaer y ford y seint iac.
 6yth diwarnaðt y buant y adan y pyrth. ac yd anuones
 Chyarlymaen ar aigolant y erchi idað y gaer ydoed yn eisted
 yndi. neu ynteu adelei y ymlad. A chan ḡbelei aigolant na
 allei kynnal y gaer yny erbyn. Dewissach uu gantað rodi
 cat ar uaes noe warchae yn dybryt yny gaer. ac yna yderchis
 oet y chyarlymaen y dyuot y lu oll or gaer. ac yymdiret y
 ymdidan ac ynteu. Kanys damunað ydoed welet Chyarlymaen.

A ḡbedy kygreiryab̄ onadunt dyuot aigolant ae luoed
 or gaer. Ac adað y luoed aoruc. adyuot ar y drugeinuet
 oe bennaduryoit. hyt rac bronn Chyarlymaen ac adað y
 luoed 6rth y gaer. a gossot y deulu ar whech milltir o
 wastattir. ger eu llað y aros eu tyghetuen. Ac yna
 y dywaðt chyarlymaen. ae tyti aigolant adugost uyntir o
 dþyll y genhyf dayar yr yspaen. a ḡasgðin a geisseis. i. o
 ganhorthþy duð. ac adarestygeis y gristonogaðl dedfeu. ac a
 gymhelleis y holl vrenhined 6rt uy argl̄ydiaeth. Aphan
 ymchoeleis ynheu y freinc y lledeist ditheu gristonogyon duð.

ac y distrybeist uygkeyryd ynheu amkestyll ar holl wlat o tan achledyf. or hyn yd6yf ynheu yn gyndrycha6l yny g6yna6 yn va6r. Aphan adnabu aigolant yr ymadra6d arabic adywa6t Chyarlys ryuedu aoruc allaben uu. oe vot yngyfeith ac ef. sarassinyec a rydysgassei yn [393] teu Chyarlymaen yn t6l6s pan uuassei gynt yn ieuanc yno yn yscol. Ac yna y dywa6t aigolant 6rtha6. Mi a archaf ytti heb ef dywedud ymi. paham y goreskynnit ti tir ny pherthynei ytt odreftada6l dlyet. nac yt¹ dat. nac yth hendat nac yth orhendat ygan ankenedyl ni. Dywedaf heb y chyarlys 6rth ryethol oc anhargl6yd ni Iessu grist. crea6dyr nef adayar ankenedyl ni gristonogyon ym blaen pop kenedyl ereill. ac a ossodes eu bot yn bennaduryeit ar bop kenedyl ereill or holl uyt. Ar meint aelleis inheu mi aymcholeis dy genedyl sarassinyeit titheu 6rjh an dedyf ninheu. Val anteil6g ya6n heb yr. aigolant oed darest6g oc an kenedyl ni yr yrein6ch ch6i pan uo g6ell an dedyf ni nor ein6ch ch6i. Y mae yn ninheu mahumet auu genat du6 ac a anuones yn ninheu. ae orchymynneu ynteu agatwn. A d6yweu holl gyuoetha6c yssyd ynn.adangossant ynn y petheu a vo rac lla6 o arch Mahumet. ac bynteu a anryded6n ni. tr6y y rei y buchedocka6n ac y g6ledych6n. Aigolant heb y chyarlys yd6yt yna yn kyueilorni. kanys nini agad6n dedfeu du6. ach6itheu gorwac orchymynneu dyn gorwac. Nini a gred6n y du6 dat ar mab ar yspryt glan. ac ae hadol6n. Ch6itheu a gred6ch ac a adol6ch y dia6l yn abchgeud6yweu anheneiteu ni dr6y y fyd agynhalyb6n wedy an hageu aant y baratwys ac y vuched tragicwyd. A6ch eneideu ch6itheu agerdant y usfern. ac uelly y mae aml6c ragor andedyf ni rac yr ein6ch ch6i. A chanyt atweyn6ch ch6i grea6dyr pob peth. ac na mynn6ch y adnabot. ni dyly6ch ch6itheu na thref tat na dim nac yny nef nac yny dayar namyn abchrannu ac abchmedyant ygyt adia6l ac y gyt a mahumet a6ch du6. ac

¹ A later hand has added above the line the *h* missing here.—J. R.

6rth hynny kymer uedyd athi ath genedyl a byd vy6. ae titheu ymlad ymherbyn. i. a byd var6. Poet pell ymmi kymryt bedyd heb yr aigolant ac ymdiwat a Mahumet [394] uyndu6. i. hollgyuoethab. namyn ymlad abnaf athi ac ath genedyl y dan yr amot h6nn. Os g6ell an dedyf ni gan du6 nor ein6ch ch6i goruot o honan ni. Os yr ein6ch ch6itheu yssyd oreu goruot ohonabch ch6itheu. a bit yn waratwyd hyd y dyd diwethaf yr neb y goruyder arnab. ac ynglot ac etmic tragwyd yr neb a orffo. ac yn ychbanec yhynny os ar uygkenedyl i y goruydir odiagaf. i. yn vy6 mi a gymeraf vedyd. a hynny a ganhatwyd o pob part. ac yn diannot yd etholet ugein marchab Cristabn. yn erbyn ugein or sarassinyeit. adechreu ymlad gan yr amot h6nn6 ymplas yur6ydyr. ac yny lle y llas y sarassinyeit. Odyna yd anuonet deugeint yn erbyn deugeint. ac y llas y sarassinyeit. Odyna yd anuonet cant yn erbyn cant. ac y foes y cristonogyon drachefyn. ac y llas 6rth fo onadunt ac ofynhau eu mar6. Hynny a ar6ydockaa r6y hynhac a ymlado dros fyd grist na dyly yr neb ry6 berigyl ymchoelut drachefyn. ac ual y llas y rei hynny o ymchoelut drachefyn. velly y byd mar6 yn dybryt yneupechodeu y cristonogyon a ymchoelo ida6 drachefyn. Os 6ynteu aymladant yn 6rabi6 ynt a oruydant ar eu gelynion. Nyt amgen y dieuyl aennic y pechaib. Ny cheif coron med yr ebystyl ar nyt ymlado yndeduab. Odyna yd anuonet deu cant yn erbyn deu cant. ac y llas y sarassinyeit oll. Odyna yd anuonet mil. yn erbyn mil ac yllas y sarassinyeit oll. Ac yna g6edy ymgyngrreirya6 o bop part. y doeth aigolant at Chyarlys y gyuadef bot yn well dedyf y cristonogyon noc un y sarassinyeit. Odyna ydymchooles ar y genedyl ac ydubabt 6rth y brenhined ar tybyssogeyon y mynnei ef gynryt bedyd a gorchymyn y babr o nadunt eu bedydyab. Rei o nadunt a ganhatwys hynny. Ereill a ym6rthodes ahynny.

[395] A thrannoeth ygkylch a6r echwyd a chygreir

y ba r onadunt y uynet ac y dyuot y doeth aigolant at Chyarlymaen ar ued l y uedydya . Ac ual y g yl chyarlys yn eisted ar y b rd. yn kina u ac yny gylych ynteu lla er owynda. a niueroed arnunt yn amryuael abit a g isgoed. Rei yn abit marchogyon. Ereill yn abit myneich duon Ereill yn abit canonnwyr. Gofyn aoruc y chyarlys ansa d pob rei onadunt. Yrei a wely di heb y Chyarlys ar g isgoed crynyon amdanunt. eskyp ac effeireit andedyf ni ynt h y ac auanagant yn ninheu gorchymynneu au dedyf ac anrydhaant oc anpechodeu ac arodant ynn bendith yn hargl yd. Yrei a wely ditheu yny g isgoed du n racko myneich y  y rei hynny ac abadeu y eu llybu b bunteu. Ac bunteu ny orff yssant yn g edia  argl ydia l dybolyaeth drossom ni ynwastat. Y rei a wely ditheu yn yr abit wenn racko kanonwyr reola dyr y  y rei hynny y rei yssyd yn aruer o vuched y saint. ac yn g edia  drossom ninheu. ac ynkau offerenneu a phlygeineu ac oryeu drossom. Ac ar hynny Aigolant arganuu tri achena c ar dec noethon truein ar la r noeth heb na b rd na lliein rac eu bronn. ac ychydic gantunt o v yt a dia t. Ac ynteu a ofynn ys pa y dynyon oed y rei hynny. kenedyl du  heb y Chyarlys kenadeu an hargl yd ni iessu grist. y rei a borth n ni beunyd tri ardec onadunt yn en  yr argl yd ar deudec ebystyl oc andeu t. Ac atteb yna aoruc aigolant. y rei yssyd yth gylch di heb ef drythyll ynt. adrythyll ch a gaffant ov yt adia t adillat kanys ti biy wynt. Y rei adywedy ditheu eu bot oll ar gystl n dydu  ac yn genadeu ida  mal y kedyrnhey. paham y maent h y yn var  o newyn a noythi a gwaratwyd ac eu b r  ympell y  rthyt ac y treythy yndybryt  ynt. Ma r a gebilyd y du  awna y neb awassanaetho ual [396] hynny y weisson. Dydedyf di adywedu t y bot ynda. yd yt yn dangos y bot yn falst a chymryt y ganyat ac ymchoelut yn sorredic at y niuer ehun ac ym rthot a bedyd. agorchymyn y Chyarlymaen dyuot tran-

noeth y vr̄byd̄yr. A ḡbedy dyallu o Chyarlymaen. panyb̄ am yr achenogyon awelei yd ymbr̄thodassei aigolant a bedyd. a gauas o achenogyon yny holl lu awisḡbys yn hard ac aborthes yn enrydedus o v̄b̄yt adiābt. Ac 6rth hynny y mae iābn medylyab̄ meint cabyl y gristābn na wassanaetho yn ufyd ar achenogyon crist. O achābs Chyarlymaen a golles y brenhin sarassin amdielwet y traethassei achenogyon crist. Pa beth dyd brābt auyd yr neb a draetho yman yr achenogyon yn diel. Padel. y ḡbrandab̄ant h̄b̄ yr argl̄bydiāb̄ lef yn dywedut. kerd̄b̄ch y 6rthyf yrei emelldigedic yny tan tragedwyd. kanys newyn a vu arnaf ac ny rodassab̄ch ym ūbyt ar yml̄beu ereill y amhynny. A bit honneit panyb̄ bychydic adal dedyf dūb̄ nae ffyd ymūbn cristābn onis c̄b̄plaa oe weithretoed mal y tysta yr yscruthyr a dyweit. Mal y mae mar̄b̄ y corf heb eneit. velly y mae mar̄b̄ y ffydd heb weithredoed da yndi ehun. Ac odyna trannoeth y doe-thant yn aruābc obop parth yr ymlad adan amot y dōy dedyf. ac ysef oed riuedi llu Chyarlymaen pedeirmil ardec arhu-geint achan mil o varchogyon. achanmil oed lu aigolant. A phedeir bydin aoruc y cristonogyon ar sarassinyeit aorugant pump. Ar gyntaf onadunt adeuth yr ur̄byd̄yr aorchyuygb̄yt yndiannot. Odyna y doeth eil bydin y sarascinyeit. ac yn diannot y gorchyfyḡb̄yt. Ac ynyllle pan welas ysarassinyeit collet y rei eidunt. ymgymysgu eu teir bydin aorugant ac yn euperued aigolant. Aphan welas y cristonogyon hynny eu damgylchynu ab̄naethant o bop parth. Or neill parth y doeth Ernald de belland ae lu. ac o Barth arall yr iarll estult ae lu. O Barth arall Arastagnus urenhin ae lu. Ac eu go gylchynu aoruc y tywyssogyon udunt. Ar tywssab̄c lluoed o tu arall. a chanu eu [397] kyrn moruil. ac eu kyffroi yn uuān gan ymdiret yn dūb̄. a d̄byn ruthur yn eu plith a oruc ernald. allad ar deheu ac ar asseu b̄b̄r̄ agyuuaruu ac ef yny doeth ar aigolant ymperued y lu ae lad ae gledyf ehun. Ac yna y bu leuein agorderi mābr̄ gan bāb̄ or sarascinyeit. Ac y dyḡydb̄ys y cristonogyon yna o hob parth udunt am eu

penn ac y lladassant oll. Yna y bu ladua or sarassinyeit ual na diheghis neb o nadunt namyn brenhin sibli. ac altumor¹ brenhin cordibi. ac ychydic o vydinoed gantunt a ffoassant. kyn amlet oed y gbaet yna. ac y galiei y budugolyon nouya^b ynda^b hyt eu mynygleu. Ac agabssant yny gaér o sarascinyeit a ladassant. llyma kanys y dan amot cristonoga^bl ffyd yd ymladyssant y goruu Chyarlymaen ar aigolant. Ac 6rh hynny y mae amlbc ragor cristonoga^bl ffyd rac holl dedueu yr holl uyt. a thitheu grista^bn o chynhely di dy fyd otl callon ae chbplau oth weithret herbyd y gellych. yn diamheu ef athyrcheuir ygyt achrist dy benn mal yd byt ayla^bt idab ar warthaf yr egylyon. O mynn ysgynnu cret yn gadarn. kanys pob peth yssyd ha^bd y agretto. Odyna yd ymgnnullasant yn llawen oc eu holl luued gan uudugolyaeth ua^br ac y doethant y luestu hyt yn argys ar fford seint iac.

Ar nos honno heb bybot y Chyarlymaen ydymchoelassant rei or cristonogyon. ochwant yspeil. y kalaned aedebssynt yn gorwed yny lle ybuassei y vrbydyr yn gyflabn o eur ac aryant. Ac ual ydoedynt ac eu gbrthr^bm ueicheu gantunt dyuot udunt brenhin cordibi a niueroed ma^br or sarascinyeit. ganta^b a foessynt or urbydyr ac a uuassynt yn llechu hyt yna. ac eu llad kymeint vn. Ac ygkylch mil ydoedynt.

A thrannoeth y. datkanbyt y Chyarlymaen bot ffurre brenhin nauarn yn munnu ymguyaruot ac ef. a phan doeth Chyarlmaen y uynyd garsim y llunyeithbys y tybysab^b h^bnn^b [398] brbydyr drannoeth yny erbyn. Ar nos kynn y urbydyr yderchis Chyarlys y du^b menegi idab y neb a dygbydei yny urbydyr honno oe wyr ef. A thrannoeth gbedy gbedisga^b y lluoed nachaf groes goch ar ysgbyd y neb a ledit or cristonogyon ar warthaf eu llurugeu a phan arganuu chyarlys hynny atal y niuer h^bnn^b aoruc yny gapel rac eu llad yny urbydyr. Oi a du^b mor anha^bd ymordiwives abrodyeu

¹ The MS. has *altum mor* with the *mor* cancelled in fainter ink, and *or* written above the line in the same ink, but apparently in the same hand.—J. R.

du6 ac ymganlyn ae fyrd wedy daruot y ur6ydyr a llad furre a theirmil o sarascinyeit y gyt ac ef. y kauas Chyarlymaen y niuer awarchayssei yny gapel yn veir6. Ac ysef oed eu-riuedi ygkylch degwyr a deugeint a chant. O gyssegredickaf vydin ymladwyr crist. kyn ny lado cledyf eu gelynnyon 6ynt. eissoes ny chollasant 6y palym budugolyaeth. Ac yna y goresgynn6ys Chyarlys vynyd garsim. ar holl wlat o nauarn yny eida6 ehun 6rth gristonogaeth.

Ac yna y kanhatwyd y Chyarlys bot ynager ga6r ffarracut y en6. o genedyl goliath ac adathoed o eithauoed sirya ac a anuonassei amilald vrenhin babilon y ryuelu ar Chyarlys ac ugein mil oe genedyl ganta6. Nyt oed ar h6nn6 ouyn na g6ay6 na chledyf na saeth. kynnybei namyn ar y deugeinuet owyr cadarn. Ac yna y kyrch6ys Chyarlys hyt yn nager. Aphan adnabu fferracut y dyuotyat y doeth allan or gaer. y gynnic ymlad un ac un. Ac yna yd anuones Chyarlys oger o denmarc ida6. a phan y harganuu y ka6r ef yny maes kyrcu atta6 a oruc ynysgaelus ae gymryt yny holl arueu adan yureich deheu aed6yn yggbyd rab6 hyt y gaer yn vn agbed achyt bei dauat war. Y veint ef oed deudec kyuut ynyhyt. a chyuut yn hyt y wyneb. A dyrnved ida6 ehun yny dr6yn. pedwar kyuut yn hyt y vreicheu ae esgeiryed a their dyrnued ynhyt y uyssed. Odyna [399] [ydantuonet] atta6 ar ued6l ymlad ac ef. Reinallt or dreinwen. Ac yn diannot y duc ynteu y gastell ygkarchar. Odyna ydantuonet atta6 Constans vrenhin ruuein. a Howel iarll. Ac bynteu vn y dan y vreich deheu. ar llall y dan yureich asseu. ac ae duc y gastell. Odyna y danuonet pob deu yny uu ugeint. ar rei hynny heuyt a orchymynn6ys y garchar. a g6edy g6elet o chyarlymaen hynny ae ryuedu ac aoed ygyt ac ef. ny lauass6ys anuon neb atta6 o hynny allan. Ac eissoes g6edy caffel o rolant dywyssab6 ymladeu o breid genyat y gan Chyarlys y doeth yymlad. ac eryneigus oed Chyarlys amdana6 rac y ieuanghet. ac ynteu yn amgeledus amdana6

ef. gbedia^b ar y argl^byd aoruc ar gadarnhau y nei oe nerth ehun Aphan welas y ka^br Rolant yn dyuot atta^b. y yscliffyeit awnaeth ae la^b deheu mal y rei ereill ae dynnu yar y uarch. ae dodi rygt^ba achoryf ar y uarch ehun. aphan yttoed yny arwein parth ae gastell. gal^b y nerthoed awnaeth Rolant ac ymauel ar ka^br her^byd y ureuant. gan ymdiret yn du^b ac ymchoelut y 6d^bc yny wegyl ar y uarch. a ch^buymra^b yll deu yrlla^br yar y march. ac yn diannot kyuodi ell deu ygyt a chaffel o bob un y uarch. ac yny lle gossot o rolant ar y ka^br a d^brendard y gledyf a thebygu y lad ar march a drebi^bs yn deu hanner ar vn dyrnab^bt. A gbedy bot fferracut ar y droet ac yn bygythya^b Rolant ae gledyf. y dara^b ynteu o rolant ar y breich ydoed y cledyf yny la^b. a chyn nyt argywedei yr ureich y dyrnab^bt. y cledyf eissoes a aeth oe la^b Ac yna gbedy colli y gledyf o fferacut keissya^b Rolant ae dwrn aoruc. ac nys cauas. namyn y march yny dal yny dyg^byd yn uarb^b. Odyna ydymladysant ar eu traet ac eu dyrneu ac a mein. A phryt gosper. erchi kygreir aoruc ferracut hyt trannoeth y Rolant. Ac ym [400] ada^b drannoeth aorugant ar dyuot y ymlad. heb ueirch heb leiuyeu. elldeu. Agbedy yr amot yr ymlad. yd aethant y eu pebilleu. a thrannoeth y deuthant ar eu traet gba^br dyd yr ymlad ual y hamodyssynt fferracut eissoes a duc ganta^b gledyf ac ny rymhaab^bd ida^b. Kanys Rolant rydugassei ganta^b drossa^bl troedic hir. ac ahbnn^b yd amdifynn^bys ehun. educher ac y ffust^bys y ka^br. ac nyt argbedy^bys ida^b dim. A mein ma^br heuyt aoed yny maes a dasia^bd yn hyt y dyd. ac nyt argy-^bgeda^bd ida^b dim hynny heuyt. a gbedy blina^b or ka^br ae 6rthrymu o gysgu. erchi kygreir aoruc y rolant 6rth gysgu. Ac ual yd oed rolant yn was syber^b mabrydic. dodi karrec aoruc dan benn y ka^br ual y bei lonydach y kysgei. Diogel oed ida^b ynteu kanys amot aoed y rydunt na christa^bn a rodei gygreir y sarassin na sarassin aerodei y grista^bn y chad^b yn gyb^byr. A ph^by bynhac a dorrei y gygreir yn

dirybud y lad awneit ida^b. agbedy kysgu dogyn or ka^br deffroi aoruc. a Rolant yn eisted ger y la^b. ac amouyn ac ef o Rolant pary^b gedernit a pha ry^b galedi aoed yny gna^bt. pryt na allei na gbaew na chledyf. na phrenn na maen argywedu ida^b. Ny ellir uymbrathu. i. heb y ka^br namyn ymbogel. A phan gigleu Rolant hynny trossi y 6rtha^b aoruc mal kyn nas dyallei. kanys yspaenec adywedei y ka^br ac or ieith honno y g6ydyat rolant diga^bn. Ac ar hynny edrych aoruc y ka^br ar rolant. ac amouyn ac ef ual hynn. A ph6fy dy en^b ditheu heb ef. Rolant heb ef y^b vy en^b. i. O pa genedyl heb ynteu pan 6yt ti mor gadarn yd ymerbynny di a miui. Nyt ymguyaruu a myui eiryoet dy gyngadarnet ti. O genedyl ffreinc yd henbyf. i. heb y rolant nei Chyarlymaen. O pa dedyf yd heny^b y ffreinc heb y fferracut. o dedyf gristonoga^bl panym ni orat du^b heb y rolant. ac y bendeuigaeth grist y darestyg^bn. a thros y dedyf hyt y gallom yd ymrysson^bn. A phan gileu [401] y pagan enwi crist. y gouynnwys ynteu p6y y crist y credy di ida^b. Mab du^b heb y Rolant yr h6nn aanet or wyry. ac a diodefa^bd yny groc. ac aglad6yt ym med. Ar trydyd dyd a gyuodes o ueir^b. ac aeth drachefyn ar deheu du^b. Nynnheu a gred^bn heb y ka^br pany^b un du^b y^b crea^bdyr nef a dayar ac na bu ida^b na mab nathat. Namyn megys na enis neb euo na enis ynteu neb. Ac 6rth hynny y uot ynteu yn vn du^b ac nyt yndri. Gwir adywedy di heb y rolant y uot ef yn vn du^b. pan dywedy ditheu nat tri ef ydwyt yn cloffi yth fy^bd. Ochredy di yny tat cret yny uab ac yn yr yspryt glan. kanys du^b dat y^b ef a mab ac yspryt glan. vn du^b teir person. Os tat y dywedy di heb y fferracut bot du^b ar map yndu^b. ar yspryt glan yndu^b. tri du^b ynt yr hynn nyt g6ir. ac nyt un du^b. Nac ef heb y rolant namyn vn du^b ac yndri y pregethaf ynheu euo. Ac un. a thri. Y teir person gogyfoet ynt agogyffelyp. vn ry^b ytad. ac vn ry^b ymab ac un ry^b yr yspryt glan. Yny personyeu y mae priodolder. ac yny d6ywolyaeth y mae unolder. Ac yny

medyant ymae kyffelybr6yd. vn du6 drinda6t aadolant yr eglyon yny nef. A thri awelas y vreham. ac vn aadoles. Dangos ym hynny heb y ka6r. pa del6 y mae tri yn vn. Dangossaf ytt heb y rolant tr6y y creduryeit dayra6l. Megys y mae tri pheth yny delyn panuo yn kanu. nyt amgen keluydyt athanneu allab. Ac eissoes vn delyn y6. Val hynny y mae tripheth yn du6. tat a mab. ac yspryt glan. ac vn du6 y6 ef. Ac ual y mae ynyr amandlys tripheth. nyt amgen risclin aphlisgin. achne6yllin. ac eissoes vn amandlys y6. Val hynny y mae teir person yn vn du6. Yn yr heul y mae tripheth. Gwynn. ac eglur. a gwressabs y6. Ac eissoes vn heul y6. Yn olwyn y uenn y mae tripheth. Both. a breichyeu. a chylch. Ac eissoes un olbyn y6. Ynot dy hun y mae tripheth. Corff. ac aeledgeu. ac eneit. Ac eissoes vn dyn 6yt. Val hynny y mae du6 yn vn ac yn dri. Mi adyallaf [402] heb y fferracut bot du6 weithon yn vn ac yn dri. Ny6n hagen pafuryf y genis y tat mab mal y dywedy di. A gredy di heb y rolant g6neuthur o du6 adaf. Credaf heb y ca6r. Mal na anet adaf heb y rolant y gan neb. Ac eissoes ef a anet meibon idab ef. Velly ny anet du6 dat y gan neb. Ac eissoes ef aanet yuab ef yn d6wywa6l mal y mynn6ys. kyn noc amseroed ual na ellir y datkanu. Da y dywedy heb y ka6r. pa del6 y bu dyn yr h6n aoed du6 ny 6n. i. dim o honab. Yr h6nn abnaeth nef adayar heb y rolant. ac a grebys pob peth o dim. euo awnaeth y uab yn dyn. heb defnyd dynia6l namyn oe gyssegredigaeth yspryt ef. Yn hynny y llauuryaf i heb y ka6r. pa del6 heb gyt g6r y genit mab o wyry mal y dywedy di. Du6 heb y rolant yr h6nn a ffuruab6d adaf heb gyt g6r ag6reic. ynteu abnaeth geni y uab ehun heb gyt g6r or wyry. Ac ual y ganet adaf heb uam o du6 dat. val hynny y ganet y vab ynteu o uam heb dyn yn dat. kanys y ry6 anedigaeth h6nn6 awedei y du6. Diruab6r gewilyd y6 gennyf vi heb y ka6r pa del6 y genit o wyry heb dyn. Yr

hōnn heb y rolant abna tyuu pruyn ymuōn y ffiæn. ac awna
 tyuu pryf creadur y muōn y prenn. a llawer o bysgaōt ac
 adar. a gbenyn ac anadred heb gyt gōryb. Ynteu awnaeth
 yr uorbyn wyry heb gyt gōr geni duō adyn. Kanys y
 neb abnaeth y dyn kyntaf mal y dywedeis i yn haōd
 heb neb ryb gyt dyn. Haōd y gallbys ynteu wneuthur geni y
 uab or wyry heb gyt gōraby. Ef aallei heb y caōr y eni ef
 or wyry. ac os mab duō eissoes yb ef mal y dywedy di ny
 allei uarō o neb ryb uod kany byd marō duō byth. Da
 y dywedy heb y rolant gallu o honab ef geni or wyry. A
 chanys ganet megys dyn 6rth hynny marō uu mal dyn. kan-
 ys rabr or a aner avyd marō. A chanys credadōy yb
 y anedigaeth. credadōy y varbolyaeth. neu y diodefedigaeth.
 [403] Ac odyna y gyfodedigaeth o ueirō. Pa delō y gellit
 credu y gyuodedigaeth ef heb y kaōr. Kanys a aner heb
 yrolant auyd marō. Ar hōnn auu uarō a gyuodes y
 trydyd dyd. A ryuedu yn uaōr aoruc y kaōr pan gigleu y
 geir. ac atteb idaō ual hynn. Rolant heb ef gorwac yb a
 dreytheist 6rthyf. Ny allei vyth kyuodi dyn o varō. Nyt
 mab duō ehun heb y rolant a gyuodes yn uyb ouarō. Namyn
 auu odynyon er dechreu byt. ac auo hyt y diwed a gyuodant
 rac bron y gadeir ynteu y gymryt tal am eu gbeithretoed mal
 y gōnel rabb nac yn drōc nac ynda Duō heb y rolant awna
 tyuu or plenhigyn prenn yn uchel. ar gronyn gbenith gwedy
 drewho yny dayar ay uarō ae gōna y dyuu ac y ffr̄bythaō yn
 uyb drachefyn. ynteu awna kyuodi rabb y dyd diwethaf o
 veirō y uybt Edrych di ar anyan y lleō kanys y lleō oe
 vreuerat a vubhaa y gynabān y trydyd dyd gōedy ganher yn
 veirō Paryued yb kyuodi o duō dat y uab ynteu o ueirō yny
 trydyd dyd. Ac ny dly bot yn ryued genhyt kyuodi mab
 duō o uarō pan gyuottiyt llawer o veirō kyn noc ef. Kanys
 elias ac elizeus awnaethant byb o veirō. haōs oed y duō dat
 y gyuodi ynteu. Ar hwnn a gyuodes llawer o ueirō kyn y
 diodef haōd uu idaō ehun gyuodi o ueirō. ac ny allei agheu

attal hōnnō yr hōnn y ffy agheu racdāō. Ac oe ymadraōd y kyuut tōryf y meirō. Mi awelaf yn dogyn a dywedy heb y kabr. padalō ydysgynnōbys ynteu ar y uef ni 6n dim yōrthaō. yr hōnn a disgynnōbys yn haōd o nef aesgynnōbys yn haōd ar y nef. Yr hōnn a gyuodes trōydaō ehun haōd yd esgynnōbys ar nef. kymer agreift o laber o betheu. Rot y velin y uann auo issaf yr aōr honn a uyd uchaf yr oric honno. Ederyn unyr awyr kyhyt ac y disgynno aesgynn. O disgynnu ditheu [404] o le uchel. ti aelly ymchoelut drachefyn hyt y lle y disgynneist o honaō. Doe y kyuodes yr heul unyr dōyrein. ac y dyggydōbys uny gorllewin. A hediō a gyuodes unyr yn lle y dathoed doe ohonaō. 6rth hynny or lle y doeth Mab duō onef ydymchoeles idaō draegeuyn. 6rth hynny minheu a ymladaf a thydi heb y kabr gan amot os gwir dy ffyd di goruot arnaf. i. os gēuab̄c goruot arnat ti. A bit yn waratwyd tragicwyd y genedyl y neb a orffer arnaf. Ac yr budugaōl yn uolyant tragicwyd ac yn enryded a-bit uelly heb y rolant. Ar amot hōnnō a gadarnhaōyt o bop part. Achyrchu y pagan aoruc Rolant yn diannot. Acheissaō Rolant aoruc ynteu aegledyf. A neidyāō aoruc Rolant ar y tu asseu idaō. ac erbyn y cledyf ar y drossaōl. A gōedy torri trossaōl Rolant y gyrchu aoruc y kabr. ac ymauael ac ef ae daraō rygtāō ar dayar yn diannot. Ac yna yd adnabu Rolant nat oed ford idaō y ymdianc. Dechreu galō mab meir wyry ae ganhorthōy. Ac ar hynny ymlithraō bop ychydic ydanaō uny yttoed ar y warthaf. a dodi y lab ar y gledyf ae urathu uny uogel ac ymdianc y gantaō Achan oruchel lef galō ar y duō ual hyn. Mahumet Mahumet uyn duō. i. kanhorthōya vi kanys yr aōr honn yd 6yf yn varō. Ac ar y discreith honno y doeth y sarascinyeit ae ysglyfyeit gantunt yr castell. Ac yd ymchoeles Rolant yn iach ar y niuer ehun. Ac yn diannot kyrchu y gaer aorugant ygyt ar sarassinyeit aoedynt yndb̄yn corff y cabr. a gōedy llad y kabr ual hynny. y gaer ar castell aoresgynassant Ar gōyr arydhaōyt oc eu carchar.

A gedy ychydic o amser y datkanbyt yr amherabdyr bot ebrahim brenhin cordybi. a brenhin sibli. ac altumor a ffoessynt kynno hynny o pampilon yn arhos yny ragot ar odeua& brwydra& ac ef. A niuer seith dinas gantunt. a llunyaethu brwyd yr aoruc Chyarlymaen yn eu herbyn. Aphandoeth y cordybi ae lu ganta&. y doeth y brenhined a dywetp&yt uchot [405] ac eu lluoed gantunt yn arua&c ar deir milltir allan or gaer. Ac ygkylch degmil oed lu y sarassinyeit. Ac ygkylch chwemil or cristonogyon. Ac yna y g&naeth Chyarlymaen teir bydin. ar vidin gyntaf or marchogyon clotuorussaf. ar eil o bedyt. ar dryded ouarchogyon. Ac uelly y goruc y sarascinyeit. Aphan ytoed y vydin gynntaf o arch Chyarlymaen yn kyrchu y sarassinyeit. dyuot pedestyr rac bronn pob marcha&c udunt. a gwasga&b barua&c corna&c ymdanunt kyffelyp y dieuyl a thelyn yn lla&b bop un onadunt yn eu canu. Aphan gigurel meirch y cristonogyon y lleisseu hynny ac y g&elsant eu haruthyr wasgodyeu. dychrynu aorugant hyt na allei eu marchogyon eu hattal. Aphan welas y d&y vydin ereill o gristonogyon y vydin gadarnaf racco yn ffo. ymchoelut aorugant wynteu. Aphan welas Chyarlys hynny ryuedu aoruc eithyr mod. yny adnabu pa acha&s oed hynny a llawenhau aoruc y sarascinyeit ac eu hymlit yn erh&yr. yny doeth y cristonogyon y vynyd aoed ar d&y uilltir or gaer ac yna o gytdiundeb y klyma&d y cristonyon y eu arhos ar urwydyr. Aphan welsant bynteu hynny kilia& drachefyn ychydic aorugant. Ac yno y tann&ys y cristonogyon eu pebilleu hyt trannoeth. a phan dy vu y bore a chymryt kyghor y gorchymynn&ys Chyarlymaen y bop g&r march dodi pennwisc o liein a brethyn y gudya& eu llygeit rac gwelet y g&asgodyeu diawlic hynny. a bydaru eu clusteu rac clybot y lleisseu ufferna&l keluydyt enryued yn diannot gwedy gwarchae clusteu y meirch ac eu llygeit y kyrchassant yn hy gan ysgaelussa& eu lleisseu bredychus. ac or bore hyt hanner dyd y gordiwedassant y sarascinyeit. a llawer onadunt

aladassant. ac ny ladassant eissoes gōbyl. Ac ymdyrru ygyt aoruc y sarassinyeit. ac yn eu kenaōl benn ac 6yth ychen y danei ac ar y venn eu hystandard 6ynteu. wedy [405^a] y dyrchauael. ac eu deuaōt 6ynteu oed na foei neb onadunt tra welynt yr ystandard yn seuyll. Aphan adnabu Chyarlys hynny. Ruthraō aoruc ymplith eu bydinoed yn damgyl-chynnedic o nerth d6ywaōl gan eu bōrō ar deheu ac ar asseu yny doeth at y uenn. Ac yna taraō ae gledyf yny vu y beiriant a gynhalyei yr ystandard yr llaōr. ae gestōg hitheu yr ystandard aoruc yr llaōr. Ac yna y dechreubys y sarassinyeit ffo o le i le yn wascarabō. Ac yna gaōr y lluoed adotet o bop parth ac y llas wyth mil o sarassinyeit. ac Ebraim vrenhin sibli ygyt ac 6ynt. Ac altumor ad6y uil ygyt ac ef agyrchbys y gaer. A thrannoeth wedy goruot arnaō eturyt y gaer yr amheraōdyr gan amot kymryt bedyd ohonab. adarestōg y dan Chyarlymaen adala y dinas ydanas. Ac odyna rannu aoruc Chyarlymaen gantrefoed yr yspaen. ae chymydau. ae cheyryd. ae dinassoed yr rei a vynnei oe wyr ehun press6ylaō uno. Ar holl yspaen arannwys uelly y wyr ehun. eithyr tir y galis ehun nys mynnbys neb o ffreinc rac y dryss6ch. Ny bu o hynny allan yny dydyeu hynny aallei aflonydu ar Chyarlymaen yn yr yspaen.

Ac yna wedy dill6g y6rthaō y niueroed m6yaf oe luued ac eu hadaō unyr yspaen. y kerd6ys Chyarlys parth a seint iac. Ac agauas yno yn press6ylaō abnaeth yn gristonogyon. a ymchoelei o nadunt 6ynteu yn sarassinyeit y llad awnaei ae hanuon y halltudaō y freinc. Ac yna y gossodes ef escyp ac effeiryeit. ac anrydedu aoruc adyuunnū cōnsli ygkaer compostel o tywyssogyon ac escyp. ac yna o gyghor y k6nsli y gossodes ef o anryded seint iac vuudhau o holl prelatyeit a thywyssogyon a brenhined cristonogyon yr yspaen ar galis ar rei kyndrychaōl a vei rac llaōr y escop seint iac. Yn yria ny ossodes ef vn escop namyn y bot ydan compostella. ac yna o arch Chyarlymaen y kyssegreib [406]

inheu Turpin archescop a na& escyp gyt ami egl&ys ac alla&g sein iac yn anrydedus hanner meheuin ehun. A darest&g yr holl yspaen aoruc y brenhin yr egl&ys honno ar galis. ac arodes yny hargyfreu pedeir keinya&c bop bl&ydyn yn dretha&l o bop ty yn yr yspaen ar galis a rydit udunt &ynteu o bop keithi&et. Ar dyd h&nn&b y gossodet gal&b yr egl&ys honno yn ebostola&l eistedua. o uot en&b Iago ebostol yn gorffowys. ac yndi hitheu bot kynulleitua escyp y wlat. Abot breint y escop y lle hynny y urda&b escyb y wlat ae brenhined. Ac or diffic cristonogaeth yn un or dinnassoed ereill. neu y degeir dedyf o bechodeu y bobyl o gyghor yr escop h&nn&b y deuant dracheuyn ac o ia&n dylyet y dylyir yno eu gba&tatau. Kanys megys y gossodet cristonoga&l fyd yn effes&m dr&b Ieuau ebostol bra&b Iago yny d&bvrein. Val hynny y gossodet eistedua cristonoga&l fyd yny galis yny gorllewin ac eistedua ebostola&l. A llyna yn diamheu y d&b eistedua aerchis y deu ebostol y grist ar y deheu ac ar y asseu yny deyrnas. Teir eistedua ebostola&l bennadur a ossodet yny byt oe obryn onadunt. Nyt amgen ruuein ar galis ar india. Megys y rodes du&b pennaduryaeth oe gedymdeithas ac oe gyfrinacheu. Nyt amgen y bedyr a Iago a Ieuau yn ragor rac ebystyl ereill ual y mae aml&c yn yr yscrythur ar euegylyeu y ragor h&nn&b adangosses du&b udunt &ynteu yny byt h&nn tr&b y teir eistedua pennadur uchot. ac o ia&n dylyet y gossodet ruuein yn pennaduryaf eistedua ebystyl. Kanys pedyr twyssa&c ebystyl ae kyssegr&bys oe bregeth ae bria&b waet ae aglad. Compostella yr eil eistedua bennaduryaf odylyet. kanys Iago ebostol aoed bennaduryaf ymplith yr ebystyl o bennaduryaf deilygda&b a mbyaf enryded a hynafyaeth ac adubynder wedy pedyr ebostol. ac yny nef [407] y mae pennaduryaeth ida&b arnunt. Ef gyntaf a uerth-yg&b. Ef a gadarnhabys weith arall oe bregeth. ac ae kyssegr&bys o gladu y gorf kyssegredic. ac y mae yny oleuhau owyrtheu ae chyuoethogi oaniffygedigyon donyeu.

Y dryded eistedua y6 yr india. kanys yno y pregeth6ys Ieuau ebostol y euegil ynteu. ac o gytsynnyedigaeth escyp aossodassei ynteu yn y dinassoed. ac aeil6 ynteu eglyon yny lyuyr. yr egl6ys honno agyssegr6ys ynteu oe dysc ae wyrtheu ac oe bria6t gladedigaeth. ac o deruya damweinyeu ny aller eu teruynu ae o blegyt byt ae oblegyt egl6ys ynyr eisteduaeau ereill oc eu hanabster ac eu pedruster ynyr holl uyt. yny teir eistedua pennadur hynny y trychir ac teruynir yn dedua6l. Wrth hynny y galis yn dechreu amseroed wedy y rydhau y gan sarascinyoit o nerth du6 ar g6wynuydedic Iago. a chanhorth6y Chyarlymaen. yr hynny hyt hedib y mae yn adubyn wastat yngristonoga6l catholic.

Pryt Chyarlymaen oed g6r tec g6edus wynebcoch. a g6allt g6ineu arnab. A gol6c araf digreula6n 6yth troetued ida6 ehun yny hyt. A m6yaf traet oed y rei eida6. llydan oed ygkylch y arenneu. aduein oed am y arch. praff oed y vreicheu ae esceiryeu. Cadarn oed y holl aelodeu. Doethaf achyfr6yssaf ymbr6ydyr y marchogyon g6ychaf. Dyrnued a hanner yn hyt y 6yneb ac yny varyf. Dyrnued ahanner yny dr6yn a throetued yn llet y dal. llygeit lle6 oed ida6 yn disgleiryab yn gyn loewet a maen kaerbonclus. Hanner dyrnued yn hyt pob ael ida6. Pan edrychei yn llidyab dychrynu adigalloni abnaei yneb yd edrychei arnab. 6yth dyrnued oed yn cirraed¹ y wregis amdana6 heb a vei odieithyr. Bychydic o vara a yssei ac aela6t maharen neu d6y yar neu 6yd. neu ysg6yda6c h6ch neu baun. neu greir neu ysgyuarnab6 yn g6byl. Kyn gadarnet oed ac y tra6ei varcha6c aruawc ae [408] uarch yn aruab6 o warthaf y benn hyt y dayar ar vn dyrna6t. a chledyf. Pedeir petol ar vn weith aesdynnei yn ha6d y r6g y d6yla6. Marcha6c aruab6 yn seuyll ar y la6 adyrrchauei yn ysgaelus yn gyuuch ae 6yneb. Haylaf oed am rodyon. Kyuuabnaf oed yny kyf-reitheu. Geirwir oed yny ymadrodyon.

¹ It looks like *arraed*, whatever that may be.—J. R.

Yny pedeir gôyl pennaduryaf yny vîbydyn y dalei lys
 unyr yspauen. ac y gôisgei goron y deyrnas am y benn. a
 theyrnwialen yny lab. Nyt amgen duôg nadolic. a duôg pasc
 a duôg sulgôyn. a duôg gôyl Iago ebostol. Rac bronn y gadeir
 yn wastat o deuaôbt amherabôdyr y dygit cledyf noeth.
 Ygkylch y wely beunoeth yn wastat y bydei chweugeinwyr
 yn aruâbs yn wastat yny warchadô. A deugeint o nadunt a
 warchatwei y rann gyntaf or nos. Nyt amgen dec oduch y
 benn adec odis y draet adec ar y tu deheu. adec ar ytu asseu.
 ac yn llaôb pob un onadunt cledyf noeth. Ac yny llaôb asseu
 y bop un o nadunt tapyr côbyr yn llosgi. Ac ual hynny
 deugeint marchaôc ereill aruâbs unyr eil trayan or nos. ac
 ual hynny deugeint marchaôc ereill aruâbs yny trydyd
 trayan or nos hyt y dyd yny gadô. Ac rei ereill yn
 kysgu. ac ossit adigrifhao gôrandaôb y uâbr weithretoed ef y
 am hynny beich maôr gorthrôm yb ynni eu datkanu hôy. mal
 y datkan galafrus yn odidaôc. a phadelô odyna y lladaôd
 Chyarlymaen o garyat y galafrus hônnôb y elyn ef. nyt amgen
 brauant vaôr syberô brenhin y sarascinyeit. Aphadelô gôedy
 hynny y goresgynnaôd amryuel deyrnassoed acheyryd a
 chestyll a dinassoed. ac y darestygyys yn enô y drindaôt
 yn gristonogyon. a phadelô y gossodes llawer o eglôysseu a
 manachlogoed ar hyt y byt. Aphadelô y llunyaethaôd llaôber
 o gorfforoed ac eskyrn seint ar hyt y byt ac y llehaâôd yn
 eur ac yn aryant. a phadelô y kauas amherotraeth ruuein. A
 pha ffuruf y kerdyys y gaer[409]usalem. a pha furuf y duc
 gantaô odyno croc yr arglôyd. or hon y berthoges ef llawer
 o eglôysseu. ny allaff vi nae ysgrienu nae datkanu. Môy
 hagen y diffic y llaôb ar pin noe weithretoed maôrvrydic ef
 mal ydymchoeles ef hagen or urbydyr yn rôncual y freinc.
 ac ual y bu y vrôbydyr yggyll mieri. Ac ual y gônaeth
 diwed y uarchogyon yn yr yspauen. Ac ual y seuis
 yr heul yn vn dyd oet tri diwarnaôbt y dial y griston
 ogyon ar y sarassinyeit. ac ual y gwnaeth arôylant y gôyrda

ac y clad6ys. Ac ual y bu y c6nsli yn seint denis pan doethant drachefyn. Ac val yd adeil6ys ylys ehun ac egl6ys yr argl6ydes ueir. yn y grabndyuyr. aphafuryf y bu diwed Chyarlymaen yny lle h6nn6. ni ae dywed6n yn diwed y llyuyl h6nn ar uyrder. Ar llyuyl h6nn aymchoeles Mada6c ap selyf o ladin ygkymraec o adol6yn a deissyf grufud vab Maredu6 ab owein. ab grufud ab rys.

R6y bynnac a uynno g6ybot neu waranda6 chwendyl grymus o wasdatr6yd y vryt. Ymosteget. A ninheu adraeth6n ida6 ef o vlodeu ych6edleu. Nyt amgen y 6rth y grymussaf Chyarlys uab peppin hen vrenhin freinc. yr amhera6dyr bonhedickaf a chyuoethockaf ac arderchoccaf. goresgynn6r g6ladoed anfydlonyon. a gelynnyon crist a vu eiryoet yn rufein. ar deudec gogyd furd o ffreinc. y rei a ymgar6ys yn gymmeint ac nat ymwahanyssant eiryoet yny las pan wnaeth g6enwlyd eu brat y anfydla6n genedyl paganyeit. yn yr vndyd ef a las onadunt seith cant ac vgein mil. am yr hynn y kymerth Chyarlys ynda6 dirua6r dolur. athristyt yny doeth y agheu ynteu. Y ch6edyl h6n g6ell y6 ac odidogach kany cheir gan ueird na chroessanyeit. yrei a beid6ys oll ac ef am na 6ybuant dim y wrtha6 namyn canu y 6rth danger. alandri y neb y g6ybuant y 6rthunt. ac or hynn aellynt e hunein y dychymygu. Ny wy [410] buant h6y hagen dim or collet deisyfyt a deuth y chyarlys amhera6dyr.

Pan yttoed chyarlys brenhin freinc du6 g6yl vil veib yny dinas ael6ir paris. wedy rygynnal o hona6 yno wyleu y nadolic yn arbennic anrydedus. ar deudec go gyfurd o ffreinc ygyt ac ef ac aneiryf o ieirl a bar6nyeit a marchogyon urda6l a phob rei onadunt yn digrifhau y brenhin ae niueroed. ac yny digrifhau hyt y gellynt oreu o gytundeb h6ynt aossodyssant dadleu. ac yn h6nn6 6ynt a ymgydarnhayssant dr6y gyflyet ydeynt y ryuelu yn erbyn

Garsi¹ vrenhin yr yspaen. a hynny wedy darfei vis ebrill. achael onadunt llyseuoed neuþyd a gœllt ir y eu meirch kyn kanu gospereu hagen yn y dref hœynt a glybssant chbedleu ereill rylad ugein mil oc eu freinc onyt aystyrybys duþ onadunt y gôr awnathoed yr holl vyt. sarassin or yspaen Otuel y enþ gôr awedei yn anrydedus o bedeirford o arder-chogrœyd pryt. achedernit yn arueu. a chenedyl. a doethineb. a deuth yngenyat y gan garsi vrenhin. Ac a varchoccabys trœy baris yny doeth hyt yn llys y brenhin. ac a disgynnœys yny porth. Ac odyno adyrchauað y vynyd ar hyt y gradeu tu ar neuad. Ac Oger odenmarc a Gôallter o oreins. ²a Neimus dywyssað Kadarn a gyuaruuant ac ef. ac ynteu aerchis udunt hœy dangos Chyarlys idað. ac a uenegis udunt y uot ef yn gennat y vrenhin nys carei ef o werth yn bôttbô. A chyntaf ydattebað gôallter idað. weldyracko ef yn eisted heb ef. y gôr kynyslœyt² ar varyf vaðr ar wisc du ymdanað. Ar gôr yssyd yn eisted ar y neill lað ar uantell goch ysgalla ym danað. Rolant y nei ef yb hœnnœ. Ac Oliuer iarll yb y gôr yssyd yn eisted ar y tu arall idað kedymdeith Rolant. Ar deudec gogyfurd yssyd yn eisted opob parth udunt ȳnteu wedy hynny. Myn Mahumot heb y sarassin bellach mi a [411] atwen Chyarlys. a phoet tan drœc a flam ȳyllt alosco y uaryf. ac a holto y gorf drœy gledyr y dœyuroun hyt y sodleu. Ac yna dyuot racdað gyr bronn y brenhin awnaeth ual kynt adywedit ȳrthað ual hynn. Chyarlys heb ef gôarandað arnaf vi. kenyat ȳf vi yr brenhin cadarnhaf a vu eiryoet ygkyfreith yr yspaen. gôr nyd annerchœys³ di o dim. kanys nys dlyei ȳrth y vlyghau ohonat. a llityað Mahumet. A minheu y gôr poet ual y credaf vi yndab ef athladho di. ti ath holl gedymdeithas ar niuer yssyd yth glych ac yn enged-

¹ It looks like *Garsú* or *Garsi*, but the last stroke is deleted by a point underneath.—J. R.

² Or, *kyuyslœyt*; the word meant was probably *kymmysglœyt*.—J. R.

³ Read *annerchœys*.—J. R.

ic rolant dy nei. Gōr pei ys caffōnn. i. ef ymbrōydyr neu y lle y galiei vy march rydec yny erbyn. am cledyf mi ae gōanōn yny vei yn ver trōydyab. Sef awnaeth Rolant yna chōberthin ac edrych ar y brenhin ac odyna dybedut 6rth y sarascin ual hynn. ti aelly dywedut holl ewyllys heb ef yr aōr honn heb y ludyas o neb or freinc it. Dichaōn heb y chiarlys tra vo da genhyt ti 6rth uot yn diogel idaō omplegyt i hyt ympenn yr 6ytnos. Ac yna y dywaōt otuel. ynuyt y dywedōch hynny heb ef 6rth na bu yndyn y bei arnaf. i. y ofyn ef tra gaffōyf y cledyf hōn ar uygclun curteus yb y enō. 6rthaō ym hurdōyt. i. yn uarchabōc urdaōl. ac nat oes etaō naō mis yr pan ledeis i penneu mil o freinc ac ef. pa tu oed hynny heb y Chyarlys deuet y gof yt adyweit¹ ymi. Mi ae dybedaf ybch yn llaben heb yr otuel. neur dethynt 6ytmis ar nabuēt yb hōnn yr pan distrywyt ruuein dy dinas di ar bennic. ac or hōnn yth elwit yn amherabōyr o honaō. Garsi vrenhin ae varbōneit ae kymerth idaō. Ac yno y llas y rōg gōbur a gōraged ugein mil. ac ychōbanec tabr heuylt ygylt a hynny. Ac y ffusteis inheu y saōl ohonunt hōy am cledyf hyt nat a daeth yr hōyd om hardōrn hyt ympenn yr 6ytnos. Ac yna y dywaōt y freinc. gōaethiroed duō heb 6y uelly dy eni eiryoet. Ac estut [412] o lengrys marchabōc prouedic y dayoni oed hōnnōb a gyuodes y cwynyd. a throssaōl tabr pedrogyl yny laō. ac a geissōs y daraō a hōnnōb. A rolant aaeth y rydunt. ac a dōbāt 6rth Estut ual hynn. Estut heb ef yr uygkaryat i ochery di ui o dim peit ar sarascin ac arbit idaō kanys yttig yn ymdiret ynof vi na attōyf wneuthur drōc ydaō a gat idaō dywedut y holl ewyllys. Ac yna sef awnaeth marchabōc ac annōyt crynōr gantaō Prouentel y gelwit o saint gille mynet or tu draegefyn yr gennat heb 6ybot idaō. Ac eu deudōrn ymauel yggwallt y benn ae dynnu gantaō yr llaōr ac Otuel agyuodes ynllym y vynyd ac adynnōbys curteus y gledyf ae dōrn yn eureit. ac a drewis

¹ This i is deleted by a point underneath.—J. R.

penn y marchab c y arnab yny uyd yn g bare ynn ymyl traet y brenhin. Ac yna sef awnaeth y freinc erchi y daly. ac ynteu aenkilybys ar neill tu oc eu plith h y. ae lygeit wedy yr gochi. Ar rei hynny yn troi yny benn yn uuau. kynhebic oed y le b nebula c a vei yn r b um ac adarffei y litya . ac achyffro m ab yny neuad am y ch baen honno. ef adywa t o nerth y benn. Ha var neit heb ef na chyffrobch. Myn Ma-humet y g r yd ymrodeis i ida . mi abnaf seith cant o honab ch yn ueir  y kyn hennoch.¹ Ar amhera dyr yna agyuedes y uynyd. ac a erchis rodi atta  ef y gledyf. ar sarassin a dywa t nas rodei a bot yn sal  ida  ynteu y geissa . a rolant aerchis ida  y rodi atta  ef. ac ynteu a gymerei arnab y rodi drachefyn ida  pan ymwehenynt. a hyt hynny y differei rac gwneuthur o neb gam ida  yn oreu ac y galie. Ac Otuel a dywa t  rtha . argl yd tec heb ef a h dy ditheu ef. acadol yn y  genhyf itt y gad  yn da. wrth nas rod n i ef iti yr y seith dinas goreu yth gyuoeth. ac  rth hefyt y lledir dy benn etwa ac ef. Myn uy ffyd heb y Rolant gormod ydymuelchey o ragor ac na wna bellach hynny. namyn dywet dy gennad ri. Ac odyna kymer gennat y uynet [413] drachevyn. a minheu awnaf hynny yn llawen heb ynteu. a rod ch ym ostec. Chyarlys heb ef Otuel nys kelaf ragot cennat  yf vi y arsi amhera dyr g r yssyd yn kynnal gwlat yr yspaein ac alisandre a busi. a thir[e. a sitou]n. a barbari. ac y mae pob g lat yn darest g ida  o hyn hyt yn femynie. ef aerchis itt ymada  ath gristonogaeth  rth na thal vn arlegen. ar neb ny chretto y hynny ynvyr yd m ab abna. a dyuot yn  r y vahumet. a g assanaethu ida  yr h nn yssyd yn llywy b yr holl uyt ath niueroed ygyt a thi. ac odyna dyuot atta  ynteu. ac ef aat ytt gwlat avarn a manausie a holl borthuaeu lloegyr ygyt a hynny ae haberoed y tu yman y vor rud. ac ef adyry y rolant dy nei g lat

¹ Or, *heunoch*. I do not understand it, unless *henoeth* was the original.
—J. R.

rōssi. ac y oliuer y gedymdeith y wlat aelwir ysclavie. Ny at ef ytti hagen gallon ffreinc. 6rth rydaruo ida6 y rodi y florian o sulie mab I6lff goch brenhin barbarie y ḡas goreu or yspaen. a m̄byhaf y glot odigoni a marchogaeth ynda. agoreu aderev achledyf gloy6. h̄bnn6 agynneil ffreinc yn ryd dagneuedus ida6 ac oe etiued. Ac yna y dywa6t yr amher-a6dyr. myn vy ffyd heb ef gan nerth yr holl gyuoetha6c ny byd y dambein uelly. a pheth adywedd6ch chbi y niuer a vegeis. i. eiryoet am hynny. amhera6dyr dlyeda6c heb yr holl var6neit ae niueroed. Ny diodef6n ni. yn tragwyda6l kael o sarascinyeit ffreinc yn eu baeliaeth. Namyn par dyfynnu dy gyuoeth yghyt ae lluydab. ac o dyna llyuba ni os mynn y hyt y lle y kaffom umbelet ar genedlaeth vudur honno. ac o cha6n ninneu y garsi vrenhin h̄bnn6 umub6n br6dyd. ny dieinc ef ae Benn ganta6 odyno rogom ni. Ac yna y dywa6t Otuel mi ach cly6yaf yn dywedut gorwac-ri6yd ac ymadrodyon ynvut heb ef. yrei yssyd yn bygythyab Garsi yr a6r honn ef ae llad h̄6y etba ac ae darest6g. Kanys pan weloch chbi veint y allu ef ae uarchogyon y gleba6 ohonab6n ny digawn chberthin. Ac ef a vynnei kynn hynny y uot ytudra6 y normandi. [414] Heb y neimus tybysse6c. eissyoes heb ef. pei dyuynnei Chyarlys y allu ygyt. pa du bynnac y kaffei ef Arsi urenhin. ef a ymladei ac ef. a niueroed Chyarlys. Ry annyallus y6 dy ymadra6d heb yr Otuel ary ynvut. pan uont ygyt seith cant. a seith mil o honunt yn llurygeu gloywron. ac ar6ydon o sirie.¹ a bot yn gynt y diodefynt agheu ygyt. noc y ffœi neb onadunt y6rth y gilyd. a chyt a hynny neur dery6 udunt wneuthur dinas. a chadarhau yny gylch o geyryd a chlodyeu yr6g deud6r. a talie y6 y en6. hyt na wnaeth du6 yndyn aallei ludyas udunt vynet y hela ac y pyscotta y maes ohonab. ac o deuy di. Chyarlys varyfl6yt yno. ni aadnabyd6n y bydi6 y bo gor-derch dec ida6. aph6y oreu adery a chledyf gloy6. Eithyr na

¹ It should probably have been *siric*.—J. R.

dabre di yno gonners bilein. Kanys kyghor y6 gennyf ytt war-chad6 keyryd paris. rac disgynn na brein na phiot arnunt. Kanys ny elly vyth m6y yn ryuel. a chebilydyab yn ua6r aoruc Chyarlys. Ac yna y kyvotes Rolant yny seuyll dr6y Irrloned ma6r. a cherdet tri cham parth ac at y sarascin. a dywedut 6rtha6. Gormod hedi6 ydymuelcheeist. ac ydymhoffeist yggbyd y ffreinc. a bei na rod6n na6d ytt. ti avyduyt uar6 yn diannot y gennyf. acochaf ynneu di my6n br6ydyr neu ymlad mi arodaf dyrna6t ytt am cledyf hyt na hanff6 gbaeth g6r bonhedic vyth oth acha6s. A g6ybyd6n ninneu hynny yr a6r honn heb yr otuel. ac auory yd6yf yth wyssya6 yr 6eirgla6d am nabo namyn vn ac vn ohonam. Ac yna y dywa6t Rolant. gwna dithev ar dy ffyd y deuy. ac yna y rodes y pagan y ffydd. abit yn llyf6r kyvadef adorro yr amot h6nn o honam. a thorri y ysparduneu yn gyvuch ae sodleu ac na weler my6n llys o hynny allan. a g6edy bot yr amot h6nn6 yn honnedic y rygtunt y dywa6t Chyarlys 6rth y sarascin. ar dy ffyd o py wlat a pha genedyl panhe- [415] n6yt. a ph6y dy en6. ac yna y dywa6t Otuel. mab 6yfi heb ef y galyen vrenhin g6r alada6d o gristonogyon m6y noc ageffy di ythteyrnas. amkefynder6 y6 Garsi amhera6dyr. am heb-ythyr oed vernagu brenhin nauarn yr h6nn a lada6d Rolant. ac auory y dialaf ynheu arna6 ef hynny. Ac yna y dywa6t Chyarlys. ha vnbenn bonhedic diga6n u6yt a ma6r a drueni oed nafynnit vedyd. Chyarlys ael6is yna. ar Reinyer was y 6ely. Kymer y gennat honn a d6c ef ydy Ernallt vygkyueillt. adyro gann s6llt ida6 yny gyueir ehun. a chann s6llt ygkyveir y uarch. ac odyna gal6 ar hen Reinallt or dreinbenn. a g6allter o li6ns. ac Oger o denmarc. y ch6ytheu heb ef y gorchymynna6 i wassanaethu ar y marcha6c bonhedic h6nn. ae di6allu o bop peth or auo reit ida6 6rtha6. Ac uelly y buant h6y y nos honno. a thrannoeth pan oleuhaa6d y dyd. y kyvodes Chyarlys y uynyd ac y peris gyrchu Rolant. ac ydaethant y wedia6 yr capel. ac abat seint omer agant efferen

udunt. Ar brenhin a beris dyuot affiol aryant yn llabn a barissennnot. ac y offrōm ydaeth ef. ar deudec gogyd. a Rolant aaeth y offrōm a dōrndal y gledyf. a thrachefyn ae dillygōys o seithmorc o aryant. A gwedy yr efferen peri kanu orryeu yr dyd abnaethant. ac odyna dyuot or eglōys y edrych a welynt y sarassin a dathoed y gyfrōch ar brenhin. Ac yna y deuth otuel racdāb yn ryvygus. ac y galbābd ar y brenhin. ac y dybābt'yn valch brthāb. Chyarlys heb ef mae ef Rolant dy nei di. ac agery yn vaēr. ar gōr y mae holl ymdiret ffreinc yndāb. Mi ae galbaf ef yn annudonaēl. ac ae haglotuoraf. megys pei darffei ym oruot arnāb. o ny chynneil yr amot abnaeth ami doe yggōyd yr holl lys agōr agōbreic. Ac ar y geir hōnnō y deuth Rolant yn gyflabn o lit. ac y tygōys. mynn yr ebystyl heb ef a diodefassant benyt yr eu harglōyd ny pheidōn. i. hediō yr dyn or yssyd yn vōy. [416] yny gym-hellōyf arnat tewi ae oth oruot ae oth lad. ae o beri ytt ymchoelut ar ffyd gatholic. a gōna ditheu hynny heb yr otuel. a chymher dy arueu. dan yr amot hōnn. Os mivi a gilya. mi a ganhadaf ytt vygerogi. Heb yr oliuer balch iaēn yō dy eiryeu a heb estōng o dim. a ryuedōch maēr yō or deuant yn da ytt. Ac yna yr vn gogyd ar dec a arwedassant Rolant y ystauell. ac aōiskassant ymdanaē aruev tec diogel. lluruc abnathoed Butor lurygyd disgybyl Galiant y gōr kybreinaf a vu or grefft honno yny oes ef. a neimus dybōssab̄c aglymōys y kareieu ygkylch y vynbōgyl. ac adodes helym echtywynnedic am y benn. a uuassei eidaē Golias gaēr. ac agab̄ssei Chyarlys pan y lladaēd Briabnt. ac odyna b̄ynt aducsant idāb dōryndal y gledyf. yr hōnn oed ouer y neb yno y hoffi. brth nad oed yn ffreinc na bychan na maēr nys adnappei. ac na b̄yppei nat oed y gystal hyt ydōyrein odyno. A gwedy hynny a dodyssant am y vynbōgyl daryan drom gadarn. wedy yr yskythru yn odidab̄c ac eur lliō ac ac azur. yn gyntaf y daroed ysgythru ygkylch y bogel y pedwar pryf b̄ynt. ar deudec sygyn. a deudegmis y v̄lōydyn megys y bei bop vn

onadunt yn kerdet yn erbyn y gilyd. Ac yny cōr issaf idi vffern. ac uch laō hynny y nef ar dayar. wedy yr gōmpassu yngyōbreint. Yny deucōr ereill y daroed ysgythru yr heul ar lloer. ahynny trōy lauur māōr ac ystudyau. Yny harbest nyt oed dim eithyr pali odidaōc. ac ystyslenn oed o vaen daimaōnt calet. ac odyna hōynt a ducsant idaō paladyr cadarn a phenn da arnab. ac ystondard odidaōc o goch agōyrd o vlaen y gōaēb hyt y dōrn. ac Ierius iarll a bīsgbys ysparduneu o eur ac aryant am y draet. March a ducrbyt idaō oed gynt y redei noc y kerdei y kōarel pan ellygit o albraſt kadarn. ac naþnaeth duō yn llōdyn arall aallei ymgyfredec ac ef. nac ae kannhymdaei ar dal y ergyt saeth. Y gyfrōy oed gristal. ar hoelon [417] oedynt aryant ar panel yn bali māōrweirthaōc. ar gōarthafieu o eur coeth ysgythredic. Ac yna yr Iarll a ysgynnōbys yn gyamystabnet ac na dodes nae droet yny warthafyl. ac nat ymauaelbys ar goryf. a gellōg neit y uarch yggōyd y niuer abnaeth. ac ymchoelut at Chyarlys drachefyn dan chwerthin. a dywedut 6rthaō. Arglōyd heb ef dyro ym dy genyat athuendith. ac odyna or daō y sarassin gwedy hynny y ymlad ami. ny byd gwaranrōyd idaō am y eneit. Nei heb y brenhin yr neb abnaeth y nef ar dayar. ythorchym-mynnaſ. a phoet ef athifero rac drōc adyrchavel y laō abnaeth ae groessi. Ac yna Rolant a vrathōbys y varch tu ar weirglaōd. a hyt ynoet y meibon ar morynnyon ar y ol ynmynet. a phaōb onadunt yn dybedut. y Iessu ythorchym-ygnōn ac yr arglōydes veir. a phoet bynt athifero hedō rac agheu. Ar vn gogyfurd ar dec a ysgynnassant yn gyflym ygyt ac ef. ac ae hebrygassant hyt rōg y deu dōfyr yssyd yn kerdet trōy baris. y neill onadunt yō sein. ar llall aelōir Marin uaōr. Y sarascin ettwa yn seuyll gyr bronn y brenhin. Ac ef a dywaōt 6rthaō yn būchyr. Chyarlys heb ef par ym luruc. a helym. a tharyan. a chledyf. March da buan yssyd yminneu vy hun. nat oes vn 6ell noc ef hyt ym beliant. a minneu aadaōaf yngyōbir ytt ar vy ffyd y lladafi rolant am

aledyf os kylymet ef a phannaeth y gennyfi kynn a&r anterth. Ac yna llidya& abnaeth y brenhin yn dirua&r y veint breid na holldes. a dywedut 6rth y pagan. du&b heb ef athladho di ath genedyl yn gyntaf. rac meint ymkyffroeist ar lit a thrist&ch. Ac eissyoes arganuot bellisent y verch abnaeth yn dyuot oe hystauell parth ar neuad. a phan doeth ym&bn echty&ynnu abnaeth yr holl neuad oe theg&ch. megys hi-vei yr heul a&r hanner dyd. [418] vis mei. neu leuuuer maen karbonclus pan vei dywyll y nos. ac ef a emneity&ys¹ arnei ae vanec. ac a dywa&t 6rthi. merch heb ef yt ti. y gorchymynnaf. i. y pagan h&bn yman. g&isc amdana& ar ffr&bst. val na chollo dim oblegyt y arueu. Ymlad arygymert arnab yn erbyn Rolant vy nei. argl&yd heb hitheu yn lla&ben ac ef abneir hynny 6rth dy e&yllys. A yna Belisent a elwis ar fflandrinn or mynyd tec. a roos o ringel d&y uorynyon bonhedic ereill. a h&bynt ellteir a arbedassant Otuel hyt ar fur o vaen marmor pedrogyl. ac yno a&listassant am dana& luruc auassei eida& Sanneil² vrenhin. a llun ederyn odida&c ar y choler or tu racdei. a fflandrin a glymwys y kareieu ygkylch y vyn&gyl. ac am y benn helym Galathiel vrenhin. honno pedrogyl aoed. a gwedyr wneuthur yny chylich modr&by 'a blodeu o eur. a thr&byn ar veith ederyn bonhedic. Ac odyna belisent a&isg&ys ar y glun cledyf a vuassei eida& achael vrenhin. Sef oed h&bn& curceus. Kystal oed y abch ac vn gyllell lem. a g&edy hynny bynt adodassant am y vyn&gyl tar-yan newyd gadarn kyn wynnet oed ar eryr. y bogel oed eur. y hoelon oedynt aryant. ac adugant ida& paladyr llinonn kadarn. a phenn llym gloy& arnab. ac ystondard newyd kywynnet a blodeu yr alab. allun eryr yndi. ac yn d&byn sarff y&bg y deutoet. a roos o rinuel a&isg&ys am y draet d&y yspardun oedynt gy&yrthyd ary& gastell. ae gyfr&by aossodet ar Migrados

¹ This may be *enmeity&ys*.—J. R.

² An *e* stands above the line, making the name into *Sanniel* or *Sanneil*.—J. R.

vuan yvarch ehun. Kynt y redeipann dosturyit ac ysparduneu. noc yd ehedei y saeth or llinin. ar am6s drythyll llamsachus val y gwelas yr argl6yd ae hadnebu. ac ynteu a esgynn6ys arnab agwell o ragor y g6ydyat ef y wrth ymlad nor g6r ky6reinaf y6rth darab a myrth6l. Ac yna gell6g neit kyw-reint abnaeth y varch. ac ymchoelut drachefynn att belisent a dywedut 6rthi. vnbennes vonhedic heb ef du6 adiolcho ytt. da iawn yr wisg6yt [419] am danaf. a dyro ym dy gennyat. a mar6 uyd Rolant gennyf ynheu yndiannot gwedy hynny. Ac yna y dywa6t Belisent ymogel di ynda hagen heb hi rac d6ryndal. aconyt amdyffynny di ynda racda6 a ch6rceus racda6 ef.¹ ny chynhellir dinas o honat ti vyth bellach. ac ar y geiryreu hynny y kerd6ys Otuel racda6 at oger lydanais. a Neimus dywyssab6c kadarn. ae kanhabrygassant hyt y weir-gla6d y lle ydoed Rolant. A Chyarlys a dyrchaua6d y ffenestri uchel. ac aelwis yr ungogyfurd ar dec atta6. ac aerchis udunt dyuot ygyt acef. ac aberis y bab6 or ffreinc vynet or weirgla6d. ae hadab yr deu uarchab6c. ac o dyna aerchis udunt 6ynteu ymlad pann vynhynt o hynny. Ac otuel adywa6t yuot ef yn barab6t.

Ac yna y dywa6t Rolant 6rth y pagan anffydla6n bagan mi aymdiffydyaf athi ohynn allan bellach heb ef. a minnev athitheu heb yr Otuel yn gyffelbr6yd. ac ymogel yn da ragof 6rth na charaf i di odim. A mi aoyvynnaf yt agheu vernagu vy e6ythyr a ledeist. Ac yna brathu eu meirch ac ysparduneu yn gadarn abnaethant ac ymgyrchu yny yttoed y weirgla6d yrwg eu ffrwst a meint eu g6ynt ac eu t6r6f h6yyntev yn bennaf yn kyffrydyeit oll. ar dayar yg gyfeiryeu arnei yn holldi. a gost6g g6ewyr ae hystondardeu yn ch6ythus yn aruthr gan y g6ynt. agban o bop un y gilyd yny daryan dyrna6t ma6r yny dorres eu deu way6 yngyffredin. ac eu lledyr br6t. da uu y llurugeu hagen 6rth na thorres vn vodr6y o honunt. ac nat ymystynn6ys. Ac racdu y kerd6ys y

¹ The words *racdaw ef* have been cancelled in the MS.—J. R.

marchogyon grymus heb golli dim o vn onadunt. Ac yna y
 dywaſt Chyarlys. O duſ heb ef maſr a enryuedbch yb
 h6nn gennyfi gynnal or sarascin vn dyrnaſt ynerbyn Rolant.
 Heb y Belisent y verch aoed ynſevyll ger ylaſ. Da Iaſn yb
 vy aruev. i. heb hi. ae hymdygaſdyr bynteu nyt llyv6r o dim.
 a gbedy y geiryeu hynny Rolant adynn6ys d6ryndal y gledyf.
 ac a drebiſ Otuel ar warthaf y helym [420] echtybunnedic.
 yny dygbyd6ys y thr6n yr llaſ. ariuedi maſr or modr6yeu
 ar blodeu tec ar mein g6yrthuaſr gyt ac ef. ar eilweith adrebiſ
 penn y varch yny vyd y 6rth ygorf ympell yr llaſ. Ac yna
 y dygbyd6ys Otuel pan ball6ys y varch idaſ. ac y dybaſt
 deu eir. Myn Mahumet heb ef g6eithret ansyber6 awnaeth-
 thosti llad uy march heb acha6s. nae haedu ohona6 ef. ac
 nyt a y tev ditheu odyna dan ch6berthin. a thynnu curceus y
 gledyf a6naeth. ac ystynnū y daryan or tu racdaſ. a neidya6
 oe vlaen parth ac att Rolant. ae tara6 ar warthaf y helym.
 yny dygbyd6ys y thr6yn yr llaſ. a llithra6 y dyrnaſt ar y
 goryf vlaen. athara6 y kyfr6y tr6yda6. ar march am y
 balueisseu. yny vyd y cledyf hyt y d6rn yny dayar. a
 dywedut geir bocsachus yn vchel. myn Mahumet heb ef.
 nyt oed dyrnaſt ma6 yr h6nn yr a6r honn. O duſ heb y
 brenhin mor dr6m oed y dyrnaſt h6nn6. ac yr arglwydes veir
 yd archaf ynheu amdiffynn ym Rolant vynei. Ac or
 dygbyd6ys yr Iarll nyt reit y neb y ryuedu. kanys dygby-
 dassei y uarch yn var6 y dana6. D6rndal hagen ayttoed yn
 bara6t yn lla6 Rolant. ac aossodes ar y sarassin ac ef. ac ae
 trebiſ ar 6astat y helym yny dorres y phed6ared rann. ar
 penn lluruc ar neill hanner y glust ynteu hyt y maes. ac a
 holldes y daryan hyt y chymherued ac ynteu hayach wedyr
 lad. neur oruot val y tebygei ba6r. Ydoed hagen gan Otuel
 gle6der a gallu maſr ar ymlad ual kynt. ac a churceus ef a
 dal6ys y dyrnaſt y Rolant drachefyn. a Rolant ida6 ynteu yn
 ehalaethach heb vynnu dim genta6 yn rat. Ac uelly y buant
 yn kyfne6idya6 dyrnodeu ac yn gluttaſ ar ymlad o bop parth.

val na thalei eu llurugeu udunt dim yn erbyn eu clefydeu yny yttoed ybeirgla6d yn disgleiryab gan vodrbyeu y llurugeu. Ac yna y dywa6t Belisent llyna ymlad yn drut vonhedgeid ymaent h6y yr a6r honn heb hi. ac na dicha6n parhau yneppell rac gle6dery marchogyon. ada [421] Ia6n ymaed6ryndal gledyf Rolant yn trychu. eithyr na dyl y ef y gurceus dim. A du6 heb y brenhin ual ymt6yll6ys vymed6l. ac y gad6ys vygkallon ym dywedut kel6yd a dyg6yda6 yn groes awnaeth y tu ar d6yrein. a dodi g6edi ar yr argl6yd yny megys h6nn. Du6 holl gyuoethawc heb ef. mal yd 6yt vrenhin a llywyabdyr holl genedloed g6yllt adof. amdiffyn ym Rolant. ac ymchoel gallon Otuel sarascin ual yd aruollo bedyd ac ual y cretto yth vendigedic en6 ditheu. a chussanu y dayar abnaeth. a chyuot yny seuyll. ac odyna dodi y benn dr6y y fenestyr a g6elet y marchogyon yn ymlad ual kynt. heb gymeint gantunt oe taryaneu ac y kudynt ev dyrneu or tu racdunt ac ef. Ac yna y dywa6t Rolant 6rth y pagan. Ym6rthot heb ef a mahumet ac atheruagabnt achret yn vn du6 hollgyuoethab6c. y g6r a diodefa6d poeneu yr yn prynu ninneu o tragy6yda6l geithi6et usfern. a chymer rod vonhedgeid. Sef y6 honno Belisent verch Chyarlys amherawdyr. am kefnither6 ynheu. mi abaraf yrodi yt. a mi athi ac Oliuer a vyd6n gedymdeithon. ac velly ny byd na chastell na dinas nac ardal nys kaffom ac nys darestyghom yn mev uy hun. ac yr hynny m6y no chynt ny cheissafi gennyt ti werth vn yspardun. Heb yr Otuel ff6l y dywedy hynny. a mefyl ida6 athwnaeth yn yscolheic. a chyt bych yscolheic di adisgybyl. athro 6yf ynheu. val y dangossaf ytt kynn yngwahanu. Dyrnab6t arodaf ytt kymeint ac naellich dywedut geir m6y nor eina6n pan dra6her ac ord hayarn. Ac yna sef abnaeth Rolant llidia6 yn diuessur y ueint. ac a d6ryndal yny la6. ae d6rn yn eur coeth. tarab6t otuel ryuel6r ar 6arthaf y helym yny neity6ys y tan or cledyf ac or helym. a goglyt ychydic or sarascin. ual yr oed gyfr6ys ar y wassanaeth. a dyg6yda6 y

dyrnaōt heb laōt y balueis. a thorri y lluruc deudyblic. [422] ae holl arueu o benn yysgbōyd hyt yggwregis y laōdyr. Nyt ymgyfvaruu hagen y cledyf a dim or kic. ac eissoes maōb Iaōn oed y dyrnaōt. val y peris yr marchaōc blygu a dygbydyaō hayach ar benn y lin yr llaōr. Sef abnaeth llaōber or ffreinc yna gōediaōt a hoffi y dyrnaōt a dywedut yr oruot ar y sarascin. ac na allei y amdiffyn. nac ymlad bellach hynny. Odit oed onadunt hōy hagen a adnappei otuel nac ae gōelei ygkyfragheu kyn no hynny. Mah galien vrenhin a neitwys y uynyd yn amysgabn y dial y dyrnaōt. a phei na bei y Rolant ymoglyt rac y dyrnaōt hōnnō. ef ny thraōssei dyrnaōt ar uarchaōc wedy hynny. ar sarassin asymydōys lliōt ae lygeit yn troi yny benn yn vuau. megys llōdyn dic nebuōab. ac adyrchafaōd Curceus y vynyd. ac aossodes ar Roland oe holl nerth. ac ae trebys trōy y lit dyrnaōt maōb ar warthaf y helym. pei na throei y cledyf yny dōrn val y traōssei y benn y arnab. Ar eil arodes idaōt ar y parth assei. a chymeint ac aoed oe daryan yny laōt. a dorres yn deudryll. ac a gauas or aruev ereill oll yny aeth y cledyf ympell yny dayar. a dygbydyaōt Rolant yar y draet yr llaōr. ac yn tynnu y gledyf attaōt y dybaōt. Myn Mahumet heb ef da Iaōn y trycha vygkledyf. i. Ac arganuot abnaeth y freinc yna hynny. ac ofynhau yn vaōr veint y dyrnodev. a gōelet yr daruot udunt rōyaōt a thorri eu llurugeu or tu raedunt ac or tu draekefyn. ac natoed gantunt oc eu taryanev kyneint ac a gudei eu dyrneu. a dygbydyaōt aehōynebeu att y dywrein¹ ac ofyn maōr arnunt am Rolant eu harglōyd. Ac erchi yr arglōyd duō awnaethant rodi kyghor da yr marchogyon. ae owneuthur tagneved y rygtunt ar kygreireu ae diogelrwyd arall. Ac ar y geiryev hynny yny vyd colomen yn ehedec val [423] y gōelei Chyarlys ae holl niuer ar yspryt glan yn disgynnau ar benn ysgbōyd Otuel. Ac yna y dywaōt ynteu ual yd yttoed Rolant yn mynnu y

¹ This word has been emended wrongly.—J. R.

dara⁶. y dial y dyrnodeu arna⁶. Kilya drathgefyn Rolant heb ef ac arho. Nybnn pa beth abeleis yn ehedec ger vym-bronn a symudbys vy medol am hebyllys. ar ymlad hbnⁿ trigyet ar hynn. ac oth garyat titheu minheu agymeraf vedyd. ac a archaf y veir uadeuant. ahi a vyd amdiffynn ym o hynn allan. ac yndi ydymdiredaf. Ac yna pan gigleu Rolant hynny y dywa⁶t 6rtha⁶ dan chberthin vnbenn bonhedic heb ef aoes yth bryt¹ titheu hynny. Oes myn vy ffyd heb yr otuel a mi a ym6rthodaf yr a6r honn a Mahumet. ac a theruaga⁶nt ac ac apolin. ac a Iohun leuedic² ac ae holl gedymdeithas. Ac yna b6r6 eu clevydeu ar y glassbellt y6rthunt abnaethant. a dodi o bop un or marchogyon grymus eud6yla⁶ am vynbgyl ygilyd. O du⁶ heb y brenhin mor va⁶r y6 y g6yrtheu h6nn. llyna 6ynt wedyr gyvuna⁶ heb ef. ac yng6neuthur ry⁶ amot y rydunt mi agymeraf arnaf. ac ebch ch6ithei y edrych vy marchogyon debron. i. A h6ynteu a aethant ual y gellynt gyntaf. ar brenhin ehun avrathbys march ar eu hol. ac val y deuth yno gofyn awnaeth. a garu nei heb. ef pa wed ydymgly6y di. a pha ry⁶ amot a ry 6naetha⁶ch ch6i y roch. Argl6yd heb ynteu gwed da yd ymglyba⁶f i 6rth vy mot yn holliach ac yn llaben. ac na cheveis dim dr6c yr ymlad o honaf ar ymlad6r goreu. ade6raf avu eiryoet o wyr agkret. a diol6ch ydu⁶ neur dery⁶. ym wneuthur kymeint a hynn. y kymer Otuel vedyd achristonogaeth. ac arvoll ditheu ef yn hyfryt. adyro ida⁶ anryded a gallu 6rth y ewyllys. ac ygyt a hynny Belisent dy verch yn bria⁶t. O du⁶ heb y brenhin ual y g6naethosti yr a6rhonn vy mynnu. i. a llyna yr hynn yr yttoed6n ninheu yn mynet y erchi yt y 6neuthur. [424] a diaruu y marchogyon yn gyflym awnaethant yna. a Rolant a esgynn6ys ar am6s buan drythyll. ac Otuel ar vul vchel rygygha⁶c. a pharth ardinias y deuthant

¹ The *h* of *yth* was omitted, and written above the line, but after *bryt* instead of *yt*.—J. R.

² I am in doubt whether the first *e* has not been deleted.—J. R.

6rth vedydyað Otuel. Ac eglþys veir ymparis a gyrchassant. A thurpin archescop remys aðisgbys yr ystol ac a gymerth sallþyr. ac a dybaðt y letanie. ac odyna a deuth uch benn y fynnabn. ac ae bendigþys. maðr hagen oed y niueroed o Ieirl a barþneit a marchogyon. ar ymsang gantunt yn edrych ar vedydyað Otuel. Chyarlys ae delys 6rth vedyd. ac Otys Iarll. a Girard Iarll nordmandi. Ac ny symudassant hþy y enð ef namyn y alð Otuel ual kynt. Ac odyna gþedy ym 6rthot o honað ae agret adaruot y vedydyað y deuth Belisent yn degach no blodeu y ros. A daðns varyfdec ae harþedaðd parth ac at Chyarlys. ar brenhin ae kymerth geruyd y llaðes. ac a dywaðt 6rthi. Merch heb ef tec Iaðn 6yt ada yð dy lið. a phþy bynnac ath gaffei vnnos yny vedyant. ac 6rth y gyghor. ny dyliei uot ynllyfðr vyth o hynny allan. Namyn yn uolyannus o leðder adigoni ynda. ac velly y byd y neb ath geiff dithev. oryd duð hoedel idað. ar neb y mæ kynuigenn llaðer o ffreinc 6rthað. ac 6rth Otuel y dywaðt vy mab bedyd heb ef. yr aðr honn y kyfleðneist y dedyf Iaðn. Kanys ymþrthodeist a Mahumet a chymryt bedyd ohonat. ac ynlle hynny mi arodaf yt Belisent vy merch yn orderch. agþlat verel ygt ahi ac Iuori. ar haste. a plansence. a melan. aphanie. a lombardie. Sef aðnaeth Otuel yna gostðg ar benn y lin. achan vuulltatðt maðr a diolðch. rodi cussan y droet y brenhin. a dywedut 6rthað ual hynn. Arglþyd heb ef llyna beth nys góðrthodafi os da gan y uorðun da yð gennyf ynneu. Ac yna y dybaðt Belisent da yw gennyf. i. heb hi. a bellach mi a geueis vy Iechyt. ac ny dyly dyuot ediuarðch ym vyth am vyghyfalle. ac nybyd [425] tþyll garyat gennyf ynneu ythgyveir di yn dragyþudaðl heb yr Otuel. achanys bydy orderch ditheu ymi. oth garyat ti minneu a haedaf glot ac enð. A llaðer pagan gyr bronn dinas Atalie a vyd marð gan vygkledyf gloyð. Kanys keueis vedyd ac ytitheu amheraðdyr dlyed-abc ygorschymnnaf vyggorderch yny delhom y ueyssyd lombardi. aði ae pieifyðn. a hþy ar gþeirglodyeu ygkylch atalie. pann darfo ym lad Garsi amheraðdyr.

Ac yna kyrchu y llys aþnaeth y brenhin. ae varþnyeit ygyt ac ef. ae bþyt oed baraþt. A gwedy dyrchael. a thannu llieineu y vþyt yd aethant. ac rac blinað y datcanþyt pan uu amser gantunt yþ sþper. A gþedy gþassanaeth diðall ar baðb. ar gþin yn amhyl. y brenhin a aeth y ystauell. a phaðb y lety y orffobys ac y gyscu yny ol a aethant. ac a gayssant y drysseu hyt trannoeth wedy kyuodi yr heul. ac yna y kyuodes y brenhin. ac yd ymgynnulþys y varþneit yny gylch. ac ydaeth y eisted ar vort o vaen mynor yr neuad. affonn odidaðs yny lað. ahoelyon eur wedyr ffustað yndi yn amyl. ac y dyðabæt 6rthunt ual hynn. Arglþydi varþnyeit heb ef gþerendebch vi achyghorðch kann dylyðch vygkygori am arsi vrenhin val y clyðssabch drþy y gedernit yr dyvot o honað umkyuoeth. ae vot yn llosgi vygkestyll. ac yn torri vyndinassoed. ac yn distrið y gristonogaeth hyt y gallo bellaf. ae ni ael yryuelu yny erbyn ar hynt wedy y gayaf. ae ninheu aarhoom hyt yr haf. Heb y freinc enryued yð gen-hym oll a dyðedy am oedi ac ystynnur yr amser. Kanyt oes dim gan y Garsi hþnnþ ny bo yn baraþt. a pheunyd yndistryð dy wlat. a chynn dyuot yr haf y deruyd idað darestðg kan-mþyhaf dygyuoeth os val y mae yr aþrhonn y para [426] rac llað. ac 6rth hynny y mae drðc pallu yr amseroed. A chanys hynny a gyghorðch chþithei oll heb y brenhin. yr vygkaryat ynheu ymbarattóðch erbyn daruot mis maðrth. ygychþynnu ar hynt dechreu vis ebrill. ac ar hynny oll y trigassant. Ac yna y peris yr amheraðdyr ysgríennu llythyreu ac anuon y negessweisson a hþy dros y holl amherotraeth. y erchi na thrickyei vn marchaðs. na phedestyr. na pferchen bða. nac albrast. ny delhei attað ef i baris erbyn y dyd kyntaf o ebrill. ar neb ny allei dyuot anuon pedeir keinaðs y seint dionis. A chyt bo hþyrach y del yr amser. noc yr ym ni yny draethu. eissoes ef a daruu y mis hþnnþ. a Ionaðr. a chwef-raðr. a maðrth a deuth yr amser amysgaðn gossodedic. ar amheraðdyr ymparis. ae deudec gogyd furd ygyt ac ef. Nyt

amgen no Rolant. ac Oliuer y gedymdeith. ac anseis. A girard. ac eglers. ac estut o legres. a thurpin archesgob a :: g :: rers. ac ertold. ac Otuel. a neimus dywyssab. Ac Ogerly-danais. H̄bynt a dyrchafyssant y ffenestri uchel. ac odyno ̄ynt abelynt yn dyuot wyr yr almaen. a baiuers. a boriergs. ac angbeins. A ḡbasgbun. a verriuers a pheittab. A phrouencel. a b̄rgbin. A fflandrys. a phuers. A nordmandi. Ar brytanyeit yn dyuot ae taryaneu ḡbedy y lliab yn bedbar raeneu. ac yn arbein eu hemys drythyll yn eu deheuoed. ac yn anhaab yneb o hynny o wladoed ymerbynnyeit ac ̄ynt Nyt oed vn marchab. o honunt ny bei pedwar Isamier idab. val y gellynt or bei reit udunt rac llaab wneuthur marchogyon onadunt. ac y dan vynyd y merthyri y daethant yn vilyoed y gyfarhos.

Ar dyd kyntaf o ebrill pann oleuhabys y dyd. y kychbynnabys y brenhin ae lu o baris. Ac y deuthant y seint denis. ac odyno y dech [427] reuassant eu fford. ac y kymerassant eu kenyat. ac yr adaabssant eu ḡoraged. ac eu tylbytheu yn ̄ylaab ac yn emelldigaab Garsi. ac y kanyssant ̄ynteu eu kyrn ar sabl y buassei wreic dec idab eiryoet neu orderch uonhedic yn mynet yna gyt ar brenhin y Lombardi. ar Rolant yn tywyssab ar y llu or blaen. a Neimus tywyssab kadarn y gadab yr ol. Nyt e edewis Otuel hagen y orderch. namyn kymryt belisent ygyt ac ef. ar gefynn¹ mul o h̄ngri oed gynt y rygig noc y kerdei yr herbog kyntaf ar y mor. Seith cant o varoneit oedynt wyr llys idi. ac ar y b̄byt ae dillat yn bastat. a phop vn onadunt yn arderchab o allu mab idab ehun. a digoni yn da. a chyt bei h̄by yr amser udunt h̄by nor enhyt ydym ni yn traethu hynn h̄bynt a adaabsant freinc. a b̄rgbin. a m̄ngbi. ac Iuori. a mont fferrabnt yny welynt atalie y dinas kadarn y lle ydoed Garsi ar genedyl anffydlabn ygyt ac ef. ac yn hyn ny ny bu neb a deruysgei arnunt eu hynt nac ae

¹ It is written *gefynn*, with a point beneath the last *n*.—J. R.

gallei pei ys mynnei. ac ydan. vynyd robn. ar hyt glan
 auon aelbit toon umubn gbeirglaed y tannyssant eu
 pebyleu ac y lluestyssant. Ac yno y peris yr amherabdyr
 yr freinc orffobys brythnos or dyd y gilid y vbrb lludet y
 marchogyon ae llauur y arnunt ac ellwg gbaet yb meirch. a
 gbaert eu clevyteu ae medeginyaethu. ac ny adbys ef heb
 gof dim oe gyfreideu. ef aberis dyrchafel pont ar yr avon
 mal y gellynt hby vynet drbod pan vynnynt. a phan del-
 hynt drachefyn dyrchael y bont rac dyuot neb or pagan-
 yeit attunt hby. a rbumab y kypleu ar ystyllot a heyrn
 yn gadarn. A phan oed baraet y bont yd aethant y vbyta
 yb lletyeu. Rolant hagen heb brybot y neb eithyr oliuer. ac
 Oger ly danais. a hby yd aethant y wisgab ym danunt y
 dan prenn labrus. ac odyna y hysgynnassant ar eu hemys.
 Ac a gerdassant drby y bont y tu ar dinas. y geissab a ym
 [428] wanei ac bynt. kyn eu dyuot draekefyn hagen. ny
 mynnei y goreu o nadunt adigonei y vot yno yr m6t6l o eur
 koeth idab ehun. Ac yna yd oed pedwar brenhin o anffyd-
 labn genedyl y paganyeit wedyr dyuot y chbare milltir ua6r
 y 6rth y dinas. pob vn yn aruabs ual y deissyuei ehun. ac
 o nyt kelwyd adyweit yr ystorya y rei hyn oed eu henbeu.
 Un onadunt oed balsamin brenhin g6lat Ninuent. Yr eil
 oed Eurabil vrenhin. g6r ny chynnelis nae fyd nae aruoll
 eiroet 6rth dyn. Y trydyd oed ascanard. g6r aladassei m6y
 no mil o dynyon ae gledyf. Y pedberyd oed clarel. nyt oed
 odyno hyt y lle y kychwynnei yr heul g6r kyndecket ac
 ef. Ac ny cha6ssei eiryoet dyn agynhalyei idab yn ymwan
 nac asauei idab un dyrnaet. nas byriei yn yssic yr llabn neu
 nas lladei. ac yn kerdet ar hyt y maes. ac yn arbein eu
 hemys gyr eu hafvbyneu ac yn begytha6 Rolant ac Oliuer
 yn gadarn. ac yntyu or bydynt v6b yn gyhyt ac y gellynt
 d6yn eu llu hyt ymperued ffreinc na bydei waranr6yd y
 Chyarlys am yeneit yny herbyn. ac or deudec gogyfurd heuyt
 y gwneynt y hebillys. Ac yna y dywaet Clarel 6rthunt.

arglōydi heb ef yr yryō vygōth hōn nyt ennillōn dim. a mi a giglef glotuori Rolant yn vaōr. ac nat oes hyt y dōyrein was well noc ef. ac yn erbyn y gledyf na thykya dim. Mi a archaf hagen ymdub i Mahumet ac y teruagabnt kaffel ohonafi ymbroui ettwā ac ef. arodi idab vn dyrnaōt ar warthaf y helym am cledyf. ami agymeraf arnaf y byd kallet Iabn o nys holldaf hyt y danned. a Iawnwedawc oed ym hynny. pei ys caffwnn 6rth lad ohonaō Samson o vynyd braōnt vy braōt yghyfranc dan vynyd pampelōn. ac y bydaf varō o dolor agalar o ny chaffaf y dial. Y ffreinc ynteu yn marchogaeth yr yttoedynt yn dirgel daōedab̄c gan ystlys y fforest aelwit fforestant. Ac ual y clywyssant son y paga [429] nyeit. Sef awnaethant kysseuyll a gōarandaō. Ac yn hynny y harganouot o rolant hōy yn gyntaf. a dywedut 6rth y gedymdeithon. Arglōydi heb ef bydōch hyfryt welōch lle y mae y paganyeit y dan y greic yn seuyll. ac nyt ytynt namyn pedōbar hyt y gōurbuſi. y diolōch yr holl gyuoethab̄c. ni a allōn ymwan bellach yn diogel. gōir oll heb y gedymdeithon. ac 6rth dy vynnu oll ninbeu avydōn. Ac yna gostōg eu gōewyr ar gledyr eu dōyuron awnaethant. a brathu eu meirch tu ac att y paganyeit. Sef abnaeth Clarel dyrchael y benn ac edrych yn erbyn yr heul. ac arganouot yr Ieirll yn dyuot tu ac attunt 6rth yr avbōneu. a galō y gedymdeithon yn uuan a dywedut 6rthunt. Arglōydi heb ef bit da ych callon. ac ych pōyll. mi abelaf tri marchab̄c odydraō yn brathu meirch parth ac attam. Eōch yn y herbyn. a gōubydōch beth ageissant. tri ydyōch chōi. a thri ereill y maent hōynteu. Ac yna yn diannot y gellygōys y paganyeit y havbōneu yō meirch a heb dywedut dim nac amovyn na phōy oedynt. na phadu pan deuynt. na pheth a geissyt taraō yḡt awnaethant. Ascanard a ymwanab̄d yn erbyn Rolant. ac ae gwant y dan vogeil y daryan yny holldes trōydi. a thorri y wayō yny vōn. ac rac daet yr arueu mōy no hynny nyt argybedōys. Rolant hagen ae

gwant ynteu oe laðn nerth drachefyn hyt na thalþys idað
 nae daryan nae luruc nae holl arueu vn arlegen. a thorri
 cledyr y dþyuronn a holldi y gallon yn deu hanner. ae vðrþ
 ynteu ynteu yn varð yr llaðr. A dywedut deueir dan
 chþerthin aþnaeth þrthað. Mab puttein heb ef ti a geueist
 ymbroui a rolant. y gðr yr yttoydut yny vegythyað yr aþr-
 honn. Eurabyl a ymwanaðd ac Oger ly cþrteis. ac arodes
 dyrnaðt maðr idað yny daryan. adeg modrþy ar hugaint [430]
 or lluruc ar gþaeð hayach yn ymgymysgu ae ystlys. ny thalþys
 idað hagen vn byssen. Oger ae gþant ynteu trþy y daryan
 ae luruc. ae holl arueu lliein ae gorff emelldigedic yn
 y vyd yn varð yr llaðr. ac a dywaðt deueir letneis mab
 puttein Oger ly danais þyfi heb ef. ac þrth rodi y ryð dyrno-
 deu hynny y mae Chyarlys ym caru. Balsamin brenhin nin-
 iuent yn erbyn Oliuer a ymwanþys. ac ae gwant yny taryan
 y lle ydoed llun lleð. ac ny thygywys idað. Oliuer hagen
 aegwant ef. yn gymþys trþy y holl arþydoneu tec ae aruev
 ae gorff lleuedic ynteu. ac yn varð ae byryðys yr llaðr. ac y
 dywaðt þrthað mi aþorchymynnað yr gðr yr ymrodeist dy
 hun idað. Ac ar hynny y brathþys Clarel y varch y tu ac
 attað y dial y sarassin os arhoei oliuer. ac y deuth Rolant ar
 draðs yny erbyn. Ac ef ae gwant y sarassin ef yny daryan
 dyrnaðt maðr. a da uu y arueu a diogel ae differassant rac y
 agheu. yny dyrcheuis y varch y draet blaen adygþýdað yn ol
 y bedrein ef arolant yr llaðr. Ac yna ydymorelwis Clarel
 yn vchel ar eu harþyd Naimaðnt. Ac y ffœs y tu ar dinas yn
 gyntaf ac y gallei. dan erchi yr duð hþnnþ y groessi ac am-
 diffyn. Ac eissoes Oger lydanais agauas y vlaen. ac ae
 gþant dyrnaðt maðr ymperued cledyr y dþyuronu. ac ny-
 thorres dim or arueu rac eu dahet. mþy no chynt yr hynny
 ef a aeth yr llaðr yn annwar. Ac oliuer a gymerth y varch
 ac adeuth ac ef gervyd y avþyneu y rolant. ac adywaðt wr-
 thað ual hynn. Arglþyd heb ef esgyn yn gyflym a llyma
 varch ytt yn anrec y gan Oger yssy well-nor teu di. A mi

a debygaf y tal cant o honab. Ac yna yd esgynnibys Rolant yn gyflym heb dodi y droet yny warthauly. nac ymauel ar goryf. Y sarascin [431] wedyr gyuot yny seyll. a thynnu Melle y gledyf ac ae daryan ym ymdiffynn yn rymus. a Rolant adeuth parth ac attab. ac adynnibys d6ryndal allan. ac a dr6eis kymeint ac agyfvaruu oe daryan ac ef hyt y maes. Clarel a yndifferth ac a ymlada6t yndrut. ac ef abelas eissyoes na thygyei idab. ac adyb6at 6rthunt. Argl6ydi heb ef ged6ch ym vy eneit. a chymer6ch vi yn v6badol6yn y6 gennyf. achwaen va6r gadarn abnaethabch. a ph6y yssyd bennaf o honabch ual y gall6yf rodi vygkedyf attab. A rolant a gymerth y gledyf y ganta6. a h6ynt adugant idab am6s du ymdeithic. yr h6nn y lladyssit brenhin miniuent y arnab. Ac yna y kabsei y kedyndeithon bonhedigeid hynny diga6n o ymwan. A chlarel ygkarchar gantunt. athebygu y gellynt y d6yn ae anregu y chyarlymaen. Kynn kerdet o nadunt hagen vn villtir ydoed udunt peth ar arall a ystyrynt ymdana6 a vei v6y. Kanys ymgynnill gyhyt pump cant amil ual y gellit y hamkanu. H6ynteu ynclychbot kyrn y rei hynny. ac yngbelet eu helmeu yn echtywynnu. ae hystondardeu yn ch6ythu gan y g6ynt. Ac ual y harganuu Rolant h6y y dechreuwys ch6ibanat. ac ymgadarnhau yny warthafieu. a thygu 6rth Oger mynyr argl6yd goruchaf heb ef. a vynnibys y al6 yn du6. o chaffaf ymgymysgu d6ryndal ac 6y hedi6. ti amgbely yny trychu ac yn eu llad. val ydel y chwedleu y tu dra6 yr mor. Argl6ydi uar6nyeit heb yr oliuer mi a giglef doethon yndybedut na dicha6n dyn umoglyt y dr6c yn wastat. ar neb ael yn ymwaner a chyvraghodeu mynch ny dianc yn Iach yn bress6yl. Kanys pan debycko dyn v6yahaf gael llonyd6ch a dambein da ohonab nessaf vyd idab yna y deruysgu. Gwir oll heb yr oger allyna yr oed reit ynn vot yn da. ac ny weda ynn vot yn llesc. Kanys [432] g6el6ch yn hyspys y paganyeit ac na all6n eu goglyt. a bot yn reit ynn uynet dr6y berued eu gwaewyr. ac

6rth hynny yr aôr honn y dyly pob vn o honam dangos y allu. Gell6g ynn Clarel heuyt heb ef kany dylyir llad y gyfryb yn gêbilydyus nae amherchi. ch6i awel6ch na all6n y d6yn genhym. ac ef ar eill dambein talu o honab ynteu y b6yth ynni amser arall. Myn Ma6umet heb y clarel med6l maôr achallon a beris ytt dywedut y geiryeu hynny. Ac yna yr eilweith y traethwys Oger 6rth y gedymdeithon. Rolant heb ef gôr kadarn 6yti gleb diofyn. ac ymogelus a thybyssab6c yr ymladeu. Ac Oliuer heuyt provedic y6 y vot yn uarchab6c da. a minneu uy hun heuyt adihegeis o lawer o ymladeu achyfrageu kyuing. wel6ch racco y paganyeit heb allu o honam y gôrthneu. ac nat oes ynnineuadol6yn angen ganhorth6y y hynny. 6rth hynny rôbybynnac ny thra6o yr aôr honn yn da a chledyf ac nyt yn drôc y drôc ehun abna. a phrouedig vyd vyth y uot yn llyfôr. Ac ar di6ed yr ym-adra6d h6nn6 gal6 ar eu llebenyd abnaethant. ac o vn vryt h6y yll tri kyrchu eu gelynyon. ac yny lle wedy hynny ef a welit yno aneiryf or paganyeit rei yn veirô ereill yn gor6ed yn vrathedic yn anobeith. Ac yna Rolant awant vn or pagan yeit Beimier y en6. duach oed nor m6ryar ffreghic duhaf. yny vyd yn var6 yr llaôr ygkymherued y fford. Oliuer agyrch6ys Baisan o f6npelers. Ac Oger agyrch6ys Moter sarascin. ac 6y ae gwannyssant yn veirô yr llaôr. y tri hynny uu y rei kyntaf. Odyna aruer oe clevydeu abnaethant. Rolant a gerd6ys yn eu plith dan eu trychu bop vn. ac vn ar bop dyrna6t a dôryndal. Y sarassinyeit agawssant Oliuer yn agar6 hevyt 6rthunt. a ha6teclyr ef abnaeth fford gyflet yn eu plith. ac y gallei bedwar keirt kerdet gyfarystlys ar y hyt. Oger rymus [433] ynteu a rodes defnyd y6 voli. Ef a gymhell6ys y uarch yny plith. ac a churtain arhynt ef aberis y benneu dec ar hugeint ohonunt ehedec y6rth y kyrff. Ac yna y deuth Carmel o tabari. sarascin oed yn lly6ya6 yrei ereill oll yn gyweir o arueu diogel ac ar penopie y uarch. ac y Ieith ef y dybâbt yn vchel. Beth abney di vahumet emelldigedic heb

ef. beth a dybedōn ni 6rth yr amherabdyr Garsi. amvot tri dyn yngoruot ar lu kymeint a hōnn. Mi adygaf eneit vn or tri hagen yr a6r honn. A brathu y varch ac ysparduneu dan ysgydweit y waeb abnaeth a gōan Oger drōy y daryan ae holl arueu ac ynteu yn vrathedic yr lla6r. Ac yna ydarganuu Rolant gwaet oger yn ffreua6 allan. ac yn kolli oll. ac y trebīs y sarascin ar wastat y helym. ac ny bu lud ar y cledyf yny aeth trōydi. ac y dywa6t 6rtha6. culuert t6yll6r heb ef. du6 o nef athymelldicko da was adugosti y gedymdeithas ragofi. a brathu march ar hyt y maes abnaeth dan drychu yr anfydla6n genedyl. Ac yna sarassin arall a ymelldicko duw ef. car i alphani. ac a roessei y uorgynda honno ida6 dlysseu y bore y dyd hōnn6. ac a ada6ssei ynteu 6rthi hi rodi dyrna6t cloutuorus y vn or cristonogyon. aphei nat ystyryei yr argl6yd du6 o honunt 6ynteu. ef abnathoed oual tra messur udunt. ef abant Oliuer odihewyt y vryt. a chadarn oed y arueu a differasant yna y eneit kanys brathei hagen ef ae byrrybut yr lla6r. Y Iarll ynteu agyuodes yn amysgabn. ac aesgynn6ys ar pēnnopie y march da a uuassei eida6 carmel o tabari ual y dybetrb6yt vchot. Ac aelwis ar y gedymdeith argl6yd Rolant heb ef. na phrydera m6y no chynt mi arodeis vy ffyd ytt. na phall6n vyth ytt tra vyd6n by6. [434] a mi ae kywiraf bellach y dechreu trablud ac ymladeu y ffreinc a gwyr agre. Ac yna y kyuodes Oger. ar ffr6st y vynyd. ac rac meint ymsag y niuer yny gylch ny all6ys ysgynnu ar y uarch. Sef a 6naeth yna edrych ar hyt y gledyf a dechreu y voli. oia 6brtein heb ef. mab6 a beth y dyly6n i dy garu di. yn llys chyarlys tydi a bereist vygkaru i am cloutuori. a hedi6 yngoruot arnam nineu yn deu ymwahanu. kynn v6y mar6 hagen mi a vynnaf dy broui. athara6 pagan abnaeth ar barthaf y helym. a holldi yr holl arueu ae benn ynteu hyt y danned. A rolant yna a elwis arnab. ac nys kigleu rac meint or pagan-yeit aodynt yny gylch ual na 6ydyat py Barth gyntaf yd vymdroei v amdiffyn racdunt. Ac ysg6ieryeit y rei or saras-

cinyeit yna yn dieidyl a geissysant y lad. Ac ynteu a ymdifferth yn rymmus. Ac yn hynny ydarganuu clarel vrenhin ef yn diodef llaber o agkyffret. ac ynteu hevyt yn rodi dyrnodeu agheua& a gledyf. ac erchi abnaeth yr ysg&biereit peidya& ac ef. a dybedut &rthab ynteu. oger heb ef dyro ymi dy gledyf. ac na vit arnat vn ofyn. ti aelly ymdirer ynof i yn diogel ytt. ac ny cheffy vn dr&c tra all&fi dy amdiffynn. Heb y Moaffla vn or ysg&bieryeit. ny elly ditheu heb ef y amdiffynn ef. ti ae gwely yr a&r honn hayach wedyr dryll-yab yggbyd dy lygeit pob dryll y &rth y gilyd. Ac yna y kigleu clarel y geiryeu hynny ac ydynuyt&s hayach olit. a thynnu cledyf a wnaeth a thara& penn Moaffla y arna& hyt yn eithaf y maes. a dywedut &rthab wedy hynny. ti a beidi bellach heb ef ac oger. a chael march da abnaeth a pheri y oger ysgynnus arna&. ac odyna gal& ar &yth sarassin oe lys ehun or rei m&bu& haf ydymdiredei yndunt atta&. a dybedut &rthunt argl&dydi heb ef ystyry&ch am ych ne [435] ges ynda. hebryg&ch Oger hyt ar Alphaui vyggorderch. ac erch&ch idi peri y gad& ynda. a gell&g ch&bech o nadunt gyt ac oger abnaeth. ar rei hynny a beris ida& edrych y archolleu yn vynych trauant gyt ac ef. a phan yttoed alphani merch y brenhin yn troi ac yn gbare yn y berllan. A gware a belamyr d&oy vorynyon ereill vonhedic y gyt a hi y g&belint y paganyeit. Ac y dybab&t vn o honunt &rth y rei ereill. a&n y gyfr&ch a h&y heb hi ac y amofyn am y hansa&d ae med&l. Ac yna y dywa&t alphani &rthunt. ha var&nyeit h&b hi kyfarhob&ch ni adybed&ch ynn ch&bedleu. pa du y kyfaruu&yt ar marcha&c h&nn. ae yny vr&gydyr y delit ef. ac y brath&yt ual hynn. vnbenes vonhedic heb yr almaffeth paham y g&bet&bery di ni yr mahumet. kymeint y& llit yn an callonneu ac na allem chwerthin pei ys mynnem. P&y abnaeth hynny y chwi heb hitheu. Edrych nas kelych ragof. Y b&binart h&nn a deu ereill heb ynteu a ladyssant penneu cant oc an paganyeit hedi& pan vo lleiaf. A chlarel dy orderch aerchis yttheu

yr y garyat ef gad6 h6nn ynda. a synyeit 6rtha6. Ymhoel-
 6ch ch6gi bellach heb hitheu. a dell6ch ett6a y rei ereill.
 adyg6ch attafi h6y. ef ada6 yr haf kynn gallu o honam ni
 hynny heb ynteu. a cherdet draekfynn ar hynt abnaethant.
 Ac yna y dyb6t yr unbennes hegar 6rth yr Iarll. dabre di
 bellach heb hi athi a geffy ansa6d da arnat a llety. adybet
 ym dy en6 a ph6y dy uonhed. Oger y6 vy en6 i heb ynteu
 lydanais. ac yn llys Chyarlys amhera6dyr y mae vygkenedyl.
 Heb y vor6yn mi ath atwen bellach yn da diga6n heb hi. Ac
 yna y teir morynnyon a arwedassant Oger hyt y dan oliw-
 yden. Ac odyna yn gyntaf ag6rteissant y varch ac aedugant
 yr ystabyl. A g6edy hynny adynnassant y arueu y amdana6
 ynteu. ac odyna aolchyssant y vratheu yn destlus ac ae dod-
 assant y gysgu. ac a rodassant ida6 [436] lissegwyn bendigeit
 rinbeda6c y ibuta ar blanyssei du6 ehun yny herber holl
 Iechyt y gelbit. nyt oed dyn a allei y guberthydyab o da
 byda6l. ac ynteu a gysgbys ac aghen oed ida6. A phan
 duhunbys amysga6nach ydymglywei a Iachach nor aual
 Iachaf ar y berllan. Peid6n ni bellach a dywedut am Oger
 lyc6rteis g6r ny dyffigyei da arna6 pan uei reit ida6 6rtha6.
 A thraeth6n y 6rth Rolant dyb6ssa6c ac Oliuer y gedymdeith
 y g6yr aadabssei Oger yny vr6ydyr yn ymlad yn rymus ae
 cledyfeu. yd oed etwa or paganyeit vil yn eu herbynn. ny
 ellynt h6y hagen tara6 dyrnodeu kymeint ac yn diludet ar y
 dechreu. ac 6rth hynny sef abnaethant ff6. ac nys ryuedei
 arnunt o ny bei ynvyt. Ar paganyeit yn eu hymlit y geissab
 llad eu penneu. Ac yna y peris Otuel geissab agofyn yr Ieirll
 ym pob lle yny llu. A gwedy na chaffat ef awybu yn hyspys eu
 mynet parth ac Attalie y geissab ymwan. ac yn vuau kerdet
 ywsga6 ymdana6. A seith cant marcha6c vrda6l gyt ac ef
 awnaeth ynteu. ar gwaethaf oll adigonei o hynny o niuer. ual
 y gallei oruot ar vrenhin kadarn. A g6edy g6isga6 ymdana6
 ysgynnu ar y uarch abnaeth Otuel. a mynet i gyfr6ch ar
 brenhin a dywedut 6rtha6. Arglyyd heb ef par yr freinc

wisgað ymdanunt. ac aðn y ossot y kadeu ac y llunyaeth. Ac neur gauas Rolant dy nei arnaf vymot yn llyfðr am y vynet hebof y umban yr y bore hedið. Ac orðað drwe idað ohynny rþu adyly ef y gerydu. gormod oll y mae yn mynnu y hoffi ymblaen pob dyn. Myn y gðr hagen a vynnþys y alð yn duð. o chaffaff¹ hedið ymgyuaruot ar sarascinyeit. ti amklyð yngalð ar vy llewenyd. Ac amgþely yn rodi y ryð dyrnodeu amkledyf ual na þupper yny maes dim yðrth Rolant. ac na dywetto dyn un geir ymdanað. Ac yna y peris yr amheraðdyr kanu kornn. ac y gwisgþys y freinc ymdanunt y uynet drþy y bont. ac y rodes y ystondard. [437] at Samson dywyssab. llyna y gþelit y saðl ystondard yn dyrchael. ar saðl baladýr unyaðn. ar pensedeu yn chþythu gan y gþynt hyt nábnaeth duð yn dyn a allei rif arnadunt. Ar gþeisson Iueinc amysgaðn yn ymgadarnhau yny gþarthafleu. a phob un yn ymuocsachu yn erbyn y gilyd o rodi dyrnodeu grymnus yr sarascinyeit. Ac yna raculaenu y llu awnaeth y seithcant marchaðc aoedynt ar vþyt a dillat belisent yn wàstat. Ac Otuel oc eu blaen þynteu ergyt saeth ehalaeth. ar gefyn fflþri y uarch yn gybeir o arueu diogel y gþnsallt o bali odidað ydoed. ny phþyssei pedeir dalen y sallþyr ny bei uaðr y volym. ac na anet yn dyn aallei y gþerthyðyað. kany allei na than na hayarn argþedu idað. a phþu bynnac agaffei bþys vn geinaðc o honað yr meint y brethit neu y dyrnodeu agaffei ef avydei holl Iach ac amysgaðn. Belisent verch Chyarlys ae roessei idað. ac y wallter o orreins y arþydon ynteu. Ac ar over pysgotlyn y kyuaruv rolant ac ef. ac ynteu aymerbynnþys ac ef ar ymadraðd gþatwarus. Arglþyd heb ef ae o bysgotta pan deuy di. beth adebygy di ae bþytta ohonaðt tuhun yr holl baganyeit. Mi athi agaffðn ettwa digaðn agnohom yndunt. Ymchoel bellach. ac yr aðr honn ti aelly dial arnunt abnaethant it. ac ðrth reit Iaðn y Rolant ac y Oliuer yna y deuth porth udunt. Yna ydyttoed y

¹ The last *f* has a *punctum delens* under it.—J. R.

paganyeit yn dyffrystyab y hageu. Ac yna Otuel a vrathbys ffibri ac ysparduneu. ac a ostyḡbys y wayb yny lab. ac abant ync̄bmrer vn or sarascinyeit tr̄by y daryan ae holl arueu ae gorf ac ynteu yn uar̄b yr llābr ymperued y ford.

Ac estut o leugres aduc ruthur y bagan aelbit clater. ac ny allbys nae daryan nae luruc y diffryt rac y agheu ef aegwant tr̄bydāb yn var̄b yr llābr. ac aelbis ar y lebenyd. ac aerchis y gedymdeithon vot [438] ynda ac ymlad. a h̄bynteua abnaethant hynny ac a ymladyssant yn oreu ac y gellynt. llyna y clywyt trydar uab̄ a son. yn gost̄g ystandardeu. ac y gwelit br̄wyd yr galet yn dechreu torri y sāl belydyr. athyllu y sāl daryan. a r̄bygāb y sāl luruc. a b̄rb y sāl sarascin ac eu llad hyt n̄abnaeth dūb yn dyn dan y nef aallei rif arnunt. Ac yna Egliers a gerdbys o le y le ar hyt y pleityeu ḡb̄yr y geissyāb sarassinyeit wedyr dorri y wayb. ac ae gledyf ynhoeth yny lab. ac ef a arganuv clamados y pagan aoed yn kynhal n̄onlyant wedyr v̄b̄g Reiner o velan yr llābr ac yn d̄byn y varch gantāb. Ac ef a dywāb̄ 6rthāb y ḡb̄naei ofut a thrist̄ch idāb kynn kael y march o honāb. ac ef ae t̄reb̄is ar warthaf y helym oe lābn nerth yny holldes hyt y danned. y corf adyḡb̄d̄bys yn var̄b yr llābr ar eneit a aeth y v̄ffernn.¹ Ac yna y deuth sarassin arall idāb ynteu. Galatas y enb̄ y ḡb̄r aoed yn kynnal y wlat aelbit tire vāb̄ a chymryt ehābn̄r̄byd māb̄ yndab̄ a glēder rac y gedymdeithon. a gost̄g y waeb̄ ae ossot yghyueir yr Iarll a chymell y uarch. agban Egliers yny daryan yny torres llet llāb yn ehalaeth o honei. a llithrāb y ḡb̄ayb y dan y kyfr̄b̄ ae diffrit ynteu o dūb rac y ymḡyuaruot ar kic. Ny allbys ef hagen gynnal vn oe warthaflieu. na thrigyāb yny gyfr̄b̄. Namyn bei dr̄bc bei da gantāb yr llābr y dyḡb̄d̄bys. a dywedut yn uchel awnaeth Galatas Mefyl̄r yr d̄byn o honāb y molyant. ar vanec y gan h̄bnn̄b. Ac yna val ydyttoed Engliers yn ymdroi ymplith y niueroed wedyr dyḡwydāb y daryan y am y vyn̄ogl.

¹ The last *n* is deleted.—J. R.

ac ual y dyweit a6dur y llyuyr ef agauas ysgynnu ar y uarch drachefyn pan vrath6ys talot sarascin g6r a ladyssei m6y [439] no mil odynyon yr pan vrdyssit. yn varchab6 a thrugein o sarascinyeit ereill tu ac attab. ac ae g6b6yur y v6g6 y r eil6eith yr lla6r. ac ereill ae saetha6d a dardeu asgella6c. ac a dardeu pedrogyl a dr6c Ia6n y bri6yt ef y dyd h6nn6. Neur deroed tyllu y luruc yn dec lle ar hugeint arnei. ac nyt oed ryued uelly kaffel o honab ynteu dyrnodeu dr6c a dolur. Ny chauas ef hagen vrath yr hanphei waeth yn ymor o honab. a phei kaei ysgynnu ar y uarch ual na chudyei y gleif ym6byn penneu y sarascinyeit ac y lladei benneu y rei Iachaf o nadunt. Ac yna ar yr ymchoel y doeth Isoret. a Gwallter o li6ns. a danyd. a Girard o orliens. a chertolo varua6c. A phob un o nadunt yn bara6t y dara6t yn dich6ith ae gledyf. a gal6 ar eu llewenyd a chymell y paganyeit drachefyn yny gauas Egliers ysgynnu ar y uarch. Ac yna Isoret. a thalot aymgyuaruuant yghyt a phob un a6ant. ygylid dyrna6t ma6r yny daryan o honunt yny dorres eu g6ewyr. a thyllu eu quireu a phlygu penneu eu gway6yr yn eu llurugeu. ac na chynnelis udunt na chyfr6y na gwarthavyl nac av6yneu yny vuant eldeu yghyt yr lla6r. Ac yn vuan 6ynt a gyuodasant y vynyd. ac a dynnassant deu gledyf o dur gloy6 llathredic. ac a ymfustassant ar eu helmeu gemedic yn galet. Ac uelly y bydynt yn ymfust ar y maez yny wypit teruyn ar hynny pei nabei traniver ae teruys6ys. G6allter o li6ns aym6ana6d yn erbynne armagot pagan. ac ae byry6ys ar y dyrna6t kyntaf yn var6 yr lla6r. ar eneit agymerth y kythrueleit ar hynt. a pharau ynda abnaeth y freinc yn llad eu gel6nyon. Rei a drychyt eu penneu. Ereill am y palueisseu. Ereill am eu heis. Nyt yr na thrychit diga6n o bop parth ual ydoed ulin diga6n y gysdickaf o nadunt. ar goreu adigonei ar holl weirgla6d wedyr gochi gan wa [440] et y rei meir6. Ac yna arapater a urath6ys c6rc oed ydana6 march y florient o dinas yr india ua6r. ac adeuth at clarel ac ae

kymerth ger y awbuoneu. ac a dybabt 6rtha6. Arglydyd heb ef ny hanym well ny no chynt y rot ti. heb y clarel mi a dan-gossaf yr a6r honn hayach uy holl allu. onys llud y d6f6r ynn. A brathu meirch abnaethant parth ac at y freinc. A chlarel aelwis ar naimabnt eu harbyd h6y. ac ar yr ar6ydon hynny ef adeuth attunt o baganyeit. Mor. a Phersabnt. Ac owlat arabi yny yttoed cant pan uei leihaf. a heb un o nadunt ny bei ganta6 way6 da. neu vva c6rtois. neu aulacheu llymyon. a chymhell y freinc drakefyn abnaethant hanner ergit saeth ma6r. A chlarel awant droy vn or almaen. dr6y y daryan ae luruc ae arueu y rei ereill ae gorff. ac ynteu ymperued y freinc yn uar6 yrlla6r.

Erapater a dre6is girart o orliens achledyf tr6y dirua6r lit ar warthaf y helym yny neidybys y emmenyd ae lygeit y maes oe benn. a g6edy y lad ohona6 kerdet awnaeth ar6ydwalhob y uarch y 6rtha6. Ac yna Otuel adeuth ar y gyfragot. ae gledyf yn noeth yny deheu ae daryan ar y ysg6yd. Ac errapater aymhoeles penn y uarch parth ac atta6. ac ae tre6is yn llidyab6c yny dorres y daryan dr6ydi ar helym. a chalet uu yr arueu ereill na thorres dim o honunt. a thorri y gledyf ynteu yny dynnu atta6. Otuel ae tre6is ynteu oe holl nerth. ac a holldes o warthaf y helym kymeint ac agauas hyt y gallon ar vn dyrnabt. Y corff yr lla6r ydaeth yr eneit yr dieuyl y gorchymynna6d ynteu. Ac y dybabt 6rtha6 kereint oedem ni heb ef. Ac 6rth hynny y rodeis i dyrnabt kymeint a chystal a h6nn6 ytti. Ac yna ydoed glarel yny ur6ydyr. Ac yngwelet o pob parth ida6 llad y niuer ef ae trychu yn drut. Sef awnaeth ynteu d6yn ruthur lidya6c ymplith y freinc. Ac ar honno llad rikcert [441] o gient. a g6arin o dangers. A hug6n o claruent. ac Helis. a cherdet y maes or niuer yn uuduga6l abnaeth heb golli kystal g6erth un yspardun. a chanu grasle y gorn y reoli y niuer ac y6 gal6 atta6. Ac nyt ymgabssant yghyt ymblaenn¹ cant. a hynny onadunt a ffoassant parth ar dinas ual y gellynt gyntaf. ar freinc ae

¹ The last letter is deleted.—J. R.

hymlid yassant yndrut y geissa^b y llad ual yr notayssynt yn
 vynnych kynno hynny. Yna y ffoes y paganyeit yn uuduga^b
 hyt y dan greic ael^cit carrec y llogeu. Ac ydymgyuaruu ac
 bynt yno niuer llys yr amherabdyr Garsi vgein mil
 ydyttoed y genedyl uudur yndyuot yn borth udunt llyna y
 bydei ur^bydyr heb peidyab onadunt h^boy pei nadarffei y dyd ae
 bot wedy pryt cwmpli ae llesteirya^b or nos. Ac yna Clarel
 adodes y daryan ar y lla^br. ac adillygby^bs y llinynneu oed
 ynkynnal y lluruc yggylch y vyn^bgyl. ac yn vchel y dywat
 6rth Otuel. P^bu 6yt ti heb ef poet Mahumet ath ymelldicko
 dywet ym dy en^b. ual y gall^byf ynneu y dywedut ef y arsi.
 Heb y crista^bn nys kelaf ragot Otuel 6yfi mab galien urenhin
 a die oed en^b vy mam. vy medydyab a der^b a pheidyab
 abneuthum am hynuydr^byd. a chyarlys urenhin freinc arodes
 ym l6mberdi. a belisent y verch yn bria^bt ac 6rth hynny ny
 charaf ynneu sarascin ymbu^b. Enryued ma^br aglybaf yr
 a^br honn heb y clarel. ader^b ytti uelly ym6rthot ath ffyd heb
 ef. ae wattwaru awnaeth ual hynn. yvet a6naethost dia^bt yn
 d6ymyn. or llynn y kymmysc y medygon uaen ac ef ywneu-
 thur y gorchuvn vedeginyaeth ohonab ath ynuuya^bd. Dabre
 drachefyn etwa ann^byl gedymdeith mi ath gyhoraf a g6na
 Ia^bn y vahumet am gam kymeint ac awnaethost yny erbyn o
 ym6rthot ohonat ac ef ac ae dedyf. a minneu a6naaf gymot
 athag [442] neued y rot agarsi. ac arod vy hun ytt hanner
 gwlat almari. Heb yr Otuel llyna beth nys wnafi vyth heb
 ef. ac oer wasgar auo ar ych holl gedymdeithas. Ac myn vy
 fydd adylyaf ynneu yr argl6ydes veir. o gallaf i dy daly di.
 neu yr amherabdyr garsi mi ae dala^b vch penn p6ll gacanie.
 Heb y clarel ynuut y dybedy am y neb goreu o agcret. ac mor
 la^bn y^b dy gallon di o dr^bc ac Irrloned. Para^bt 6yfi hagen
 heb ef y gynhal yth erbyn di ac na bo namyn vn ac vn. na
 thal y bedyd nar gristonogaeth agymereisti nar efferen agan
 yth effeiryat nar aberth awna vn byssen yn erbyn an dedyf
 ni. a bot yn well mahumet no mab yr argl6ydes veir. Ac

yna y dywa&t Otuel Clarel heb ef dievyl yssyd yn lla&on ynot ti. ac os amdiffyn Mahumet a vynny di ym herbyn i. g&na yn diogel am hynny ac na bo y plyc arnat ti. A minneu a ymdiffynnaf du&t ar ffyd gatholic. a dyrchael a&naeth y sarascin y la&t ar hynny. ac ynteu aedebis yn gywir ac ar y ffyd na thrigyei ynteu heb dyuot yr ymlad. Ac yr dinas yna y daeth Clarel ae niuer. ac otuel ar ffreinc gyt ac ef adeuthant hyt y weirgla&t. Ac yno y dalyssant lettyeu ac y lluestassant ac y tynnassant eu peballeu. ac ennynu tan a&naethant. a chladu y rei meir&t yn anrydedus a pheri yr medygon vedigynnyaethu y rei brathedic. ar lle ydoed Chyarllys y kerd&ys Otuel. a Neimus dywyss&c a delis y warthafyl tra disgynn&ys. Ar unbennes ae ch&ily&ys ygkylch y eis ac ymbob kyueir ida&t rac kael ohona&t vrath neu dyrnabt yr hampei waeth o hona&t. a g&edy y diarvu hi arodes tri chussan ida&t. Ac yna y dywa&t Chyarllys vy mab bedyd heb ef ysg&bybodus a orderch yssyd ytti. argl&yd heb ynteu y diol&ch y du&t hynny. a llyna beth a uyd prit yr paganyeit kynn diwed yr haf. Ar [443] nos honno y bu wyr b&rgwynn ar almaen yn eu g&bylyat. ac y kysg&ys Chyarlymaen ae lu yn diogel y nos honno. ar sarassinyeit heuyt or parth arall auuant yng&ylat. ac yn kanu eu kyrn. ac yn g&eidi hyt wedy kyuot yr heul drannoeth. Clarel hagen a gyuodes ual yr ymdywannyg&ys y dyd. ac aaeth ymaes or ystauell y wysga&t ymdana&t. a ganor o vynyd brant. a melions. ac apolin ua&t. g&r oed diga&n y ueint. m&y oed aruod pedeir g&eith no cha&t a vuant &rh wisga&t ym dana&t. Yn gyntaf lluruc deudyblic a vyryassant ymdana&t. na chredynt yny byt aryf ae torrei. nac a wahanei uotr&y ohonei y&rh y gilyd. Pei kaei Otuel hagen dyuot yn kynnesset ida&t ac y kaei y dara&t ach&orceus ny bydei warant y luruc ida&t am y eneit. Am y benn y g&isgassant helym briant vrenhin ac nyt oed hayarn na dur na phrenn nac aryant. Namyn o benn sarff. ac yn yskythredic yndi Iubiter. a theruaga&t a Mahumet. ar lun

mab eureit. Y rei hynn oed eu d6yweu h6y. ac arnunt y gel6ynt yn wastat ac awediint. a thr6y y rei hynny y tebygei ynteu y dianc yn Iach or ymlad. Ac yna y dodassant amy vyn6g6l taryan drom gadarn heb dim prenn yndi. namyn wedyr wneuthur o ledyr br6t oll. A deunab hoel o eur coeth penllydan yn hardhav kylch y bogel. ac odyna y ducsant ida6 way6 da ac ystondard o bali coch a thoryadeu man odida6c yndi.

Chyarlys amhera6dyr ynteu a gyuodassei yn vore. ac adathoed ychbare ac y gymryt awyr ar hyt glann y dyf6r. toon oed y en6. a rei o oreug6yr y lys y gyt ac ef yn ysgy- uaelach. Rolant oed yno a neimus dywyssabc. ac oliuer. Ac otuel. Ac yna clarel a ovynn6ys udunt ac ef ett6a yn seuyll yny ryt. R6y a gerda dra6 heb ef. A yttib Chyarlys l6yt yna gyt ach6i. ar amhera6dyr ae hatteba6d. yttib unbenn heb ef. mi y6 [444] Chyarlys vrenhin a pheth a vynny ami. Mi ae dywedaf yt heb y clarel g6aethiroed du6 eiryoet dy eni. ac emelldyth du6 ar y rieni a baryssant ytt dyuot yr byt rac meint yd6yt yn wastat yn poeni a henub oc an dedyf ni. ac yn eu gost6g ac yn eu dietyuedu. a hynny nyt a heb y dial arnat titheu. yr a6r honn ef a rodir dy goron ac a berthyno 6rthi athdeyrnwialen yr marchab6c goreu a anet eiryoet y ffl6ri o sulie ef bellach a vyd brenhin yn freinc. Heb y brenhin bagan heb ef llawer Ia6n a dybedeist. a da yth dysg6yt y ymserthu. Y mae hagen et6a y tir ar gwyr da ar meirch aruabc y meu i. a hyt hynn mi a deleis bymthec brenhin ac ae gostyeis om kedernit. Ami aada6af yttitheu yn diheu. ar uy ffyd nat a y kadeu hynn y 6rthyf yny darffo ym dala Garsi vrenhin agost6g y dinas ae distry6. Ac yna y dywa6t Clarel. Y kythreuleit yssyd ynot a beris ytt dybedut y geiryeu hynny. a llyna beth ny elly di byth bellach goruod hagen adistryweist o honunt oc eu kymell y gret. Kanys neut ll6yt dy benn di weithon. ath uaryf. ac neur daruu a6nelych oda bellach ny dechreuir ryuel yrot vyth. ny thorrir taryan.

achledyr d6yuronny yssyd ytt weithon ual y dylynt dy lad a hen badell. A chewilyd ma6r a gymyrth y brenhin. a llit am yr ymadra6d h6nn6. ac edrych ar y ffreinc ynygylch. ac erchi abnaeth y ga6din d6yn y arueu ida6 yn llym. Ac yna dywa6t Otuel 6rtha6. Argl6yd heb ef ardymhera dy lit a gal6 attat dy b6yll yr uygharyat i kanys der6 ymi ymffydua6 ac ef ar ymlad. A mi avynnaaf ytt vyggbaranda6. Miui yssyd yn dybedut na dyly Mahumet y anrhymdedu ny chly6 ny wyl. ac os by6 y kythreul yn uffern y mae gyt ar kythreuleit ereill ac na thal y holl nerth ae allu tri wy piledic. ac y dieuyl y gorchymynnaaf ynneu y corff h6nn6. Ynteu yssyd yn dywedut nat m6y adal an cristonogaeth nynneu nac yn bedyd. ac myn y bedyd ar gret a gy [445] mereis ynheu onyt ti a ganyatta ym yr ymlad h6nn. yn dragwyda6l mi nyth garaf o hynn allan. a minneu ae kanyattaf ytti heb y brenhin dr6y y vanec honn yman. ac ystynnu y uanee ida6 a phoet ef ath nertho adiodef6ys yrom ni y boeni yny groc. Ac yna yr adnabu clarel y hymadra6d yn hyspys. ac y dyba6t yn llidia6c 6rtha6. Ha d6yll6r heb ef paham ydym6rthodut ti a mahumet ac ar ffyd ar dedyf lan y dylyut aruer o honei dr6y yr h6nn y da6 ae gwassanaetho y dal am dana6 yr llebenyd goruchaf y lle yda6n ni oll. Ar neb ae g6assanaetho ef yn da y barad6ys yda heb neb arllud arna6 nac amrysson. Ych du6 chbi hagen yr h6nn ael6ch chbi Iessu adelir ac a vyrir ygkarchar megys lleidyr brad6r. athitheu dy hun a vyrir y my6n syb6ll uffern lle y byd y lladron yn gorbed. A g6edy hynny ny byd ymwaret itt vyth. Dos y gymryt dy arueu ar hynt ami ath al6af yn lleidyr ac yn 6r adyly y lad. Minnev a ymandiffynnaaf ragot ti heb yr Otuel Ar ffreinc g6ybodus yna a arbedassant Otuel hyt y dan oliwyden y wisga6 ymdana6. ac yn gyntaf Rolant awisg6ys ymdana6 luruc deudyblic da. ac odyna adodes am y benn helym alier vrenhin y g6r a ostygassei vabilon oe ryuel. Oliuer awisg6ys c6rceus y gledyf ar y glun. ac adodes taryan

hard gadarn am y vyn6g6l. Ac Estut olengres adeuth a g6au6 ac ystondard leer vrenhin ida6. da oed benn y g6au6 a gloy6. ar paladyr oed brenn labrus. dro6n o vynyd eidyr abisg6ys y ysparduneu am y draet. a belisent a yttod yn dala y uarch. ac arodes tri chussan ida6. Ac yna yd ysgynn6ys ynteu ar y uarch ac y dywa6t 6rthi. Vnbennes uonhedic heb ef mi a af yr a6r honn y dial g6aet yr argl6yd. ac y dyrchael y gristonogaeth. ac y ge6ilydyab a llygru y pagan-yeit anfyddla6n. athgaryat ti abrynant h6y yn drut Ia6n. argl6yd heb hitheu. du6 [446] y g6r adicha6n dy nerthu a uo porth yt. ac at yr archesgob y deuth y gymryt y vendith ac y v6r6 d6f6r s6yn arna6.

Ac y6rth y llu yna y deuth Otuel. A dyrchael y way6 ar y ysg6yd awnaeth. a dyuot dr6y y d6r. a chlarel adeuth yny erbyn. ac aerchis ida6 yn uchel t6yll6r lleidyr heb ef. ymada6 ath fyd ac onyt ymedewy kam y6 ytt kyrchu attaf yr weirgla6d yth lad. ac yth drychu yn gebilydyus pob aela6t y 6rth y gilyd. a gwedy hynny ny thal dy genedl it dim. A ytt6yt titheu et6a yn ystyryeit pany6 Mahumet adylyir y al6 yn du6 ac a dyly yr holl uyt y wassanaethu ae enrydedu dr6y yr oes oessoed. ac na ellir y sothachu ef byth yny groc. Ytt6yf heb y clarel. ar neb ydymhoeleist ti atta6. ac aanet or wreic ymbethlem na thal yny erbyn ef werth un yspardon. Kelwyd y rof a du6 adywedy heb yr Otuel vrad6r ufferna6l ami aymladaf athi ac a thoruydaf pany6 gan Iessu y mae yr holl allu. ac na dyly neb y al6 yn du6 nanyn ef. ammarch ac oer wasgar adel ar uahumet ae holl gedymdeithas. Ac arnat titheu heuyt am al6 arna6. ami arodaf yt dyrnab6t a ch6rceus vygcledyf. myn yr argl6yd a boenet yny groc om haroy ual y tramk6ydych ganta6.

Ac yna y brath6ys Otuel march o arabi aoed ydana6. a chlarel y uarch ynteu t6rnebent y en6. ac ymgyrchu abnaethant. a phob un awant y gilyd tr6y y daryan ae arueu oll yny ettelis y llurugeu y g6ewyr. ac ymgyrchu yn vynych

абнаethant ac ymboeni ynllidyaбс. a phob un yn amrysson am vбгб y gilyd yr llaбr. Ac or diбed ymgadarnhau yny gwarthafleu абнаethant adбyn ruthur yghyt. a гбan o bob un y gilyd yny dorres eu kegleu. ac eu brongegleu a hбynteu [447] yldeu yr llaбr. Sef абнаeth Rolant yna chбerthin. a dywedut 6rth belisent. valym nertho duб heb ef herбyd digrifбch nyt gбаeth yr ymgyhбrd hбnn no cherd gyson ar ganyadaeth nev delyn neu bibeu. Arglбyd duб heb y belisent 6rthaб ynteu val y mae dolurus uygkallon i athrist rac ofyn am y gбr mбyaф agaraf yduб ac yr arglбydes ueir y gorchymynnaф ynnheu ef. Y paganyeit ynteu yn marchogaeth yny hymyl ac yn lleuein yn vchel ac yn erchi y uahumet nodi y pagan rac y cristабn. Ac yna clarel adynnбys Melle y gledyf. Ac Otuel gбrceus y gledyf ynteu. ac ymfust yn llidiабс абнаethant. arodi dyrnodeu таbг ar warthaf y helmeu. yny neidyбys y tan o honunt ac or cledyfeu. a llosgi gбellt y weirglaбd. Megys pei darffei dodi godeith uаbг y danaб. Deбr oed y sarascin a da y digonei. ef adyrcheuis melle y vynyd. ac adreбis Otuel ar warthaf y helym. Ny allбys ef hagen dorri dim ohonei rac y challetet. Ac eissoes таbг oed y dyrnaбt. Kymeint ac yny dygбydбys otuel ar benn y lin yr llaбr gantaб. Arglбydes ueir heb y Chyarlys amdiffynn dy uarchaбc lletneis yssyd yn ymlad yr amdiffynn dy dedyf di a dyrchael y fyd catholic. Ac yna sef абнаeth Otuel ббгб neit amysgaбn y uynyd. a dyrchael y daryan ortu racdaб. arodi dyrnaбt сбbyl y glarel yny dorres y bedwared rann yr helym ar pennlluruc deudyblic. ae wyneb ynteu ual y gбelit y damned yn gбynnu yny benn. a dywedut 6rthaб. myn duб heb ef velly y dlyei dyn gyfnewidyaб. rodi dimmei yr keinabс. a dyrnaбt таbг ynlle bonclust. Tebic 6yt weithon y dyn yn disgyrnu damned. nyt reit y alphani 6rhyt bellach ac nyth vynn. ac ny cheffy hefyd uorбyn arodho kussan yt o hynn allan. Ac yna y gбybu y sarascin yr gael o honaб urath drбc kebilydus ac na bydei gyfurd yn

llys byth a chynnⁿ hynny. a melle oed yny la^b ae d⁶rn yn [448] eureit ef arodassei dyrna^bt y otuel onyt du^b ae dayoni ehun ae differassei ual y kymhellei chyarlys yn drist ae holl uar^bnyeit. nyt areneigbys Otuel hagen yr hynny. gle^bach oed no lle^b auei yn r^bum na^b pryt heb v^byt. Dodi y daryan abnaeth ar y benn. a chlarel ae trebis ual dyn y maes oe synn^byr ac a dorres y daryan dr^bydi ar helym ac aoed oll hyt y pennlluruc. a phei na bei gadarnhet h^bnn^b. nyt amovynnit amdana^b yr umban vyth wedy hynny. Ef awasgbys hagen y pennlluruc yngymeint ar y benn. ac y neitybys y gwaet tr^bu y modr^byeu y uynyd. Myn vy ffyd heb yr otuel ry bell y kerda^bd y dyrna^bt h^bnn^b. ami awelaf yr a^br honn na chery ui odim. ac myn yr argl^byes veir mi ae talaf yr unr^b uessur ony byd m^bu ynda. ac onyt ymogely avo g^bell. val na vo medic aallo dy uedigynyaethu. Ac yna Otuel alitywys aelygeit yn troi yny benn. ac a ch^brcceus adrebi^s dyrna^bt ma^br arna^b. yny dorres yr helym dr^bydi ae holl arueu. ae gorff dr^by y gallon. ar cledyf hyt y cloynneu yn kyffrydyeit yny dayar. y corf wedy na allwys seuyll adygbyd^bys yn var^b yr lla^bgr. ar eneit aaeth dan leuein ac emelldigab Mahumet y argl^byd y usfern. Ac otuel adywab^t uy llebenyd i bellach agerda am clot. ac ogaryat belisent bydant g^bae h^bu y pagan-yeit. llawen oed y ffreinc budugolaethus am y gyfranc honno. a thrist doluryus oed y sarassinyeit. Ar ch^bedyl h^bnn^b ar hynt adeuth att arsi urenhin yr oruot ar glarel sarassin ae lad. a llidya^b abnaeth ynteu yna ual na buassei gyndristet eiryoet. ae g^bunab. Oia glarel heb ef mor dr^bc a beth gennyfi dy golli di. ar neb athlada^bd trist a gallon abnaeth ef. ymi. Oi alffani vy merch ny chey vyth yru^b garyat h^bnn^b. ac onys dialaf ynheu ef na chynnell^bch vi o werth vn ble^byn. Ac yna kymryt duceloi y gorn abnaeth ae ganu yn gadarn. a seith mil o gyrn ereill aattebassant idab. Ae brth y kyrn hynny ydymgynnul^bys ugein mil or paganyeit. ac o hynny y g^bnaethant y vydyn vlaen. ar Iarll a vei yn ol o hynny

[449] ny riuit vyth yn iarll wedy hynny. a phob un yn begytha^b Chyarlys l⁶yt. a rolant ac oliuer y gedymdeith.

Ac yna Chyarlys aberis y lu ynteu ymgynnnull yghyt. ac ual yd oed gyfr^bys ar ymladeu ordinbau a gossot abnaeth y gadev. ac ugein mil o wyr a amkenit y uot yny leihaf o nadunt a Rolant aellygbyt yn benn ar y vlaenhaf. kat g^byr freinc niuer a ymledynt oc eu bod. ac aostygei y paganyeit ual yr oedynt deil^bg. A g^bedy daruot yr amhera^bdyr lunyaethu y niuer. a phob un o nadunt yn arua^bc val y deissyuei ehun. ac ynteu ar gefyn march uchel ymdeithic. ymgadarnhau yny warthafleu abnaeth. a gal^b Nam^bnc ac erchi ida^b dan chwerthin dywyssa^bc bonhedic heb ef d^bc ym vyggway^b. a thi abnaethost ym gant or kyfry^b wassanaeth h^bnn^b. a minheu ae talaf ytti 6rth dy ewylls dy hun. Mi arodaf ytt y march ach^bennycheist yr ystalam. ac athwnaf yn argl^byd ar seith gastell kyuothab^b. ac ae hystynnaf yt y gan y uanec honn yman. ac yn dyston ytt ar hynny kymer G^bemant Iarll a Rotolt o berche. a Geffrei o normandi. argl^byd heb ynteu aminneu ae dygaf ef ual yry dygyat na chollych di dim. Ar freinc yna agerdassant racdunt yny kadeu ual yr yuttoedynt ac Otuel aaeth y wisga^b arueu one^byd ymdana^b. a belisent a beris d^byn ida^b helym atharyan ne^byd. a Gerin o seit omvr. a ffrombnt o artois. a G^barin or mynyd aml^bc aaethant gyt ac ef 6rth wisga^b ym dana^b. Ac odyna ef a ysgynn^bys drachefyn. ac a gymyrth way^b ac ystondard aml^bc yny la^b yr llabenbau y ffreinc. ac aerchis y ba^bp ganu eu kyrn. A h^bynteu abnaethant hynny yn uchel ac yn loy^b. ac adechreussant gerdet parth ac atalie. Ar paganyeit aberis y llu h^bynteu ymgynnnull adyuot yn erbyn y ffreinc. Ny allei neb hagen rif ar y sa^bl oed onadunt. namyn pan vei leihaf ydoedynt cant yn erbyn vn or cristonogyon. [450] A garsi a beris y llu b^bynteu dyrchael y hystandard y uynyd. adywedut awnaeth y paganyeit a^bn y dorri an g^beb^bur yny taryaneu heb h^b. ac y ymwan a h^by. ac racdu h^bynteu y

ygweisson yeueinc o freinc amysga&nb. ar sa&gl a vynnynt kynnal
 tir neu dayar yndi y dalu drosta&b oe g&bewyr ae klevydeu.
 llyna y galie ba&bp o honunt dangos y dewred ae allu ar
 digoni. adywedut a&bnathant. ni bieu y maes heb h&y ni
 aorfyd&n arnunt yn ha&bd. Ac yna ychydic kynn ymgyuarot
 y marchockabys pob rei o honunt yn drvt. ac y neilltu&ys
 sarascin o d&rc y &rth y llu Marchides y en&b. ac yderchis
 y arsi vrenhin y uanec ar lad Rolant ohona&b ynteu ar y
 dyrna&b kyntaf. neu Oliuer. neu Otuel. y kyntaf o nadunt
 agyfarffei ac ef. nycheissei namyn h&bn&b. ar gevyn march
 purdu ydoed ac angerd ual y deissyvei y varcha&b. ac ynteu
 yn gubeyr o arueu ma&gweirtha&b ae g&onsallt yn gynhebic
 y un ordiuant a g&bedyr gudyab a syndal du y holl arueu. ac
 aligot y uarch ual na welit dim o honunt. ffonn bres oed
 &rth y vreich a rodassei verch corssabres vrenhin or d&yrein
 ida&b y bore y dyd h&bn&b dan ch&berthin. ac o garyat y
 vor&ynt ynteu a ymrodes y dra gle&dder ac ynni ual y collei
 y eneit kynn kanu hanner dyd yny dinas. Paladyr unya&b
 kalet oed yny lab. a phenn llydan llym gloy&b arna&b. ac
 ystondard odida&b yn chwythu gan y g&bynt wedyr gadarn-
 hau a phedeir hoel aryant &rth y paladyr. a brathu y uarch
 ac ysparduneu. a dyuot parth ac att y ffreinc awnaeth. aga&b
 yn uchel. Mae dydi Rolant heb ef. mi ath wna&b hedi&b ettwa
 yn drist Ia&b. mi a ymladaf athi ual nabo namyn mi athi.
 pany&b ynni bieu freinc. a phany&b Garsi a dyly bot yn vrenhin
 ohonei ac or holl urenhined. ac na cheiff Chyarlys dim
 ohonei a thitheu dabre y hamdiffynn ym herbyn os gelly. A
 Rolant a gigleu hynny. ac a symud&ys ann&yt a lli&b o lit. ac
 adyr [451] cheuis y way&b ar y ysg&byd. ae daryan or tu racda&b.
 ac aurath&ys y varch ynerbyn y t&rc. adieu oed yna y bydei
 ymgyuarot y r&bg y deu uarcha&b. y rauueu o bop parth ar-
 pleidyeu a yttoedynt yn kyh&buau or freinc. Y llyfraf o honunt
 auynnei y uot or blaen ynedrych ar y gyfranc. Marchides yna
 a duc ruthur y Rolant ac ae g&ont a g&bay&b ym bogel y daryan

drôysi. a thrôy y holl arueu ae dillat a hyt y grys ac yny golles gwarthafyl y droet deheu idaô. A dot not arnaô ynteu ny thalôys idaô hynny dim. kanys ef adorres ywayô. a Rolant ae gôant oe laôn nerth oduch y goryf vlaen. ual na thalôys idaô nar ffonn agabsei o garyat nar lluruc nac abisgassei o arueu vn blebun. Tyllu cledyr y dôbyvronn abnaeth y gbaûb a holldi y gallon yn deu hanner yny dygôydôys yn varô yr llaôr. a galô ar ylewenyd yn vchel abnaeth Rolant. a dywedut deu eir ual y clybei y paganyeit. Mi ath atwaenô ynhyspys heb ef. ac abydôna chynhelit dadleu yn freinc vyth yrot ti. Chyarlys aedyly ac ef bieu. athitheu ae colleist hi. Heb y Moaffle un or paganyeit. Myn Mahumet heb ef ni agollassam hônnô heuyt. ac ef amlledir ynneu o nys dialaf ef.

Ac yna dôyn ruthur y oliuer abnaeth Moaffle. ar Iarll aurathwys ffauel y uarch yny erbyn. ar sarascin ae gwant dyrnaôt maôr yny blygôys athonri y daryan. a chant modrôy pann vei leihaf oeluruc deudyblic. argwaet yn rydec oe ystlys hyd y llaôr. Ac eissoes oliuer drôy dolur allit ae gwant ynteu hyt nathalôys nae daryan nae luruc nae holl arueu yam-hynny idaô vn geinabôc ac yny vu yn varô yrllaôr. A galô ar y lebenyd abnaeth ac erchi y gytuarchogyon rodi dyrnodeu cloutorus o hynny allan. Ac odyna y messurôys y freinc. agôyr lanier. a loreges. ar almaen. a phuer. a normandi. A ffires. a flandrys. a berner y llaôn dyrnodeu ar ypaganyeit llyna ydoed lewenyd maôr athrabluld gan y cristonogyon yngostôg ystondardeu yr anfyd [452] lonyon. y blaen a geissei y gbeisson Ieueinc gleb yndamunedic. y neb auei lôfyr nyt oed reit yno 6rthaô. Peri abneynt tyllu y taryaneu a rôygâb eu llurugeu a chochi eugbâyôyr yny gbaet ar barbeit ar marchogyon yndybôdyâb ynveigô. ae hemys yn kerdet yn disgyfrith ar hyt y mynyd. ar ysgôiereit call adelis digaôn onadunt. ac ae kabssant wedy hynny 6rth y hagenn pan oed reitaf udunt 6rthunt. Ac yna wedy ymgyuarot y deulu

ygkyt torri eugwebyr abnaethant arhynt. ac odyna tynnu
 allan èu cledyfeu. ac ymvonclustab yn galet a thorri yr
 helmeu gloywion. arllurugeu saffreit. adygbydab. rei unymdroi
 ynvrathegigion annobeith ac yn lleuein adiruaðr gþunuau
 gantunt. Ereill yn veirð ae safneu ynagoret yngorwed mil
 pannvei leihaf wedyr wahanu y heidyeu y 6rth y kyrf
 ual na allei dyn vyth y dodi yndunt drachefyn. Ac yna y 6rth
 ystondard y sarassinyeit y gwahanþys mil o wyr barbari heb
 un o honunt nybei ymdanaðr luruc deudyblic. atharyan ar y
 ysgþyd a helym am y benn. ac ystondard o borffor coch. neu
 wynn. neu las mabréirðar ynylaðr. Ac alffan tywyssabcs
 opalestin yn y llywyðr. ac arþydon alepatin vrenhin ymdanaðr.
 ynerbyn y gat honno yd ymwaðanþys Angebins. a gþyr peitaðr.
 y saethu abnaei y sarascinyeit o vþaeu karn a saetheu gbenn-
 bynic ac ar rei pedrogyl. ac adardeu asgellaðr. ac velly
 gþyr garsarin. yn colledu y ffylonyon yn vaðr. Sef abnaeth
 Otuel yna ymgadarnhau yny warthaflou a chyffrytyeit y
 wayðr yny laðr. ac ystondard goch arnaðr. ac afregi bod y
 lepatin vrenhin. Gðan Alffann y gar drþy y daryan ae luruc
 ae holl arueu athrþydaðr ynteu yny vu yn uarð yrllaðr. achyt
 ac ynteu ydymwannysant Geffrei limorin. a huge osois. a deu
 uab Gwarin. Geffrei aladaðr y pagan agredadun aoed yny
 erbyn ovaratrín pan oed Huge o sois aladaðr blansadrin y
 gythreul ynteu. ado adialaðr [453] ar y pagan aladyssei Gðine-
 man osulin ar vn dyrnabt aegþant yrllaðr yn varð geir bronn
 lepatis. a galð arylebenyd abnaeth agalð ar wyr peitaðr ady-
 wedut 6rthunt. nyryuela na sarassin na phagan yn ynherbyn
 6eithon heb ef. Ac yna y gostygþys Corsabret urenhin arhyt
 llethyr mynyd y waeret. adegmil owyr satrop y gyt ac ef. a
 barbed sarascin ynyllwyðr. ac alaen Iarll adeuth yny her-
 byn. a phedðar cant o vrytanyeit parhaus gantaðr. a Hoens.
 o nantes a aeth yngyweir y nerthu. a Mallo a erchis idað
 o varchaðr bonhedic heb ef na pharcha hðy namyn ffust

yngaelt yth gylch. G6i o g6stange a deuth attunt. a seithcant owyr bigot ganta6. Troians vn or brytanyeit aymwan-a6d ynerbyn Malffront pagan. achan h6nn6 ydoed pedwar par odardeu asgella6c ac arlemhaf or rei hynny ef ae bytub6ys oe labn nerth. ac a want y daryan ae luruc aehen arueu tr6ydunt. ac ae brath6ys ynteu ynyuord6yt yny byd y dart ar y ehedec dr6yda6. Athroians ual g6r prouedic y le6der ae daioni ae gwant ynteu hyt na all6ys y daryan nae luruc nae holl aruev y am hynny ludyas y gbaub yny vu tr6ydyab. ac ynteu dros bedrein y uarch yn uar6 yrlla6r. Sef abnaeth Corsabret vrenhin yna arganuot y gyfranc honno ad6un ruthur y troian ar dra6s ae wan dan ben y vronn trwydyab yny holldes y gallon yndeu hanner ar marcha6c yn var6 yr lla6r. adu6 a gaffo y eneit kanys deuth y diwed. Acy yna y deuth alaen Iarll yngyfla6n olit dan g6yna6 troians yndrut. ac nyd oed ryued ida6 kanys y nei uab y chwaer oed. Ac aedialyssei yna ynda ef ar gorsabret vrenhin pei nat elei barret sarasssin y ryda6 ac ef. Ar Iarll bonhedic aellyg6ys y varch parth ac att h6nn6. ac aesgyt6ys y way6 yny la6. ae benn yn bedrogyl. ac ae gwant yny daryan ar daroed gossot mein ma6rweirtha6c yndi. a hoelonn eur yn [454] amyl tr6ydi ae holl arueu. a thr6yda6 ynteu ynydyg6y6d6ys yn var6 yrlla6r. ac adywabt 6rtha6. kymer hynny heb ef a buassei well ytti drigya6 ar yr ol. Tec oed ydiwarna6t udunt. a g6edy hanner dyd pei na darffei yrd6st ar ffylor gyuodi y vynyd athwyllu yrydunt ar awyr y cristonogyon a oruuassynt y paganyeit ynteu a yttoedynt yn marchogaeth yndrut. a chanu eu kyrn a bnaethant. a ffusta6 tabyrdeu age6ri ma6r gantunt. ymrodi yr ur6ydyr odihe6yt eubryt a gyrru y ffreinc arffo draekeuyn m6y noc ergyt saeth ynehalaeth. ac na all6ys perchen vndaryan o honunt or aoed ynhynny o amser kystal ac edrych unweith draegefyn. Yna y llas Lambert ovenges. ac ybrath6yt Ro6l o belueis ad6ydard asgell6a6c ual na bydei vy6 ynp-

pell. ac yllas pestrugbi o gbstance. Achuba&t orne. Alla&ber gyt ah&by ual nat enill&yt y collet h&bn&n ynfreinc vyth wedy hynny. Ac yna sef a wnaeth ysg&bier o freinc amiret y en&b gwas Ieuanc oed kyuoethab&c. a mab y tro&b gyuoethab&c o baris. ac a vuassei uar&b y dat a gynnnullwys gyt ac ef yn y gauaf cant o weisson Ieueinc yr hynaf o nadunt. nyt oed arnab namyn pymthegml&yd o oet. achymryt arueu y rei agabssant ynveir&b ae wisga&b ymdanunt. ac oebliant dyrchael ystondardeu agwelet y ffreinc yn ffo yndibwyll. a dyuot yn euherbyn a dodi gawr y gyt aehymhoelut draekwyn. ac odirua&b gedernit kymell y paganyeit ar ffo pedwar ergyt saeth ae b&rg yrla&b heb yhemennyd. ac yn veir&b yny vyd y maes ynlla&b onadunt.

Ac yna yr oed Corsabret urenhin yn gorffobys yn ymyl hen vag&byr. sef abnaeth gal&b ar y ar&byd. ac erchi yr paganyeit dyuot attab. adyrchael y daryan or tu racdaw. a dyuot parth ac att y ffreinc. ac oe la&bnnerth ymgadarnhau ynywarthaflau Ac yna yd oed yny vryt ef wneuthur llygrant [455] mawr ar y ffreinc pan y gbant atmiref yny k&brr uchaf oedaryan a neidya&b y dyrna&t odyno ynyr helym ae phlygu y my&b y wasg&bys arylygat. ae dolurya&b ynva&b breid hayach nat aeth allan. ac o dolur y dyrna&t llibina&b oll a g&oelet nat oed neb ae kanhorth&yei. ac ymrodi abnaeth. Ac yna atmiret ae delis yngyflym. ac ael&is ar tri g&beis Ieueinc attab. Sef oed yrei hynny Ga&bdin. a sachet uuau. a baldwin o egrymb&t ac adywa&t &rthunt. ysg&biereit bonhedigyon heb ef. kymer&ch y brenhin h&bn ac edrych&ch na ladher ac na sothacher adyg&ch ef yn anrec y gennyfi y chyarlymaen vy argl&yd. A h&bynteu ae hattebassant ef. Argl&yd heb h&by ni abna&b ual yd&yt yn yerchi yn llaben. llyna ydoedynt y ffreinc yn ymwan ynda ynerbyn y sarassinyeit o satropot orei a byryessit gynt yr lla&b. Ef a gauas cant o honunt dr&bynerth yrei ne&byd y meirch drachefyn. Ac yna Huges onantes adroes att poldras

pagan oed h6nn6 diuessured y de6red. ac adathoed ogenedyl ystrybyat va6r y gallu. ae holl gedymdeithas orwlat ael6it damasg6n. a chyflabnoed holl uorynyon agcret or aegwelynt oe garyat ae damunyant. Ef a 6nathoed heuyt diga6n odr6c ar y freinc ydyd h6nn6. Ac eissoes ef aeth amdana6 ynteu g6nuan diga6n y meint y nos honno yr dinas. Huges ae trebis a chedyf ar warthaf y helym. ac a holldes yr holl aruev ae gorff ynteu hyt y balueissei tr6yda6. Ac yna ydyg6yd6ys ynteu ynvar6 yr lla6r. ac y pall6ys ida6 y holl ryvic ae dayoni. a huges ael6is ar 6aslo yar6yd. ac a ymchoeles y brytanyeit draekefyn. O du6 na bu otuel yna gyt ac ef. Kanys peibussei ef. ef agyrchassei ystondard g6yr baban ac adaruydei rymlad yny gyueir honno arymaes ar hynny. Ny chaei ef hagen vot 6rth y vod ymplith g6yr t6rc. a mynet ohona6 hyt at euystandard teir gweith. a daruot ida6 lad penneu pedbar brenhin yny cheissa6. [456]

Ac yna y dywa6t Garsi urenhin 6rth heraperant pagan oed h6nn6 t6yll6rny charei du6 ef o dim. Ann6yl ura6t heb ef dr6c Iawn yd6yfi athrist am uy mar6neit arylada6d Otuami am llygeit ynedrych arna6 yn eu llad. a mi avydaf var6 olit adolur ony chaffaf y grogi ynuchel. Dr6c y mae chyarlymaen yny wneuthur ami. kynnal vyntir am kyueth omanuod. ac ar6ein coron o hona6 heb vygkenyat. Ac ony orfydaf ynneu hedi6 arna6 ef ae allu ny mynnaf vot dim yn ffreinc yndragy6yda6l o hynn allan. Argl6yd heb yr herperant bygythya ditheu ef yng6byl. weldy yman ef ger dylaw ae niuer ynnyku6arsagu ynornmod ac yn goruot hayach arnain. Ac y mae arnam dirua6r ovyn rac Rolant y nei. mi a6eleis hedi6 ar dechreu yvr6ydyr ylle ytregis ef Balant ar warthaf y helym yn-yaeth y cledyf tr6yda6 ae holl arueu ae varth hyt y dayar. ac y bu arnaf ynneu y ovyn ef yngymeint ac' y ffoeis or holl uaes racda6. Ac yna ygel6is y brenhin ar Beldnit o aq6ilant. ac yderchis ida6 Kymer heb ef ynygeffych gant o wyr t6rc. ag6-archad6 h6y rac ffo yr vn onadunt. ar neb o honnunt affoho

par idað nabo anrydedus nathreftadað yn agcret yny oes. llyna ydoed vaðr yson ardrydar gan wyr a meirch ac yroed drymyon y dyrnodeu. ar urþydyr yngael. Ac yna y kerdþys Rolant arhyt yniuer ydrychu y sarascinyeit. ac y wahanu y pleidyeu adþryndal. Ac ydalur hur drðc Iaðn yrneb ae haedei arnað. llyna yr oedynt gþur beiuer yn trychu ynda ae cledyfeu llymyon. a gþur yr umþnd. ar almaen. a bþrgþin a flanders. a normandi ar ffreinc. Y sarascinyeit hevyt yn rodi dyrnodeu diuessured eu meint. ac yn cadð eu hystandard a heb fo yny bryt nac yn eumedðl a heb garu o honunt nachygkreureu nathagnefed nachytuundeb. Rþy bynnac ac adygþydei yneuplith neu [457] aledit o honunt. ystrðc a dyghetuen oed y un ef. Ac yna sef a 6naeth Otuel edrych y ar y uarch ac arganuot gþinemant wedy yr ubrþ yrlaðr o tri chythreul sarascin opersant. ac yn mynnu y lad pan urathþys ynteu uarch y parth ac attunt. ar deu onadunt aladaðd. ar trydyd a foes ac adihegis. a chymryt amðs buan drythyll aðnaeth a uuassei eidyað un or rei meirð ae rodi y winymant. ar Iarll aesgynnþys arnað yn amysgabn heb ymauel ar goryf ac adywabt 6rthað. arglþyd heb ef ysmáðr ales anerth aðnaethosti ymi. a bu yrdrðc yr paganyeit yd adnabuant hþy dy leðder di eiryoet. A duð adiolcho ytt dy uarch. lle kyuig yr yttoedðn gantunt pan ymdiffereist rac-dunt. a thynnu cledyf awnaeth ae dðrn yn aryant a tharað penn sarascin o tþrc ac ef y arnað ar y dyrnaðt kyntaf. Ac yna y gelðis Otuel ar ylebenyd. ac y kerdþys ymplith y paganyeit. ac y trychþys hþynt ac y holldes. ual y hyllt y lloer yr aþur neur gþynt. Ac yna ydymgaðsant yghyt Rolant ac oliuer. ac Estut ac egelir. a gþarin o normandi. A geffrei dangðin. A Rocold or almaen. a phob vn o nadunt yn ymlad ual kynt ynbarhaus. O duð dat holl gyuoethaðc heb yr Otuel ual y keveis y ryð gedymdeithon a yttoedðn yn mynet y keissað. A gþedy ymgael or marchogyon grymus yghyt torri arueu eu gelynion a 6naethant ae briðað heb dala o honunt

yn y herbynno m6y no chyt bydynt crasgalaf ae ffustab a chleuydeu ar euhelmeu hyt nachlybei dyn yno dyrueu abyr ae glusteu rac meint yr ymffust. ae hovynhau yna yn gadarn a wnaeth g6yr arab. a phersant. a mehans. a th6rc. ar affric. A garsi urenhin yn eu plith yn marchogaeth ole yle yn wasstat. Ac yna y dyrchauab Chyarlys amhara6d y benn glann y edrych ar y niuer yngylch yndyfrys¹...dy...[458]agheu yr anffydlonyon. A phei oger le danais nybydei aflareb yna. aoed ynr6ym. a chad6yneu ygkarchar y sarascinyet. ydoed yd6yla6 ae draet hagen yn ryd. acynteu yn r6ym am y uola perued. a seith marchab6 ynygad6 yndirgeledic. Ac yno oger adywab6 6rth y marchogyon. argl6ydi heb ef lleyss6ch y kad6yneu ychydic. ymaent yng6neuthur dirua6r dolur ym ygkylch uyghallon. A mevyl idaw y neb yssyd laben. ynvut y dybedy hynny heb y marchogyon. Ac myn Mahumet ydywettych h6y no hynny ni ar6ym6n it dydraet ath6ylaw. ual na bych-ryd wedy hynny tra vych vy6. Kanys ni a6dam nabydy fydlab6 vyth dyd oth oes. A phan gigleu Oger y byg6th h6nn6 llidyab yn ua6r aoruc. a chael ystullen ua6r. achyuot yny sefyll. ac ahonno ar vn dyrna6t llad y ped6a[r] o honunt. a chymryt y tri ereill ae b6r6 dros yt6r uchel. yny dorres eu mynygleu pan deuthant yr lla6r. a thorri y cad6yneu ayttoed arna6 yny yttoed ynryd. a phan daroed idab hynny kyrchu yr ystabala6 awnaeth ual y galiei gyntaf. A chyfr6ya6 ehun yr am6s teckaf abelas yno aeffr6yna6. Kanyt oed vn ysg6ier ygyt ac ef aegbassanaethei. ac yna kaffel aruev diogel aegb6isga6 ymdana6 ynteu yny yttoed yn gub6ir. ac ysgynnu ar y uarch a dywedut yn vchel. Mi af bellach yr vr6ydyr heb ef y nerthu uygkedydmdeithon ac ymlyn6ch vi ual y galloch oreu. ch6i aell6ch hagenadol6yn ym yn gyndecket. ac ydel6yf avory dramkefyn omdiffyr du6 rac dr6c ohynnnyt hynny. abrathu march a6naeth y maes or porth. adyuot ar hyt y fford hyt y lle ydoed yr ymlad. a phan deuth yr maes. ydym-

¹ The illegible word seems to be "yndyfrysdy6".

gauas ar hynt a rolant ac a Gôallter o orreins. ac a Neimus dywyssabcs. ac ac Otuel. ac a garmer [459] a llewenyd maôr awnaeth yr Ieirll yny erbyn aphob un ohonunt aaeth y dôylaô mynbgyl idaô. ac oger a dybaôt 6rthunt y vot ef yn holliach amysgabn. ac na bu barotach eiryoet ydaraô dyrnabt aruarchabcs.

Ac yna wedi ymgaffel or umbanbyg debron hynny yghyt o lewenyd am oger. hôynt abnaethont y son ar drablud yn ibu. Kyrchu yur6ydyr aorugant. ac ymlad o newyd megys pei kyt bydynt diludet. ac ar hynt llad cant or anfydlonyon. a chan dolur athrist6ch eu hanuon y uffern. Aphan welas Garsi urenhin hynny. ac nat oed vn amdifynn6r kadarn idaô. ef a wybu nat oed fford y delei dim o les idaô nac y gallei drigyaô yno. Sef abnaeth ymchoelut draegefyn affo parth ardinas ual y gallei gyntaf. Ac yna ual yr oed Otuel yn marchogaeth y mybñ pant maôr. ae daryan ar y ysg6yd a chôrceus y gledyf yny deheu. ef a arganuu arsi ynffo yndirgeledic. Ac ynteu a droes penn y uarch parth ac attaô. a phan deuth yn agos idaô ydubâbt 6rthaô Argl6yd urenhin heb ef ae tidi abyrrth hynn oll o freinc heno ae mynet yr aôr honn y dodi kic h6ch y ver6i udunt gyt a phys. Ni v6yteynt h6y y ry6 v6yt h6nn6 yr mil o uorkeu eur. keis anregyon ereill udunt kanys b6yt y dayogeu porthmyn y6 h6nn6. Ac yna y llidywys y brenhin yn uaôr amyramadraôd h6nn6. ac y brath6ys y uarch parth ac attaô. a llyna ydoed yny uryt dial arnaô y barableu ynda. pan dyg6yd6ys y uarch y ar y pedwartroet. a mynnei ynteu na vynnei ef a aeth yr llaôr yn annwar yny dores y vreich deheu idaô yndeu dryll. a chynn gallu o honab gych6ynn6 yny seuyll. Rolant adeuth idaô ac aekymerth y r6g y d6ylaô y vynyd. ac ny bu kynlabenet eiryoet am dim ac am hynny. Ar brenhin aerchis udunt. Argl6ydi uar6nyeit heb ef naled6ch vi. llyma vi yn ymrodi y6ch. a ged6ch ch6itheu ym vy eneit [460]. Ac yna y kymerth Rolant ac Otuel ef ac y dugant yn anrec y chyar-

lymaen. ac ynteu ae hanuones ef y baris or blaen ygarchar. y ffreine parhaus ynteu ny ebyrgouyssant y vr̄bydyr m̄bu no chynt. kynn daruot gosber nev vynet yr heul yny hadeu neur oruuessynt ar y maes. a chymryt y dinas udunt ehun.

A gwedy dala garsi ae vynet ygkarchar y baris. y kymerth Marsli ly6odraeth yr yspaen. Yr h6nn yr oed vn brenhin arbymtheg o anfydlonyon genedyl paganyeit yn darest6g ida6. a phan welas Marsli na allei ym6rth6ynebu a chyarlys medyli6 aoruc tr̄6y y holl ethrylithyr pa uod y gallei dangneuedu ac ef. Ac anuon aoruc ar Chyarlys y erchi ida6 anuon deu 6r dosparthus atta6 y uenegi ida6 ffuruf y dangneued abnelit ac ef. A Chyarlys a anuones atta6 deu uroder arderchab6c yny gennad6ri honno. Sef oed eu henbeu Bazin. a bazil. ac aorchymynna6d udunt erchi y varsli ymada6 a Mahumet ac ar holl eud6yweu 6rth na thelynt vn arlegen. adyuot atta6 ynteu y gymryt bedyd a ffyd gristonoga6l. ac yntev arodei ida6 hanner yr yspaen yn ryd dagneuedus. ar ranner arall y Rolant ynei yn ryd drag6yda6l ida6 ae etiued. a dyuot o varsli y dodi y d6yla6 y rwg d6yla6 Chyarlys ym6n breint g6rogaeth ar hynny. Odyno y kerdassant y kenadeu hyt ynsesar a6gust6m lle ydoed uarsli achan mil o uarchogyon arua6c gyt ac ef. A g6edy eu dyuot gyr bron Marsli y managassant eu kenad6ri yn y megys y gorchymynasei Chyarlys udunt. Ag6edy gwaranda6 o varsli ar y negesseu llidia6 6rthunt odieithyr mod apheri ogreulonaf aghev eu dienydyab. A phann deuth y chwedyl h6nn6 yn honnedic ar chyarlys ry beri llad o varsli Basin a Bazil tr̄6y greulonaf angeu llywyab y luod aoruc ynteu ar hyt yspaen y geissa6 Marsli. Ac ual ydoed Beligant di6arna6t yn gorymdeith gyt [461] a marsli. ef a dywa6t 6rtha6. argl6yd varsli heb ef. Kany all6n ni g6rth6ynebu y Chyarlys aeluoed onkedernit. reit oed yn ninheu vedylya6 o ethrylithyr newyd py wed y g6rth6neppem ida6. Heb y Marsli a dybet titheu dy gyghor. Beligant a dywa6t megys ydoed pennaf ef ahena-

duraf y dan uarsli. Argl̄byd heb ef hen aḡban yb Charlys megys y dengys y l̄gydi. a pho hynaf vo dyn chbannockaf vyd y da pressennaâl herbyd anyan. abei gellem ni oc ankymhendaâb tr̄by adaâb tagneued. ual ydelei ef y ffreinc ni lauryei ef yny vub y gyrchu dayar yr yspaen ḡbedy hynny. Ac or achos hynny argl̄byd y mae gennym ni mein rinbedaâl ac eur. a llewot ḡbunyon. ac eirth ḡbunyon. anuonb̄n anregyon taâbr yn gyffredin y baâb or freinc. kanys trachb̄ant aetrosses h̄bynt yr ystlys diel̄ yssyd ynni. ac ygyt a hynny. ni a anuonb̄n ḡbystlon udunt o veibon andlyedogyon megys y crettont ynn yndiamheu. kanys dir yb ynni prynu yn buched o bop ford or ygallom y chaffel.

Ac yna ydywaâb Marsli ytti y gorchymynnaf vi y gennadâri honno kanys doethaf achymhennaf ymedry di y harbein hi hyt ar urenhin freinc. ac ar byrllysc eur oed ynylaâb ystynn y medyant idaâb. Ac yna gostâng ybenn aoruc Beligant adybedut ual hynn. mi awnaf y gennadâri honn tr̄by ganhorthb̄y Mahumet hyt y kanhyatto vy ethrylithyr am kybreinrbyd ym hyt panrydhaer dayar yr yspaen o dragwydaâl geithibet y freinc. Ac yna dyrchauel y b̄yneb aoruc Marsli ac erchi y vahumet ar holl d̄bûbeu ereill yganhorthb̄yaâb yr gennadâri honno. Odyno ydeuth Beligant ḡbr enrydedus yngennat y gan varsli ar chyarlys y uenegi y duei ef y gymryt bedyd ac y estâg oe bendeuigaeth ynteu. Ac yna y gouynnâys Chyarlys oegyghor aâbelir y chb̄i bot yn iaâb kymryt Marsli yr h̄bnn yssyd ynadaâb dr̄by grist a mihagel kymryt bedyd adala ydanaf ynneu [462] y deyrnas o hynn allan. A phan daruu yr brenhin teruynu y ymadraâd. Rolant a gyvodes y vynyd y atteb idaâb herbyd y ḡbypat ef. Pâg bynnac heb ef adôyllo vnweith ef adôyll eilweith os dichahb̄n. a h̄bnnâb aobryn y dwyllo agreetto eilweith y dôyllâbr. Ha vrenhin arderchaâc dosparthus nachiret ti y varsi yr h̄bnn yssyd brouedie yr ysllaâber o amser y uot yn dôyllâbr. ac aaeth etâa oth gof di y tâyll aoruc ef ytti pan doethost gyntaf yr yspaen. llaâber o

gedernit adistrygyssut ti yna. a llaþer or yspaen adugassut ti attat. ar vn genadþri honno a anuonassei varsli attati yna. Ti a anuoneist yna attaþ deu oth wyrda y gymryt diheurþyd gantaþ am hynny. Nyt amgen Basin. a Basil. ac ef aberis y brenhin enþir eu dihenydyab. Pabeth yssyd Iaþnach weithon noc yt nachretter idaþ. y mae ettwa galanas y gwyr hynny heb y dial. Kyrchþnn cesar aþgustom tra uo an nerth gennym. ac na ochelþn dreulaþ anbuched yny hamþyn. ac nyt digewilyd ynn orgadþn abnaeth o gewilid heb ydial. ac nyt haþd credu bot ynffydlæþ gatholic yr hþnn yssyd enþir bagan. A phan daruu y rolant teruynu y ymadraþd nys attebaþd chyarlys. namyn ymodi bleþ y uaryf lþyt oed arhyt y dþuron. ac ny diuinaþd neb or ffreinc. ac nyt annuvnaþd. namyn Gwenwlyd. Hþnnb agyuodes y uynyd y wrthþynebu oe gygor. Nyt cammoledic heb y gwenwlyd kygor adrøsso ysyberþyt. ac a lesteiryo lles ac adiþynder. ac nyt lles gþrthot y neb a vynno tagneued aduvndeb. Dielþ yþ gantaþ angwaet ni an hageu aennyc gþrthot Marsli y 6rth ffyd grist. ac ankyvundeb niuheu y mae ynteu yn medylyab rþyll heb dþyll pan uo ynadaþ gþystlon ynn. kanyt hawd credu bod tat adremycko byþut y neb kynn bþynt paganyeit. Paham y koffa Rolant y edieueryab y peth awnel pan vo yn dyuot yr yaþn. ac naþrhyt [463] duþ edieueraþc. agþedy ymadrodyon Gþenwlyd. Neimus agyuodes y uynyd rac bronn Chyarlys. yr hwnn adangossei y lþydi ae oet ae brudder y uot yndosparthus. a chreitheu a gwelioed rygassei yuot yn deþ. Kanmaþl heb ef achytsynnedigaeth aobrynn kanyhadu kygor adynno ar les ac adiþynder. Titheu urenhin bonhedic aglyweist gygor gþenwlyd. yr hþnn awelir ynni y uot yn annoc lles ac adiþynder. Anuoner ar varsli wr dosparthus yn gennat. oth wyrda di avo huadyl athrybelit y ymgeissaþ ac ef. ac oe rþymab drþy dogyn o wanstlon ar yr hynn aadaþho. Os hynny agenhatta Iaþn yþ credu idaþ ac y baþb o nadunt auynno dyuot y gret ynduun ani. ac ar y kygor hþnnb y

trigwyd. Ac yna ygouunabđ y brenhin pa 6r prud dosparthus avei Ia6nhaf y ell6g yno yngennat yr neges honno. Mi heb y rolant a af yr neges honno. agoreu y6 gennyf nam naccaer o vynet idi. Yna y dywa6t Oliuer. Rolant heb ef ry ha6d y6 gennyt ti gyffroi dy anyan yny neges honno. Ac ni allei dy syberbyt ti godef balch eireu Marsli heb wneuthur aerua. a myvi aeruynnaf vyggadu yr neges honno heb yr oliver : Kanys arauach y6 vymrbyll noc vn Rolant. y diodef geiryeu Marsli. Nac adolyget yr vn o honabch chbi y neges honno heb y Chyarlys. nyt a yr vn or deudec gogyd furd yr neges honno. Turpin archescob agyuodes y geisa6 y neges honno. ac adyba6t argl6yd vrenhin heb ef mi a af yr neges honno ac ae gwassanaethaf yn graff drybelit agat yth wylda orffowys kanys blinynt yr yspedeir blyned ardec ynkynnal ryuel ynyr yspaen. Nyt gwedus heb y Chyarlys y archescob uynet yr ry6 neges honno. namyn g6assanaethet efferenneu a chyghoreu d6wyad. ac nac umyrret neb o honabch ar wassan-aeth ygylid. namyn ethol6ch ymi 6r prud dosparthus awedo ida6 godef r6ys y neges honno. Ac yna y deuth cof y Rolant ag [464] kanma6l o wennwlyd y gyghor ef. ac y dywa6t ynteu na wellwedei yneb y neges honno noc ywenwlyd. Dychymic Rolant yna a ganmola6d ra6b. adybedut ual y dybedassei Rolant amwenwlyd. ac yna y dywa6t Chyarlys aet ynteu yr neges honno. a damwein y6 methu neges auo kanmoledic gan ba6b. Rolant heb y gwenn6lyd aberis ymi uynet yr neges honn. ac yssyd ynkeissa6 uyndiuia i. ac o hynn allann mi a vydaf agkedymdeith ida6 ual y g6uro. ami ae haghanmolaf. ami aada6af gan ygywira6. nat a y vl6dyn honn heibya6 yn g6byl nes dial y enwired ar y neb aberis y dechymic h6nn.

G6enwlyd heb y Rolant. rybara6t wyt ylidia6. ac nyt g6edus goruot or drycanyan ar 6r. namyn bot yn drech y g6r nor drycanyan. gwna di y neges aorchymynn6yt ytt o anryded y gorchymynn6r. ac nac edrych ar neb tra vych yn

ymdidan a chyarlys. namyn ar chyarlys ehun. Mi avydaf uful arglwyd yr hynn aorchymynnych di ac aerchyh ym heb y ḡennblyd ac aaf ar varsli. ac ny obeithaf om heneit m̄by no basin a Basil. aberis y pagan h̄bnn̄ eudifetha. a rolant avu gyghorōr y hynny heuyt oe syberb̄yt ae ualchder. ac uelly ymae Rolant ett̄ba ynkeissāb byrrau vy oes ynneu. ac yssyd ymkassau. ac am hynny argl̄byd paham y kytsynnyyt di ae syberb̄yt ef am vy anuon i y petrus agheu o annoc Rolant ual y dihenydyb̄yt Basin a Basil. oe annoc ac oe-gyghor. A nei uab chwaer ytti yssyd vab ymi Bādwin yb̄ y enb. ac ar debic yb̄ arnāb oe uabolaeth y byd ḡr grymus. a h̄bnn̄ aorchymynnaf i ytti rac Rolant. Ry wann yb̄ dyued̄l di a rywreiged. a cheb̄ilyd yb̄ bot ḡr mor vyḡl y ymadrāb̄ a hynny am vab. Ac ar hynny yn llidiāb̄ ofnāb̄ am y uynnedyat ar varsli. b̄rb̄ mantell oed ymdanāb̄. ac ymdangos o wisc burgoch ual y ḡbelei bāb̄. ac edrych aoruc ar Rolant heb arbet oe anryded. adattot wrthāb [465] chwerbed y ued̄l ual hynn. Rolant drasyberb̄ heb ef py ryb̄ gandared a pharyb̄ drycyspryt yssydd yth gyffroi di ual na elly orffowys ac nas gedy yereill. Seith mlyned yr abron ydettel-leist di holl wyrda ffreinc ynyr yspaen ynllauuryāb ryuelu yn wastat heb na hun gymhedrāl na b̄byt nadiāt yny amser na ḡbahanu an arueu na nos na dyd. Dielb̄ yb̄ gennyt eu heneiteu ac eu gwaet. ac yny lan̄er dy gyndared di nydidory pa veint o wyrda ffreinc adiuader. A chyn byd̄n llystat i ytti. karyat tat arodass̄n i arnat ti. a gwaeth no llysuab oedut ti ymi. val ydymdangosseist yr ār honn. Os dūb hagen am kanyatta i drachefyn y dyuot attābch yr hynn a vynnit ti na del̄n. mi a dalaf ytt b̄byth yrhynt honn. Os uynnihenydu ynheu abneir ti a geffy elynyon ytt yth oes. Ny lad y cledyf yr gogyuadāb ac ef yny drāber ac ef heb y Rolant. Ac ouer yb̄ begythyab yneb ny throsso y ued̄l byth yr byḡth. Dos di heb y rolant yr neges y gorchymynn̄b̄yt ytt uynet idi. yr honn yssyd dostgennyfi yorchymynn y b̄rmor

lyfōr a thydi. ac na cheueis uy hun uynet idi. ac neurdaroed yna gwneuthur kōbōl orllythyreu ac eunegesseu ar varsli. Ac ystynnū aoruc Chyarlys y llythyreu yna arwenwlyd. ac ual y ryd y brenhin yny laō ysdyggōydant ȳnteū yr llaōr. ae laō ȳnteū yn krynu. ac yneudyrchael wynteū y uynyd y deuth chōbys idaō y bop aelaōt rac kewilyd y uot mor vygōl a hynny. a phaōb yn adnabot arnaō hynny. ac yndarogan o gōump y llythyr y deuei gōump auei vōbū rac llaō. Ac yna atteb aoruc gōenwlyd ual hynny. val y molo yr hynt uyd hynny. ac ny thebygafi bot achaōb ybch y oualu. A pharaōt ȳfi arglōyd y uynet yr neges honn. kany welaf allel dy drossi oth aruaeth. Achan dy genyat arglōyd. llyma ytti genyat heb y chyarlys. aduō or nef a rodho [466] ytt hynt da lōydyannus. a dyrchael ylaō aoruc Chyarlymaen ae groesi. Dýbet ual hynn heb ef 6rth uarsli ygyt ac aarcho y llythyr. y mae Chyarlys yndamunaō dy Iechyt rac llaō yr hynn a geffy os ti avynn gōneuthur aedeweist dyuot yny ol ef y ffreinc y gymryt bedyd affyd gatholic adangos gōrogaeth idaō a dodi dy dōylaō y rōg ydōylaō ȳnteū. a chymryt hanner dy gyuoeth y gantaō oe dala y danaō. Rolant ynei ȳnteū bieuyd yr hanner arall yr kyuoeth oedala ynyr yspaen. Ac ony wney di hynny oth vod ti ae gwney oth anuod. ac ef adaō ydam-gylchynu cesar abgustum dydinas di. ac nyt a yōrthaō yny caffo. athdōyn ditheu oth anuod yn rōum gantaō y ffreinc. ac yno yth gymhellir oth anuod yr hynn a gymer gennyt oth uod yr aōr honn. A phan daruu yr brenhin dywedut hynny 6rth wenwlyd. kychōyn ymdeith aoruc Gwenōlyd. a chant oe uarchogyon ehun ae kanhe-brygaōd or llys. ac ef a doeth y bebyll ac ef aymgy-weiryaōd o adurn maōrhodic arderchaōc. March uchel hardwedus a duerbōyt idaō. a gwynda oed yny gylch yny wassanaethu. ac a gennicyassant idaō vynet y gyt ac ef. Poyt pell y wrthyfi heb y gōenōlyd dōyn neb y gyt ami ymperigyl agheu y gan y paganyeit. kany s llei gollet yb vȳg-colli i no cholli niuer maōr y gyt ami. ac ysgabnach yb clybot .

uygcolli i noe welet. A phan eloche ydir ffreinc annerchbch gennbch uyggbreic. a baftwin vy mab. ac ual y trickyo ynoch vygkaryat i goedy b6yf var6. mi adolygaf ybch gad6 kedymdeithas ac 6ynt. a pheri canu efferenueu asall6yreu rac vy eneit ynneu arodi dillat yr rei noethon a b6yt y essewedigyon Ac yna um6ahanu aedyl6yth a mynet y gyta chennadeu y paganyeit. ac am y vynedyat ynteu ymdeith aeg6ynuan ae duchan ydoed y gwyrda ynovynhau am dana6 ac yn drycruerthu yndoluryus ual [467] hynn. ymchoel ymchoel attam yn Iach dywyssab6 ardercha6c. bychan yth garei ath anuones yr neges honn. Rolant dy lysuab kan etholes euo dydi y hynt mor berigylus a honn. goreu yb yda6 ef dydyuot ti yn Iach. ac nachyuarfo athi dim perigyl y gan varsli enwir. Ti a deuthost y gan genedyl kymeint achystal ac na eill chyarlys diffryt rolant rag agheu ony deu di yn Iach or neges honn. O dynagyuarystlys agwenwlyd y marchoka6d Beligant ac ymgeissa6 ac ef yn ystrybys ual hynn. ma6r yd aflynda trachant kany 6yr dodi teruyn ar geissa6 avo m6yhaf ydachwaneco y medyant m6yaf y chwennych y medyannus. welydi a geissa6d Chyarlys a6ch brenhin ch6i ac ach6annegod ida6 o deyrnassoed o gedernit. ac ettwy ny mynn orffowys yr y uot ynymdreigla6 yn heneint. yn keissa6 kynydu teyrnassoed. ef agauas gorstinabyl. ar calabyr arpwyll agwlat ruuein. aryspaen. A phaham y bei reit ida6 ef drossi yr ystlys diel6 yssyd einym ni o honei. Nyt yn wastat y keissir llauurya6 yr ch6ant. namyn tra barhao ffynnant heb lesged ny orffowys ma6rurydigr6yd med6l grymus heb y g6ennwlyd. Ac nyt oes acha6s gan chyarlys y ymlad a phaganyeit. namyn y geissa6 y d6yn y gret ar ffyd grist. ac y estwg oebendeuigaeth ef. ac ni chauas ynteu eiryoet aallei wrth6ynebu ida6. Ac uelly y maent y deudec gogydurd. ny cha6ssant eiryoet ac eugorchyvygei o anyana6l ma6rvrydigr6yd clot a molyant. Nyt barnad6y yn uolyant namyn ynagkyghorus drudannaeth heb y pagan ymrodi yn wastad y lauuryeu a pherigleu heb

orffobys. Paham y gat y sa6l wyrda yssyd yn ffreinc yn yr oet y mae Chyarlys y myrru yn ysa6l berigleu hynny. pan oed oet y ba6b o nadunt orffowys. Diwarna6t heb y gwennwlyd ydoed Chyarlys yn eisted yggwasga6t prenn ac ydeuth Rolant atta6 ac aual coch yny la6 ae rodi ida6 gan yr ymadra6d h6nn kymer h6nn yn ernys ytt ar est6g o honafi [468] ytti holl urenhinyaeth y dayar. allawer adarestygeisti hyt hynn. allaber adarestygy ettwa ac nyt oes hayach heb est6g ytt or yspaen y gyt allaber o wladoed ereill. ac y mae ada6 ytt ar est6g babilon. Yyued y6 heb y beligant pa hyder yssyd gan rolant neu pa allu yssyd ida6 pan ada6ho est6g y sa6l urenhined hynny y Chyarlys. Or ffreinc heb y gwenn6lyd y mae hyder Rolant. y g6yr nyt llei aveidant noc avedylyant. ac nyt llei a allant noc ach6ennychant. ac nyt oes ydan y nef dim ny allont or auedylyont y est6g oc eu nerthoed. Achymement y kar pa6b or freinc Rolant ac nas nacaant ef o dim. or a vynno 6rth y ewylls. Nyt oes neb ry6 da kyndrycha6l ar hel6 Rolant nys kyffredino y ba6b o dryzor a s6llt a meirch ac arueu. a thlysseu. ac anhynny y keif ynteu unolyaeth pa6b. A thra barhaa6d ymdidan y r6g G6ennwlyd a Beligant am Rolant. 6ynt awnaethant y urat ac aellunyassant. yny ffuruf ac ynyr ethrylith y gellynt h6y dyuot ac ef. A chyunach y kerdassant o hynny allann yny deuthant y sesar a6gustum hyt rac bronn Marsli. Yno ydoed varsli yn eisted ymu6n cadeir o eur. ac yn ygylch kan mil o varchogyon paganyeit yn da6eda6c. heb un geir ar benn yr un o nadunt. yn aros ac yndamuna6 kenadeu Chyarlys. hyt rac bronn marsli y deuthant abeligan a gymerth G6enwlyd herwyd ylaw. ac ae duc hyt rac bronn Marsli. ac adywa6t ual hynn. Mahumet ac apollo ard6ybeu ereill y g6assaeth6n ni udunt ath Iachao di uarsli. o ganhorth6y y rei y k6playssam ni dy holl negesseu di rac bron brenhin freinc. Nys atteba6d Marsli yr hynny. namyn y diolwch oe duw ehunan gan dyrchael y d6ylab ae 6yneb yuynyd. llyma y gwrda bonhedic h6nn heb y belligan

a anuones Chyarlys attatti y uenegi ytt furuf y dagneued aþneler a thi. Datkanet ynteu heb y marsli. Ac yna y dybaþt Gþenþlyd. Marsli heb ef ath Iachao di y gþr yssyd Iechyt y baþb. apoet agoret vo dy vryt ath uedþl omdyse i [469] yth gyffroi ar Iechyt. Chyarlys yssyd yn anuon attat ti gorchymyn y gymryt bedyd a ffyd grist. ac y rodi o honat ti dy dþylaþ y rþg ydþylaþ ef yn aþþyd gþrogaeth idaþ a dala ohonat hanner dy urenhinyaeth y danaþ ef. ar hanner arall Rolant y nei ynteu bieivyd. o gþney hynny oth uod ef ae kymer y gennyt. o nys gþney ef ath dþc oth anuod hyt yn ffreinc. ac ath garchara yno yny vych uarþ o agheu dybryt. Yna y kyffroes Marsli ar lit ac Irrloned. aphei nas achuppei reolwyr ef ae kyrchassei a chnþmp eur oed ynylaþ. athynnu y gledyf aoruc gwennwlyd hyt y hanner oe wein. adywedut 6rthaþ ual hynn. a gledyf ffydlabn prouedic gennyfi yn llaber lle perigyl. yr aþrhonn y mae reit ym dy gywirdeb. kanyliwya Chyarlys ymi vy llad yma yn diaruot om gelynyon. Eu hethrywyn aoruc gþyr udunt oc eu drycanyan. ac agreiffyaþ yn uaþr aoruc y wyrda ar uarsli y drycwybot wrth gennat. A menegi idaþ bod yn geþilyd idaþ kodi kennat yny wypit cþþbþl or adþyettei yndigaentach. Ac yna tynnau llinin y uantell aoruc gþennþlyd dros y benn. a dodi y laþ ar dþrn y gledyf a nessau ar uarsli yn aruaethus a dyþedut ual hynn. Onyt agheu am gþehyrd i bo drþc bo da gennyt ti varsli. mi adywedaf ytti ual y gorchymmynnaþd chyarlys. Ac ual y bo mþy dy gyffro ditheu varsli heb ef. y mae Chyarlys yn gorchymmyn ytti ymchoelut ar fyd grist ac ymadaþ ageudþyweu. a rodi dydþylaþ y rþg dþylaþ chyarlys. a dyuot ar dal dy linyeu y ymrþumaþ yggþrogaeth idaþ. Ath gymell awneir o ny deuy oth uod. a thi a geffy hanner dy gyuoeth. ar hanner arall y rolant y nei. ac o ny deuy oth uod ti a deuy oth anuod. ac ath garcherir ual y dylý enwir. Ac wel dy yma ytti lythyr Chyarlys yn inseilyedic ac yngayet. a thi a weli yny llythyr gyffelyb yr a dywedeis i. neu a vo hagrach

ac anaſſ [470] gennyt ti y odef gwedy asgwelych. a thorri yr inseil a oruc ac edrych y llythyr yn hir A phan wybu dyall k6byl or llythyr. ymgnithya6 aoruc a gwalt y benn ac a ble6 y varyf a drycyruerth a chyuodi yny seyll a dywedut ual hynn. ystyr y drycyruerth vy ffydlonyon g6arande6ch y traha ar syberg6t y mae Chyarlys yny anuon attafi yny llythyr h6nn gyt ac adyb6t y gennat heb y llythyr. D6yn ar gof etwa y mae ef llad Basin. a Basil y vra6t. ac erchi y minneu anuon algaliff vy ewythyr hedi6 oe dihenydu am eu dihenydu h6ynteu omkyngchor ynneu. A thygu y mae na byd un dygymot yrom heb hynny. na bywt y minneu. Ac 6rth hynny a6n y gymryt kyghor pa del6 yd attepom. Ac yna yd aeth ef hyt y dan oliwyden oed yn agos yno. ac ychydic y gyt ac ef o wyr prud a phennaturyeit y wyr ef. ac ymplith y niuer h6nn6 ydoed algaliff ewythyr y brenhin. a Beligant y g6r kyntaf adechymyg6d y brat h6nn6. Iabnaf y6 gal6 attam ni yma gennat y ffreinc yr h6nn a ymaruolles yr doe a myvi heb y beligant am an lles rac lla6. Galwer ynteu heb yr algaliff. ac yna Beligant aeduc ger y lla6 deheu ida6 yny uu rac bronn Marsli. a wrda heb y brenhin na dala lit na bar wrthym yr y geiryeu drycanyan a dywetp6t gynneu. ac ediuar y6 genyf uyn drycanyan. Myn vymantell i mi ath dienwi6af. yr honn a uarn6yt ynwerthuorussach noe chymeint o eur neu o vein ma6rweirtha6c. a rodi y uantell aoruc am vyn6gyl y tywyssab6c. ae gyflebau y eisted yn enrydedus y tu deheu ida6 ydan yr oliwyden. Ac yndiannot ar yr eil ymadra6d dywedut 6rtha6 ual hynn. [G]6enwlyd heb ef na phedrussa di bellach hyt tra v6yf vyw i ymr6yma6 a mi yggwir gedym-deithyas. ac ny mynnafi neilltuaw vygkyghor y 6rthyt ti o hynn allan. ac 6rth hynny ymadrod6n weith [471] on am yr hen Chyarlys h6nn a dengys y l6ydi y uot yn ymdreigla6 yn heneint ac agred6n ni rygerdet o hona6 yny oes deucant mlyned. allawer o deyrnassoed a vlinod yn llauurya6. A llawer o vrenhinyaetheu adarestyga6d. a llawer o vrenhined a

gymhellod y alltuded. ac amser oed ida6 orffowys weithon
 athreula6 di6ed y oes tr6y lebenyd adigrif6ch. Nyt y ry6
 wr h6nn6 heb y g6enwlyd y6 Chyarlys. ac nyt oes o heneint
 arna6 ef yd areneigyo ef yr byg6th llauur yr aruthret vo. ac
 yr y Iuanghet ae gadarnet ae yrdet nyt oes aallo gwrth6ynebu
 y Chyarlys. a m6y yssyd o gampeu da ar Chyarlys noc
 aeill taua6t ydywedut. ac ny eill neb g6ybot meint o
 rat a adonyeu agauas ynteu y gan rodyab6dyr yr holl
 donyeu. Ny dywedaf ynneu naellit pylu ruthur oe allu ef pei
 estygit ryuic Rolant yr h6nn yssyd deheu y chyarlys. ac y
 g6na oe nerth ae gedernit yr h6nn a vedlyo ynyved6l ef
 aeg6na yny weithret a honneit y6 oe syber6yt ac aml6c.
 Apha le bynnac y kerdo Chyarlys ae lu. Rolant ac Oliuer ar
 deudec gogydur ageid6 yr ol rac deissyyvt gyrch y gan
 ganmil o uarchygyon aruab6c. ac nyt oes aymveidyo ymbroui a
 chedernit Rolant. kanys honneit y6 y glot ae de6red. ac ny
 ada6d y orchuyugu eiryoet val y g6ys o ragor molyant ym-
 pop lle. Y mae y mi heb y Marsli bedwar canmil o baganyeit nyt
 ha6d kaffel marchab6clu degach na chybeiryach na g6uchach. a
 pho ny thebygy di gallu o honafi ymerbynyeit a chyarlys ac ae
 lu ymbr6ydyr. Pell Ia6n heb y gwen6lyd. Ny allei a6ch anffyd-
 lonyon chwi ymerbynyeit ar geniuer ffydla6n yssyd yno. Ac
 6rth hynny keiss6ch ch6i goruot o gallder y lle ny alloch oruot
 och nerthoed. Rod6ch y Chyarlys wanstlon oc a6ch meibon. a
 rod6ch laber o da ual na aller y gywerthydy6. ac ef a ymchoel
 drachefyn y ffreinc. ac ef a edey yn ol Rolant ar deudec gogydur
 y gyt ac ef ual y [472] bu deua6t ganta6 eiryoet y amdiffin y rei
 blaen rac b6edycheu. ac o mynn6ch ch6i umgyuaruot ac 6ynt
 yna yn 6ra6l ny diaghant y genn6ch. Ac yna y gorffowyssei o
 gyfadaweu Chyarlys a ch6i wedy hynny pei kaffe6ch est6g
 ryuic Rolant. Athra yttoed wenwlyd yn traethu yr ymadra6d
 h6nn6 ydoed uarsli yn cussanu y wyneb. ac yna yderchis
 agori y drysor ida6. y gymryt kymeint ac auynnei o hona6.
 a dywedut ual hynn aoruc annosparthus y6 y kyghor o am-

ylder geireu. o ny thervynir. tr̄y dosparth diamheu. A bit dy weithret ti athlauur 6rda ual y mae dy ymadra6d heb y Marsli. y beri ada6 Rolant ynol. A minneu a ymlad6n ac ef ual y gostygho y ryuic ae ualchder pan ymgyuarffom ac ef. ac adywedafi ar vyggeir mi ae kywiraf amgweithret. y lladafi euo o ny lad evo vyui. Bit ual y dywedy heb y gwenwlyd a minneu abaraf y uot ef ar ol. a ch6ple6ch ch6ithei a6ch edewit. Ac yna yderchis Marsli d6yn atta6 lyuyr ydedyf a ada6ssei vahumet yr paganyeit adan yr oliwyden. ar warthaf taryan eureit. ac ar 16 Marsli ae wyrda yr llyuyr h6nn6 y kadarnhaassant eu hedewit am agheu Rolant. Ac yna gal6 aoruc Maldebr6m atta6 wenwlyd. ac un or g6yr pennaf yno oed h6nn6. a dywedut wrth wenn6lyd mi arodaf ytti gledyf. ae d6rn a heny6 or eur bonhedickaf. ac myn y cledyf h6nn6 nyt aeth ar glun nac ar ystlys eiryoet cledyf well noc ef. Mi a ymr6ymaf a thi ygkedyndeithas. athros hynny wrda anrydedus yd archafi ytti peri ymi yn gyntaf ymgaffel a rolant A minneu a dyghaf ytti o nymledir yny blaen. y lladafi Rolant am deheu.

Ac yna ydeuth Eliborin at wenn6lyd y rodi ida6 helym gan yr ymadra6d h6nn. kymer wreang heb ef yrod honn yssyd wymp it. ac aweda y 6r kufurd a thitheu yr vn helym oreu [473] aaeth am benn dyn eiryoet. a ma6rweirthockaf wedy ysa6durya6 a r6ymab y llafneu. a maen kaer bonklus yny chadeir yny hardhau ar y gwarthaf yn goleuhau ual y dyd y fford y kerdo ual yd eglura yr heul kymeint ac a gyrrhaedo. ac atteb ditheu y minneu o b6yth rod kymmeint a honno ual yd ymgaff6yf a rolant y est6ng y ryuic. O gallafi heb y gwennwlyd ti ageffy dy ewyllys am hynny. Ac ynol y rei hynny y deuth Brein6nt g6reic varsli at wenwlyd. ac ymdidan ac ef ual hynn. y mae ynot ti heb hi ar6yd boned ual ydly Marsli ae wyr dy anrydedu. a minneu a anrydedaf dy wreic di or kae h6nn. yr honn adebygaf vi vot yn wi6 y hanrydedu oth acha6s di. Eur y kae kyt boet ma6rweir-

thaēc dielō yw yōrth y mein yssyd yndab. a gwerthuorussach
 yō y kae hōnn. no holl drysor y cristonogyon. ac ny allei holl.
 oludoed Chyarlys aōch brenhin chōi ymgyllebybu ar kae hōnn
 ae rinwedeu. A bit y kae hōnn kyt boet maōrweirthaēc yn-
 dechreu enryded yth wreic di. Ac ny byd nac estronaōl nac
 edein namyn da a rybuchet yrom o hynn allan. a gōenōlyd a
 gynherth y kae. ac ae diolches yn vaōr yr vrenhines ac adaō
 os duō arodei vywyd idaō ef yd attebei ynteu oe hanryded hi
 ac oe rodyon gan iagor okyr. ac ymplith y rei hynn y
 deuth y drysor at y brenhin ae anregyon. ac ar gōystlon oc eu
 hanuon y Chyarlys. ac nyt y ran leihaf a duepōyt y wenwlyd
 yggobyr y vradōryaeth. deg meirch. ac eu dee llōyth arnunt.
 ac ymadraōd ac ef ual hynn. kymer hynn dywyssab̄c da yn
 dechreu kedymdeithas a thi. A chymer eilweith avo mōy pan
 delych yma neu anuon amdanaō. O gelly di peri ynn lle ac
 amser y estōg ryuic Rolant. Nyt reit heb y gwenwlyd
 na blinaō. na gōediaō nac ysmalhau o ymadrodyon yneb avo
 chwannogach yr peth a archer nor neb ae harcho. Ac [474]
 eilweith y dywaōt Marsli ōrth wenwlyd ual hynn. Edrych
 di o hynn allann dy uot ti yn an vnolyaeth ni. ac ny eill an
 kyfnessafrōyd ni angwahanu vyth bellach. A llyna y rodyon
 aedebies i drōy vykkenadeu y chyarlys. a llyna vgein gōystyl
 o wyltlan. a llyna agoryadeu saragus vyn dinas. i idaō ef
 heuyt. a phan rodych di idaō ef y petheu hynn. Koffa eu
 kymryssab̄ ymi ac aghev Rolant a phar y vot yn geitwat ar
 yr ol. ac os hynn y vyd ef ageiff agheu teruynnedic om deheu
 i. bit ual y dywedy di heb y gwennōlyd. A blōydyn vyd gen-
 nyfi bob aōr ory hoetter am agheu Rolant. agwedy yr ymadro-
 dyon hynn yd ystynnaōd Gōennōlyd ar y uarch. acherdet
 ymeith y gyt ar gōystlon ar anregyon yny doethant hyt lle
 ydoed Chyarlys. Ar boredyd y kyuedassei Chyarlys y
 dyd hōnnō megys peunyd agwedy gwarandaō pylgein ac
 efferen y tynnassant bebyll idaō ar weirglaōd dec wastat
 ehang. ac y am Rolant ydoed anneirys o wynda ygkylch
 y brenhin. ac ny gybuant dim yny doeth gōennōlyd attunt.

ac yn gybreint d6yll6reid vegys bradwr ymdidan aoruc a chyarlys ual hynn. Chyarlys vrenhin kyuoetha6c ath Iachao di du6 hollyuoetha6c yr h6nn yssyd wir Iechyt y bob crista6n. a llyma agoryadeu saragys y mae Marsli yn y hanuon ytt a hynn oe drysor ac ugein g6ystyl o wanstlon o veibon bonhedigyon ar gedernit tagneued ytt achyt-tvundeb ac ef. ac aerchis ytt na sorrut am algaliff y ewythyr aarchassut ti y anuonn ytt. Ef adoeth seithmil o wyr ac ae ducsant ym6wyd i ygair varsli ac a aethant ar logeu yr mor ac ym6rthot a fyd. ac ny h6ylessynt m6y no d6y villoir or mor yny wasgaryssant gan dymhestyl. a mord6y. ac ny wys na bodynt oll. a phei trigyessynt ygkyuoeth marsli kyt bei dr6c ganta6 eue aauonessyt yma ythewyllys di. Ac ual yd ede6is Marsli oreu 6rthyf i ef ae kywira ac [475] ef a da6 yth ol y freinc y gymryt yno vedyd a ffyd gatholic. ac y rodi g6rogaeth yttitheu aed6la6 i gyt yn diaryf. ac nycheis ef oe gyuoeth namyn auynnych di y rodi ida6 oe dala ydanat. K6b6l y gwneuthosti dy negesseu heb y chyarlys. a thitheu a geffy byth yth v6b enryded alles o acha6s y neges honno. ac yny lle ar hynt gossot ar6yd aorugant argychwyn a dodi llef ar eu kyrnn. A phan 6ybu yllu hynny llawenhau aorugant yn ua6r. a dechwyn eu pebylleu. a chynnnulla6 eu llu ygyt ac eu daoed gwasgaredic. a dodi eu s6mereu ar eu meirch. a chymryt eu hynt parth ac eu damunedic ffreinc. ac nyt oed v6y no d6y villtir y6rth byrth yr yspaen agerdassynt pan oed brynhabn. ac y bu dir udunt bebillya6 ar y noeth ueyssyd. ac ydoed pedwar canmil o uarchogyon arua6c or paganyeit yn eu hymlit ac yn agos y lu freinc yd ymdirgelyssant y nos honno. Ar nos honno ykysga6d Charlys yn ludach no nossweith arall. a thr6y y hun y dan-gosset ida6 distrywedigaeth y wyr. Sef ual y gwelei y uot ympyrth yr yspaen a phaladyr onn yn yla6. Ac ef a6elei wenwlyd yn tynnu y paladyr. ae phrydya6 yny vei y paladyr yn van dryllyeu uch y benn. a chyt bei aruthur ganta6 y weledigaeth ny deffroes yr hynny. Ac yn yr vn hun ef awelei

y uot yn dala arth 6rth d6y gad6yn yn r6ym. ae urathu a6elei or arth yny ureich deheu ae vriwa6 ae gnoi a r6yga6 y dillat. Ac ar hynny y g6yl llebpart yndyuot y 6rth yr yspauen. ac yn d6yn ruthur gandeirab6 ida6. ac yn hynny y deuei helgi oe lys ehun y erbyn y vr6ydyr dros y arglwyd. a chyrchu y llewpart yn hy ae achuchub y ganta6. Ac yr yrhynn ydoed yn y welet ni pheidya6d a chysgu yny vu dyd. A pan vu dyd drannoeth kyuodi aoruc Charlys a gal6 y wyrda y amovyn ac 6ynt r6y a drigyei ynol y gad6 y llu rac ymlit ac ofyn t6yll. Nyt oes heb y gwenwlyd ymma well weda ida6 hynny no rolant. sef aoruc¹ [476] ac nat oes le dioualach gennyfi uot ynda6 noc ymbr6ydyr. adurendard ymlla6 yn trychu vyggelynnyon. athi amg6ely i hedi6 yn eu kymynu 6ynt ual y mynnnynt eu mar6 rac aros dyrnodeu eu medel6r. Myui heb yr oliuer y dryded weith agyghor6n ganu yr eliffant y d6yn y brenhin attam rac colli gordercholwyr f6reinc aedewit y gyt atthi yma. ac rac goruot or ysgymynyteit racko arnam ual y lliwer ymi eilweith. Nyt ef a wnel du6 heb y rolant kymra6 o honafi luossogr6yd ny allwyt eiryoet eu kymra6. Ny liwir byth y rolant y uot yn gorn6r yr ofyn paganyeit. ac nyt ymgeffylypo Rolant vyth y gynyd tra gaffo ef vr6ydyr. kany byd ygynyd namyn o lef y gorn gal6 b6ystvileit o l6yneu. Ac ual y goruc Rolant eiryoet. ef ae gwna ettw. Nyt amgen tar6 dyrnodeu calet mynch a durendart. a thrychu meirch a gwyr. ac arueu ar y meirch yny v6ynt yn drylleu man. athyllu y bydinoed. ac eu b6r6. a sathru y deissyeu kalaned aada6ei durendard. ac nas annoc ymbellach waratwyd kymeint a h6nn6. nac annogaf heb yr oliuer namyn pabeth bynnac adarffo nac yn nac ynkydymdeithon ny ellyr y etliw y oliuer. Ac yna y nessaasant ar eu gelynyon. adarogan eu merthyrolyaeth ae kyffroes ar dagreuoed. nyt yr kymra6 eu hageu nac yr methyant. namyn gwarder a charyat arybuchet pa6b onadunt oe gilyd.

[Here a whole leaf is missing.—J. R.]

Ac oliuer adywa6t 6rthunt gan eu hannoc ac eu kyffroi y vr6ytra6. A wyrda etholedic heb ef pei na phrov6n i gynt a6ch ffydlonder ch6i. ac a6ch dewred chwi yn vynych ymbr6ytreu mi ach gogan6n am a6ch dagreuoed. ac a dywed6n y mae o lyuyrder. a pheidy6ch bellach a hynny. Amadabet ba6b ohonabch ae gilyd o gwnaethabch o gam a byd6ch ungar vnesgar. ac nac ofynhaet neb ohonabch y agheu yn ymlad dros wlat nef. kanys ymada6 abuched amharhaus a6nabch y geissa6 buched dragwyd. A pha6b o nadunt avuant nuud y dysc Oliuer [477] ual y herchis o g6b6l yny ymdyrchafyssant yggogonyant a goruoled gaffel br6ydyr hyt nat oed vn o honunt ny damunei kaffel agheu yr kaffel ohonab ynteu vn o elynyon crist kynn agheu.

Ac yna y dywa6t rolant 6rth oliuer. yr a6rhonn garu gedymdeith yd atwen i dy uot ti yn gedymdeith y rolant. ac yn ua6rhydic o syberwyt freinc ae deua6t. a chyuerbyn ar freinc ar vynyd uchel ydoed varsli. a phedwar can mil o varchogyon arua6c. ac y ganmil o nadunt yderchis ef udunt raculaenu parth a llu rolant ac ymerbynyeit ac wynt aorugant yn wychyr. a Marsli yn eu hannoc. ar gorchetholwyr hynny. adisgynnassant ar hyt ystlys y mynyd. Ac adoethant parth ac att y cristonogyon. ar deudec gogydurd yn eu blaen yn reolus vrdasseid. ac ymblaenaf o hynny ydoed nei Marsli a falsaron y ewythyr gan y ystlys. ac yn deudec bydin y rannassant eu llu. Ac uelly yn reolus ydoethant yn erbyn Rolant. Or tu arall rolant ac Oliuer alunyaethant eu bydinoed 6ynteu yn reolus kanoedynt hydysc ar vr6ytreu a chyfrangheu calet o gristonoga6l uuched. A phan welas y paganyeit 6ynt mor reolus a hynny ac mor bara6t. aryneigya6 yn ua6r aorugant o debygu eu bot yn amlach noc yd oedynt ual ymae deua6t gan rei ofynnab6c. Ac yna y mynnei y rei onadunt avei yn ymyl y llu eu bot yn eu perued rac ofyn. ac ni phetrussod rolant aelu y ymyl y vr6ydyr m6y noe pherued. namyn tyvu y lewder ae hyder ae

ffynnyant heb aryneigab y vrþydyr mþy no llew dywal bonhedic pan dyrchaei y ȳn neb yn erbyn morynnion adþyn. a dþyn ruthur aoruc ymplith y elynyon a dywedut wrth Oliuer. kanys ar uessur ymlad y trigyaðd y niuer gorecholwyr hynny yma Iaþnaf yð udunt ymlad. A pha beth bynnac awnelont hþy nymi a ymladþn. ac adangossþn udunt agreift [478] ar ymlad yn ȳraþl ual nat ymhoelom ni y ffo. yr agyuarf fo a ni o berigyl. Dangossþn an harueu udunt ac ymladþn ac ȳnt val ydel kymrav arnunt ac ar ae gwelo. Ac yna y daeth Turpin archescob y benn brynn oed yn agos attaþ. adywedut 6rth y lu yr ymadraðd hþnn. A wyrda ffenedic heb ef. coffeþch pan yð y gan grist ych gelþir chþi yn gris-tonogyon. a phan yð yroch chþi y diodefaðd ef angeu. velly y dylywch chþytheu diodef agheu yrdo ynteu. Ac velly keisþch gedymdeithas crist oc aþch agheu chþithei. ac val y paraþtoes ef gedymdeithas ychþi drþy agheu. ymbarat-toþch chþithei y gymryt y gedymdeithas ynteu yn dra-gwyd o ymlad ae elynyon. ac alader o honaþch merthyri vydþch a pherchen coroneu yn ynef. A llyma ninneu y vickari ef yn awch gellþg och holl bechodeu. ac ny byd o benyt arnaþch namyn na ffooch a rodi dyrnodeu maþr myných. Ac yna yd esgynnaðd y gwyr ar eu meirch. ac o hyder geiryeu yr archescob enynnu offynnyant a glewder ual na damunynt gaffiel dim namyn ymlad. Ac Oliuer ae hannoges val hynn. Paham ydarhoðn ni ȳntþy heb ef. namyn kyrchþn ȳnt yn diargyssþr. a rodþn udunt y dyrnodeu kyntaf kanys y neb agaffo yn ymlad dechrev da gnaðt yv idaþ orffenn yn vudugaþl. ac wel dy yma vrynn llewenyd. ac ymoralþn ninneu ar benn y brynn hþnn am arþydon chyarlys. Ac yn diannot ymoralþ aorugant a rodi gaþr ar yr ysgymunyeit. ac eu kyrchu yn y oed blaen eu gweþyr yn eu plith. ac ny chilyod y paganyeit namyn eu haros. a blaenaf oed onadunt ffalsaron nei y uarsli. ac ef adywaðt ual hynn 6rth y freinc. Y ffreinc anffydlæðn heb ef hedið

yr ymgjuaruydwch ch6i a nyni. Dr6c ych kedwis a amgeledei ohonabch ac ynvyt oed Chyarlys pan ych gedewis yma y warchad6 Rolant y abch colli. Pan gigleu Rolant [479] hynny nys diodef6d. namyn trosi blaen y wayw yn y gyueir ar la6n vrys y varch. a gossot arna6 yn diueryab6 oelabn ynni yny aeth tr6y y holl areu a thr6y asg6rn y gefyn. ae dyrchael yar y uarch ae dala ar y way6 ual ar6yd yn dibin ygkroc. ae dafiu yn gelein yr lla6r. adywedut ual hynn. kymer ageu anfydlabn ygyt ath syber6yt ac ny bu ynuut Chyarlys ac ny bu dr6c y reglydeis ynneu geitwadaeth y lu ef kan ny chyll hedib nae wyr nae glot. a dyg6yd6ch yma wyrda grymus ar yr anffydlonyon kan rodes du6 yn dechreu arnadunt ewch tr6ydunt a thyll6ch 6ynt ac essig6ch allebydywch. Ac yna doluryab aoruc Marsli am welet ageu y nei. ac ymoral6 ae vydin aoruc a ragori oc eu blaen a ystondard y paganyeit. adywedut y kollei ffreinc eu hanryded y dyd h6nn6 ygan ypaganyeit. Aan gigleu Oliuer hynny trossi y way6 arouc parth ac attab. ad6yn ruthur idab yn gyflym ac ef yndywedut y geir bocsachus ae wan a gwaeb tr6ydaw athr6y y holl arueu yny uyd yn var6 yr lla6r. A dywedut 6rtha6 ual hynn. Kymer di y gobyr h6nn6 am dy wacuocsach. ac or ry6 dyrnodeu hynny y kynhal6n ni wyneb y freinc. ac nac ofynhebch wyrda ffydla6n heb ef rac yr anffydlonyon hynn. kany allant h6y rodi agheu namyn y gymryt.

Ac yna yd annoges Gorsabrin pagan creula6n y paganyeit ereill ual hynn. A wyrda heb ef ymled6ch yn wra6l ar ffreinc. Nyt oes o niuer gantunt hyt na allom ni eudiutha hyt ar dim. ychydic adal eu chyarlys h6y hedib. A phan gigleu Turpin hynny. gordina6 y uarch aoruc yn llidia6c a chyrchu Gorsabrin. ae wan aoruc a gway6 tr6ydab a thr6y y holl arueu yny vyd yn uar6 yr lla6r. A dywedut 6rtha6 ual hynn. geu adywedy di heb y Turpin. kystal y6 an Chyarlys ni hedib ac y bu oreu eiryoet. a dygwyd6ch ynn wyrda ar nadunt. alled6ch 6ynt yn veir6 kany allant dim. Kan ydiw y dyrnodeu

kyntaf yn ada^b ywch y uudugolyaeth. ac nyt oes yny lluosogr^byd racko na grym na nerth [480] na challon. Ac odyna o hyt y benn ymoral^b aoruc Turpin ar urynn llewenyd. ar holl lu a gymerassant gogonyant o eiryeu turpin. Ac odyna y kyrcha^bd Gereint. a Gerard malcabrin ac algaliff. deuwr gadarn or paganyeit. o nerth traet eu meirch. ac ny thygya^bd udunt nac arueu nadim yny vuant dan draet eu meirch yn ueir^b yr lla^br dan draet y cristonogyon. Ac ar uyrder ytt ny thygyei yr paganyeit arueu rac dyrnodeu y cristonogyon m^by no lliein yn vn dyblic. [A] phann welas Oliuer hynny hoffi y gwylda aoruc ual hynn. Grymus y^b an gwyr heb ef. ac ar ny cheiff ymlad ar nadunt mi aatwen arnunt y mynnnynt y gaffel. Ad^byn ruthur y un or paganyeit ae ysglyfyeit yar uarch yr lla^br ae v^br^b yn uar^b ywrtha^b val y dlyei ysgymun. a dybedut 6rtha^b ual hynn bit dy ymdiret ti ym Mahumet. ac uelly y keid^b Mahumet a ymdiretto ida^b. Ac yn usfern y tal ef ytti dygyfloc. am dy wassanaeth yma ida^b. Ac yn y lle wedy hynny llad ystalmarck ae v^br^b ymplith y meir^b y dalu y eneit y bluto a wassanaethassei. Ac nyt oed o deudec gogyfurd y paganyeit heb eu lad namyn^b deu Margant a Gerub. ar rei hynny aoed yn annoc eu gwyr ac yn eu moli. a marchab^c da oed bob un onadunt. ac vn ohonunt a duc ruthur y oliuer a gossott arna^b a gway^b yny u^bn. ac ny dygrynoes ida^b dim ac ny ffrydy^bd Oliuer oe gyfr^byr yr hynny. Ac nyt yttoed Rolant yn gorffowys o lad y elynyon. ar neb a vrathei neu yd annwaetei arna^b. ny bydei reit yr eil gyflauan arna^b. a thra barhaod y way^b nyt aruerod o araf arall. A phymthec gossot aoruc ae way^b a chelein aladod ar bop gossot. a phan daruu ida^b dorri y way^b tynnu durendard y gledyf aoruc a d^byn ruthur y cherub ae dara^b ar warthaf y benn. yny holldes yr aruev ar g^br ar march yn deu hanner hyt y lla^br. A dywedut 6rtha^b ual hynn. Kymer hynny yggobyr dy ennwired. ac uelly y gnottaa Mahumet yrodi yr neb ae gwassanaetho.

[481] Ac yna yd ymlityaôd Rolant 6ynt yn aruaethus. a bit dogyn ouanac ar gerdet o honab yn eu plith ual y gwelit 6ynt yn dig6ydaôb gan y gledyf ual y dygwydei yt y kynhayaf gan vedelôr kyfrôys. ac ny orffowyssei neb or freinc yn llad y paganyeit. ual y gellynt oreu disgynblu ôrth Rolant. A llawen uu durpin archescop am hynny. ac annoc y gwyr aoruc ac eu hoffi ual hyn. g6iôb oed hanuot y gwyr hynn o ffreinc. y gwyr a ysgaelussa eu buched yma yr buched drag-y6ydaôl. Ac ar hynny Oliuer aerlynod y elynyon a dryll y baladyr yn y laôb. Ac a h6nnôb tarâb maôstaron ar a6ch yhelym yny blycka yny benn yny byd y emennyd ae lygeit oe benn. ac ynteu yn uarôb yrllaôr. Ac eilweith y trewis Torren pagan yny uu y paladyr yn drylleu. ae gerydu aoruc Rolant amhynny. adywedut ôrthaôb. Nyt o nerth y fynn y mae kynnal br6ydyr. a pha le y mae Haôdyclyr dygledyf di. Ac yna y tynnaôb Oliuer y gledyf ac y dywaôbt. ny bu reit ymi namyn ffonn y ymlit y k6n ac yna tarâb gantunt aoruc oliuer. a tharaôb un onadunt ar warthaf y benn yny vyd y cledyf tr6ydaôb a thrôy y holl arueu a thrwy y march hyt yllaôr yn dwyrann o bob tu yr cledyf. ar yr ryôb dyrnaôbt h6nnôb heb y rolant ydatwen i dyuot ti yn gedymdeith ymi. Ac or ryôb dyrnodeu hynny y keffy di ann6ylyt Chyarlys. Ac yna ymoralôb yn duhun aorugant ar uynyd llewenyd. a phaôb oc eu lu yn eu hol 6ynteu. Odyna Gereint ac Egenler a gyrch-assant Tunot un or paganyeit. ac vn o nadunt ae brathod yn y daryan. ar llall yn y luruc tr6ydaôb berued yny uyd yn varôb yrllaôr. ac yn nessaf y hynny yllaôb yr archescop ffid-orel eu dewin 6y a d6yllod y dewindabaeth 6ynt y aghev. Ac yna ymlad aorugant o bob tu yn wychyr greulaôb. ac nyt oed debic eu deulu. y neill o nadunt yn llad a gyuar [482] ffei ac 6ynt. ar niuer arall yn gadu eu llad ual deueit ymplith bleideu.

Ac yna yd aeth Rolant ar deudec gogyfurd o ffreinc ydan y paganyeit ac eu llad ac eu b6rôb. ac eu kymell ar ffo ual y gellynt. Aphan welas y paganyeit eu gorhyfygu or ffreinc.

dangos eu kefneu yr ffreinc aorugant ac ada^b y maes. Ar freinc ae herlynod yny las onadunt anneirif. a llawenhau abnaeth y ffreinc am gaffel onadunt y uudugolyaeth gyntaf. ac eu drycdyghetuenneu agythrudy^ab eu llebenyd y gan gymysgu g^borthgyn^byn^beb ac euhyr^bgydder. Kansys gorthrymder gelynyon o nebyd adoeth attunt yn dissyfyt. ac eu kyrchu yn vri^bedic vlin yn annymdireus ac yn arueu bri^bedic. Och a du^b ma^br a gollet anesgor adeuth y ffreinc yn y lle h^bnn^b. o golli y geniuer g^borda o wyr chyarlys a gollet yno. Yma ymae goleu y colledeu a deuthant o anfydlonder gwennblyd yn ymdangos etwa. ac ys da y tal^byt ida^b ynteu y uradgryaeth. Ac or canmil o baganyeit adoeth ynerbyn y ffreinc. ny diengys namyn Margarit ehun. y datkanu y varsli yr aerua awnaethp^byt ar y wyr. Ac ynteu ae gledyf yn noeth ynyla^b ac a dyrnab^bt agheua^bl ar y benn. ac a phedwar brath yn y gorff. a digeryd ydedewis ef y maes. wedy llad k^bbyl o hynny o niuer. Ac osit argl^byd heb ef uarchabclu ynbara^bt. yr abr-honn y mae ytt eu hanuon. tra vo blin y freinc a briwedic a newyna^bc. ac o gellir goruot arnunt vyth yr awrhonn y gellir. a llawer oc eu marchogyon alas. ac arueu amparedic y^b6 yr eidunt. a thrauont uelly Ia^bnaf y^b6 dial arnunt waet an gwyr. Ac yna yn gyflym g^bisga^b amdanunt awnaeth y paganyeit. ac ymlunyaethu yn vydinoed. A Marsli ae kanlyna^bd dr^byllyn^b coeta^bc. a cherdet a wnaethant yn dista^b yny doethant yn dirybud am eu penn. A llyma ual y kerden am eu penn [483] heb y marsli. Mynet Grandon a dec bydin ganta^b or neill tu udunt. a minnev heb y marsli y tu arall udunt a dec bydin ereill. kansys kadarn y^b6 Rolant ae wyr ac ni thygyei ymlad ac wynt or neill tu. Duvna^b ar kyngbor h^bnn^b aorugant. a Grandon a aeth or blaen ae dec bydin ar la^bn vrys y deuthant hyt y lle ydoed y freinc. a dodi v^btkyrn m^boy no mil. a hynny a gymrawod y freinc. ar darogan eu hangeu. Ac yna y gwybuant bot gwennblyd yn vrads^br. ar archescop yn eu hehofni. ac yn eu didanu. ac yn ada^b udunt buched dragywyd

yr neb a ymladei. ac uffern yr neb a ffœi. Ac ymgadarnhau aoruc paôb onadunt y ar eir yr archesgob a diodef agheu ymblaen ffo. a gwedy dodi gaôr ar vrynn llewenyd onadunt. ymgymysgu aorugant ar paganyeit gan rodi vdunt dyrnodeu. a chlibor yna aoed yn lle pagan kadarnaf a wahanaôd y 6rth y gedymdeithon. ac aduc ruthur y Egeler o wasgwin. ac ny chauas y waeôvn gohir nac yn y luruc nac yn y arueu yny byd drôbydaôb berued. ac ynteu yn varôb yr llaôr y gymryt buched dragwydyd. Ac yna ymoralôb aoruc y pagan budugaôl ae gedymdeithon adielwi y ffreinc ac erchi torri tewdôr y bydinoed. Ac yna y dywaôt Rolant 6rth Oliuer. ysmaôr a gollet yôb yr einymm ar y gwas Ieuanc a gollassam. y dial aallwyfi mi ae gwnaf. ac ymchoelut penn y uarch att gliborin. a dyrchael haôdyclyr yn waetlyt ywch y benn. a gossot ar y pagan oe laôn nerth ar warthaf y helym. Ac ny ohiryod y cledyf yna yny vu y gwr ar march yn dôy rann o bob tu hyt y llaôr. ac ny orffowyssaôd yny ladaôd seithwyr yn dial yr un.

Ac yna Maldebrôm y pagan ennwiraf y dywedrþyt arnab vredychu caerussalem gynt. a llad ohonaô galaned yn y demyl. ef aduc ruthur yar varch buan y samson. ae vrathu trôbydaôb a thrôby y holl aruev yny vu yn varôb yr llaôr ae eneit y vuched dragwydaôl. A dolur maôr uu gan Rolant hynny ar Samson. adôyn ruthur [484] aoruc oe elyn. ac ual y lledit a phaladur y daraôb oe weregis y vynyd yr llaôr. ac oe weregis y waeret yny gyfrôby. ac ar hynny y ladaôd Malkbidon pagan vn orffreinc grymussaf ac yd aeth y eneit y uuched dragwydaôl. Ac yna y due Turpin ruthur y dial y wr. a tharaôb penn y pagan y arnab yr maes. ae adaôb ynteu yn y gyfrôby. Ac ar hynny y due Grandon dywyssâb bydinoed y paganyeit y ar uarch buan y ereint ruthur. ae urathu ae gledyf trôbydaôb a thrôby y holl aruev yny vyd yn varôb yr llaôr. ae eneit y orffowys y nef. Ac ar hynny llad egeler y gedymdeith megys y bydynt gedymdeithon yn y nef ual yny byt yma. Ac yna y ladaôd y paganyeit ar un tu. Brengar. a Gwimônt o Saxonia.

ac astorius y gyt ac 6ynteū. Ac yna yrodes y paganyeit ga6r ar y cristonogyon. ac wynteu a wybuant o vn vryt bot y paganyeit yn mynet drostunt.

Ac yna y kyffroes Rollant ar lit. A phan arganuu Grandon ef yn llet avbyna6 y varch y tu ac atta6. ffo aoruc ae ragot aoruc Rolant ida6. ac ef ae trewis a durendard yny vu y g6r ar march yn d6yrann o bob tu y durendard ar dyrnab6 h6nn6 alawenhaa6d y ffreinc ac adristaa6d y paganyeit. A gwedy llad eu tywyssabc y ffoassant. Ac eu hymlit aoruc Rolant udunt ae wyr. ac eu hada6 yn danuaeu. Kanys m6y o laber alas yno no riuedi y rei ae llada6d. Ac yna y digallonnet y paganyeit hyt na ellynt gynnal eu harueu yn eu d6yla6. Ac yna y kannyssant eu kyrn. ac ar kyrn yd ymladassant. Ac uelly y k6playssant h6y vr6ydyr. tr6y y kyrn y gnotteit annoc y gwyr yny vr6ydyr. Ac uelly y llas y paganyeit. ar bychidic adiengis onadunt affoassant hyt at varsli. Ac nyt oed lei eu hofyn yna noc rac bron Rolant ae lu. a thrawelei rolant 6ynt ef ae hymilitya6d. A gwedy na welei ef neb yny gylch. ef adywanod ar sarascin du dyffygya6l yn llechu ymy6n [485] ll6yn. ae dala aoruc. a nydu pedeir gwialen a gwneuthur pedwar reuabc ae r6ymab 6rth brenn yn diffleis. A gwedy y r6ymab mynet y benn brynn aoed yn agos ida6. ac odyno ef awelei lawer o sarascinyeit ygyt. ac ymchoelut aoruc y lynn y mieri y lle y kyrchei ba6b or auynnei ada6 pyrth yr yspaenn. Ac yna canu y gorn ac ef a ymgynnnulla6d atta6 yno amkan y ganwr o gristonogyon. ac ahynny y gyt ac ef y deuth yr lle ydoed y sarascin yn r6ym. Ac yna y tynga6d Rolant y 16 ma6r y lladei benn y sarascin ony delei y uenegid ida6 y lle ydoed varsli. a dangos ida6 varsli kanyt atwaenet Rolant varsli ettwa. Ac yndiannot rac ylad ydaeth y sarascin idangos ida6 varsli. Ac obell dangos y arwyd a march coch ma6r ydana6. atharyan gronn oed arna6. adodi y uryt aoruc rolant arna6 achyrchu y vydin yn hy. ar hynn oed owyr ganta6 yn divyg6l. Ac arganuot aoruc Rolant yn eu plith g6r

aragorei racdunt. a chyrchu aoruc Rolant h6nn6 ae lad ar undyrna6t. ffo aorugant 6ynteu h6nt ac yman vry ac obry Tara6 aoruc Rolant yn eu hol. ac eu llad ac eu b6r6 ac eu hysigab. ac arganuot aoruc varsli yn ffo. ae ymlit aoruc Rolant ae lad. ac nydiegys un g6r owyr rolant o hynny o gyfranc namyn rolant ehun gwedy y vrathu a phedeir gleif ae vriwa6 a mein ae yssigab. a phan gigurell Belligant hynny yr eil brenhin or paganyeit disgrech varsli yndyg6yda6. ffo aoruc ynteu ac ada6 y wlat. Teogric o bawtwin arei ereill or cristonogyon a oedynt yn llechu rac ofyn y my6n ll6yneu. ac ereill a adoed yn ol chyarlys y byrth yr yspaen. Ac neurdaroed y chyarlys ada6 oed dyrys a pherigylus or ffyrdd adyuot yr diogel6ch heb wybot dim or aoed yn ol. A blina6 aoruc rolant gan b6ys yr ymlad. a chan rodi y dyrnodeu ma6r. achymryt y bratheu agheua6l aga6ssei. adyuot uelly aoruc Rolant. dr6y dryss6ch all6yneu. hyt y penn issaf y byrth cysar. ac yna y dis [486] gynnod ef yar y uarch adan brenn wnibyr ymy6n gweirgla6d dec. a maen marmor ma6r g6edyr gyuodi yn y seuyll yn ymyl y prenn. athynnu y gledyf aoruc oe wein. Durendard oed y en6. sef oed hynny dyro dyrna6t calet. A dywedut aoruc 6rth y gledyf ual hynn o ymadrodyon dagreua6l. Or cledyf teccaf a gloy6af a gwedussaf y kyuartalaf y hyt ae let. y gwynnaf atheckaf y d6rn. o asg6rn moruil. ar groes eureit yny deckau. ac aval or beril teckaf ar y d6rn. ar kana6l eur gwerthuorussaf ynda6. A dirgeledic en6 du6 Alpha et O. yn ysgrienedic ynda6. Y blaen ll6ydyannussaf a m6yaf y glot o nerth d6ywa6l. P6y bellach a aruer o honat. P6y a vyd perchennab6 arnat ti bellach. y neb a uo medyannus arnat ny orchuyygir byth. ny byd byg6l nydechrynyr ovyn neb. Nyt aryneigya yr ellyll gerd. na chythreulyaeth. namyn gwastat diafynda6l ydaruer. ad6ywa6l nerth yn damgylchynedic o nerth ac ysprynda6l ganhorth6y. a thydi y lledir y sarassinyeit ar ny las o nadunt. [C]lot y du6 a ardyrcheuy. or gyniuer gweith y dieleist waet an argl6yd ni

Iessu grist. yn trychu paganyeit ac ideon. a thydi y teruynir gwirioned a chyuyaônder. a thydi y trychiraelodeu aledrattao. Or cledyf hawssaf ymdiret yndaô. Or goreu. Or llymaf or cledyfeu. Or cledyf ny chahat eiryoet y gyffelyb. ac ny cheffir byth. y neb ath oruc. ny oruc na chynt na gwedy dy gystal. Nyt aeth yn vûb yd annwaettut arnab yr bychanet y dyrnaô. Os marchabôc llesc ovunabôc neu sarassin neu dyn anffydlaôn athgeiff ys maôr a dolur yôg genyfi. A gwedy yr ymadraôd hônnôb rac ofyn dygwydaô y cledyf yn llaw sarassinyeit. taraô tri dyrnaôt aoruc ar ymaen marmor yny uyd y maen yn drylleu hyt y dayar yn diargywed yr cledyf. Ac yna y rodes ef lef ar y gorn. y edrych adelei neb attaô or cristonogyon aoedynt yn llechv [487] yny llôgneu. neu aglywei neb or a thoedynt y byrth cesar. ual y delynt 6rth y agheu y gymryt y uarch ae gleddyf ac y ymlit y sarassinyeit. Ac yna y cant yr eliffant y gorn yn gyngadarnet. ac yny holldes y gorn yndeu hanner. athoni y dôy wythien waet ynteu. ac ef a dywedir torri sieu y mynygôl idaô yna. A llef y corn aduc agel odyno hyt y lle ydoed Chyarlys yg-glynn myeri wyth milltir y wlat yno y tu a gwasgbin lle ydoed Chyarlys yn pebillyaô. ac yndiannot ymynassei Chyarlys ymchoelut oe nerthu. Nac ef arglôyd heb y gwenôlyd kannoed kyfrin ef am ageu rolant. Gôbybd di or achaôs lleiaf y kenit y corn. ac nat reit idaô ef 6rth dy ganhortôg di. namyn hela anniueil gôyllt y mae ac am hynny y cant y corn. ac o gyghor y bratôr y tewit yna am rolant. Ac yna y dywanaôd bawtwin y uraôt at rolant yn y lle ydoed yn ymgreinyaô. ac yn damunaô dyfwr ac nys kauas y uraôt idaô yn vnelle.

Ac yna erchi y uendith aoruc y vraôt ac esgynnu ar y march rac y gaffel o sarassinyeit. a mynet hyt y lle ydoed Chyarlys. A phan aeth Bawtwin ymeith. y deith attaô ynteu deodric. ae gyffessu ae dysgu y ymeiryaôl a duô. Ac neur-daroed y Rolant ydyd hônnôb gymryt corf y arglwyd. a chy-

ffessu yn llöyr 6rth effeireit. Kanys hynny oed eu deuaōt y dyd yd elynt y vröydyr kyffessu a chymryt kymmun. ac ymchoelut y wyneb ar ynef a oruc rolant. a dywedut ual hynn Arglöyd grist yr kynnal dy dedyf di ath gristonogaeth y deuthum i omgwlat y alltuded aghyfyeth. a thröy dy nerth di ath ganhorthöy arglöyd y gorchyfygeis i lawer o sarasinyeit. ac adiodeueis anneirif odyrnodeu a bonclusteu a chöumpreu. a gwelioed. a chellweir. a gwaratwyd. a blinder. ac oeruel. a gwres. a newynn. a sychet. a gouut a phoen. Y titheu arglöyd y kymynnaf ynneu vy eneit. val ydy-styeisti yrofi. ac yr cristonogyon y byt yth eni or wyry veir adiodef ar y groc. ath gladu. ath varw. ath [488] gyuodi y trydyd dyd. ath esgynnu ar y nef y lle nyt edeweist eiryoet o gyndrycholder dy allu di. velly arglöyd y teilyghych ditheu rydhau uy eneit ynneu y nef rac ageu tragedwydaöL a chyfadef yö gennyf ynneu vy mot yn bechadur camgylus eithyr mod ual y mae kennat y dywedut a thittheu arglöyd ual ydwyt drugarockaf madeuwr pob pechaōt ac a drugarhaa 6rth baöb. Ac ny cheissy di arglöyd y gann edidueiryolöR. namyn y ellug oe holl ogonyant ae bechodeu yn yr aöR yd ucheneidyo ac ymhoelo o honaö athi a uadeueist yth elynyon. ac avadeueist yr wreic a dorres y phriodas. ac agoreist byrth paratwys yr lleidyr ynkyyfessu yn y groc. Na nackaa ditheu uinneu arglöyd o vadeu vympechodeu. A phabed bynnac abecheis i yth erbyn di. madeu ym. allehaa vi y orffowys tragedwyd. Kanys tydi arglöyd yssyd greawdyr yr holl greaduryeit. athi adywedeist arglöyd bot ynwell bywyt pechadur noe ageu. Mi agredaf arglöyd om callon. ac agyfadefaf amtauaōt. kann öyt yn mynnu döyn vy eneit or vuched honn. y uched dragywyd ar synnöyr ysyd gennyf yr aöR honn a amgena o gymaint oragor ar corff rac y ogysgaöt. a chan dynnu y croen ar cnaöt am y döyuronnn ydyweid ual hynn gan dagreuoed köbunuannus mal y datkanod Teodric wedy hynny. Arglöyd Iessu grist mab duö a mab y

wynvydedic veir wyry. Mi agyfadefaf om holl gallon. ac agredaf dy uot ynbryndr buô arnaf. ar dyd diôethaf y kyuodaf or dayar. Ac yny knaôt hwnn ydedrychaf ar duô Iachôyaôd yob eneit. A their gweith ydywaôt ef yr ymadraôd hônn gan ymauel ae gnaôt ygkylch y dôy vronn. Ac yna dodi y laô ar y lygeit adywedut ual hynn. ar llygeit hynn mi aedrychaf arnab. ac agori y lygeit aoruc ac edrych ar y nef. A chroessi ydôyuronn ae holl aelodeu. adywedut ual hynn. Ysgaelus yô gennyf bob peth dynaôl bellach. Kanys yr aôr honn y gwelafi peth nys gwelas llygat. nys [489] gwerendewis clust. nyt esgynnod yggallon dyn y peth a darparaôd duô yr neb ae karo ef. A dyrchael y dôylaô aoruc dros yrei adygwydassei oe gedymdeithon yn yvrôydyr honno. a gwediaô drostunt ual drostaô ehun. Kandoethant y allduded y 6rthlad sarassinyeit. ac y gynnal dy enô. a dedyf gristonogaeth. a dial dy waet. Ac ymaent yman yngorwed wedy eu llad o sarassinyeit yn ymlad drossot ti. A dilea ditheu yndrugarabôc arglywd manneu eu pechodeu 6ynt. a rydhaa eu heneiteu yôrth boeneu usfern. Ac anuon dy archegylyon kyssegredic yn eukylch oc eudiffryt rac tywyllwch. Ac eudôyn y deyrnas nef y gytwledychu ath uerthyri ditheu. val y gôledychy ditheu ygyt ar mab ar tat ar ysbryt glan heb dranc heb orffenn Amen.

Ac yn hynny atheodric ynymadaô ac ef yn y gyffes. ar y wedi honno y kerod eneit Rolant oe gorff. ac y duc egypton y orffowys tragwydaôl lle ny byd na thranc na gorffenn gyt ar merthyri ual yhaedod. ae gôynaô ual hynn. Diwellywr y temleu. kynydôr kiwdodoed. Medegin-yaeth diogel y ovitrew gwlat. Gobeith ysgolheigyon. amdi-ffyn morynnyon. ymborth essiwedigyon. Doeth o bôyll ac o annyan ffynnaôn ygneityaeth. Prud o gyghor. Gwann y uedôl. Gwraôl y weithret. Eglur y ymadraôd. Karedic gantaô bop dyn ual pei braôt idaô uei bob cristaô. Ac yn y

volyant ynteu bit bop tegbch yn marchogaeth. a phan yttoed
 eneit Rolant yn mynet oegorff hanner mei ehun. Ydoed arch-
 esgob dwywaöl yn kanu efferen or meirö rac bronn Chyarlys.
 sef ydoeth idab ual llevic. ac y clybyei gor o egypton yn
 kanu. Ac ny wydyat ef beth oed hynny. A gbedy kerdet
 o nadunt goruchelder nef. nachaf trae gefyn bydin ual gwyr
 a delei o gyrch ac anreith gantunt yn mynet heibyaö. ac
 ymatteb ac bynt abnaeth yr archescob. a govyn udunt beth
 a arbedynt [490] Marsli heb bynt ydym ni yn ydbyn y
 uffern. ach cornabré chbithieu ymae mihagel yn ydbyn y
 baradwys aniuer maöryggt ac ef. A gwedy daruot yr
 efferen y dybabt yr archescob ar ursys hynny o damwein y
 chyarlys. Bit hyspys heb y Chyarlys mae eneit Rolant y
 mae mihagel yn ydbyn y nef a llaber o gristonogyon ereill y
 gyt ac ef. Ar dieuyl heb ef yssyd yn dbyn eneit Marsli y
 uffern.

Ac ar hynny nachaf Babtwin yn dyuot at Chyarlys brabst
 Rolant. ac yn dywedut idab gbyl o damwein Rolant. A
 march rolant gantaö. Ac yn diannot yd ymchoelod Chyarlys
 ae holl allu. Ac yn gyntaf dyn or llu Chyarlys adywanod ar
 rolant yn y lle ydoed ae dorr y vynyd ae dbyvreich yn groes
 ar y dbyuron. Ae gwynaö aoruc tröby Igyon ac ucheneiteu.
 ac wylaw a diwreidaö bleöd y uaryf ae wallt. a dywedut ual
 hynn o hyt y benn. Or vreich deheu ymcorff i. Y varyf oreu
 avu. A chedernit holl ffreinc ae hyder ae hamdiffin. Cledyf
 kyuyaönder. Gleif ny phylei. lluruc agkyffroedic. Penn-
 festin llewenyd. Helym milwryaeth. Kyffelyb o glot y
 Iudas machabeus. vn gedernit a samson. vn ryw agheu ac
 vn saul vrenhin. a Ionathas y marchabé gbychaf a grymussaf
 yn ryuel. Y doethaf ymplith lluoed. Distrifwr sarassine-
 yeit. Maöryg yr yscoloed. Amdiffynnör cristonogyon. Kyn-
 heilyat ymdiueit a gwraged gwedwon. Ymborth achenogyon.
 Kynyddör eglwysseu. Kyffredin ymbrodyeu. Kedymdeith y
 baöb. Tywyssabé lluoed ffydlon. ac ar vn geir blodeu a

hyder. a chovynt holl gret yn erbyn eu gelynyon. A phaham y dugom ni dydi yr gwladod hynn. Pa del6 y gallafi edrych arnat ti yn uar6. Paham nabydaf var6 ynneu ygyt athydi. Gwavi rac trueni. Pa wnaf i bellach. Buchedockaa di bellach ygyt ar egypton ar merthyri. A minne amdanat ti bieu y k6yna6 ar [491] hiraeth. ar galar. ar trueni val y bu g6ynuan y dauyd am saul a Ionathas ac absalon. A thydi yssyd yn mynet. a minneu yssyd yn trigya6 yn drist ovalus ac or kyfryw g6yn h6nn6 k6yna6 Rolant tra vu dyd. a deuna6 mlwyd ar hugeint oed ydyd y llas. ac yn ylle ydoed Rolant yn var6 y tynnassant eu pebilleu y nos honno. ac ira6 corff Rolant a6naethr6yt ac ireideu gwyrthua6r. Nyt amgen Myrr ac ole6. a balsami. A gwneuthur arwylant ma6r ida6 o ganveu a ch6ynuan eu a gwedieu. athapreu k6yur. athanneu a goleuni ar hyt y koedyd ar ll6yneu yr enryded y Rolant yn hyt y nos honno.

Athrannoeth y bore gwedy gwisga6 yharueu amdanunt mynet aorugant yr lle y buassei y vr6ydyr. parth aglynn y mieri. ac wynt a ga6sant yno eu g6yur yngalaned. Ac ereill yn annobeith o vratheu agheua6l. Ac yno ydoed Oliuer yn var6 ae dorr y vynyd ar y estynn wedy y r6yma6 a phedwar reuab6. Ac aphedwar pa6l dr6ydunt yn ydayar. ac oe vyn6gyl hyt y ewined wedyr vliga6 ae vreicheu ae d6yla6. a g6edy y fenestru tr6yda6. a phob ry6 arueu. Ny ellit adrod y k6ynuan ar drycruerth oed yno. Kanys ef aglywit eugriduan. ac eu god6rd yn llen6i y glynne o leuein. Ac yna y tyga6d y brenhin yr brenhin holl gyuoetha6c. na orffowyssei yn ymlit y paganyeit yny ymordiweidi ac wynt. Ac yndiannot mynet aorugant odyno yn eu hol. Ac yna ysaua6d yr heul megys yspeit tri diwarna6t yndigyffro. ac y gordiwedod ynteu wynt ygglann abra. ger lla6 cesar a6gustani. a mynet aoruc yn eu plith megys llew dywal a vei yn hir heb vwyt. A gwedy llad o nadunt pedeirmil. ymchoelut aoruc drachefyn hyt ygglynn y mieri. A pheri kynnnulla6 y kalaned ae

ganta^b. ac eu d^byn hyt y lle ydoed gorff Rolant. Ac yna yd amouynna^bd Chyarlys aod wir ar wenblyd wneuthur ohonab vrat Rolant ae [492] wyr y rei ereill. Ac yn diannot dodi deu wr y ornest y dangos gwirioned am hynny. Nyt amgen Teodric dros Chyarlys. A Phinabel dros wennwlyd. ac yn diannot y llas Phinabel. Ac yna y peris Chyarlys r^bymab Gwennwlyd wrth bedbar meirch kadarnaf or llu. adodi pedwar g^byr arnadunt. ac eu kymhell y bedeir vann y byt. pob un o nadunt ygg^brth^byneb oe gilyd. ac uelly y kauas Gwenwlyd y agheu. Ac yna ira^b aorugant calaned eu gwyr ennwa^bc oll a myrr abalsami. Ereill onadunt a halltwyt a halen ac a ducrb^byt ymeith odyno. Ereill onadunt a gladb^byt yno. Ereill a ducrb^byt y ffreinc. ac ydoed d^by vynn^bent bennadur gyssegredic. vn yn arelaten gwedy y chysegru o seith escyb. ac yn yr rei hynny y cladb^byt y ran i^buhaf or calaned. A chorff Rolant a ducrb^byt yn anrydedus hyt ymblif. ac yn egl^bys saint r^bomin y cladb^byt. abaryssei ehun y hadeilat. a chanonwyr aossedet yndi. ae gledyf aossedet vch y benn. ar elifiant y gorn arodet is y draet yn lle uchel yr enryded ida^b a molyant a chlot. A gwedy daruot hynny y rodes Chyarlys deudeng mil o vgeineu o aryant ar riuedi h^bnn^b o vyssanneu eur a g^boisgoed anrydedus. a b^byt a dia^bt yn didla^bt y achenogyon. ar tir ar dayar ar seith milltir ygkylch egl^bys saint r^bomin. ar castell ar llys ac a berthynei 6rhunt ar mor heuyt. a hynny oll o garyat rolant. Ac ef arodes y ganonnwyr y lle h^bnn^b nabe^b arnunt neb ryb geithiwet vyda^bl. namyn rodi dillat unweith bop bl^bydyn rac eneit rolant kyuen^b ydyd y llas y dec achenab^bc ar hugeint ac eu porthi y nos honno. A chanu dec sallwyr ar hugeint. a dec efferen ar hugeint. yn enryded y Rolant ar niuer a uerthyrgyt y gyt ac ef ynyr yspaen ual y bydynt gyfrannab^bc ar y coroneu. ac bynteu aada^bssant ar eu ll^b wneuthur hynny. Ac ar hynny y daeth Chyarlys o vif hyt yn vien. ac yno y bu yn gorffowys ychydic ac yn kym

[493] ryt medeginyaeth oe gl̄byueu ae urathei. ac odyno y daeth y baris. Ac yna y goruc ḡonsli yn sein denis. ae dywyssógyon ae escyb yn egl̄ys saint denis y diolbch y diub ar sant y nerth ar grym a rodassei idaþ y ystbg y paganyeit. Ac yna y rodes ef holl ffreinc yn darestyngedic y saint denys. val y rodassei Baþl ebostol. a chlemens bab aorhymynnassynt gynt yr brenhined ar tywyssogyon uvudhau yr egl̄ys honno a rodi pedeir keinyaþc o bop ty bob bl̄ydyn y adeilat yr egl̄ys ac ef aellygod pob kaeth yn ryd yr talu y dreth honno. ar llabenhaf ae talei aelwit ffranc saint denys. Ac odyna y gelwit y wlat honno freinc. a chynno hynny galli oed y henþ. Sef yð dyall yr enþ ffranc ryd o geithiwet pob kenedyl. Kanys 6yn adlyiant uot yn bennaf.

Ac odyna ydaeth Chyarlys hyt y lle aelwir dyfðr grafn parth a leodin. Ac ef aberis wneuthur enneint yno. yndogyn y wres heb gilyaþ yndragywyd o geluydyt ac ardymer. ac egl̄ys aadeilassei yr wynuydedic veir wyry a adurnaþd o eur ac o aryant. a dodrefyn egl̄yssab. a pheri ysgriuennu yndi. ac ysgythru umyðn neuad ar y pharþytyd yn llythyr a delweu eureit ystoryaeu yr hen dedyf oll. Ac ysgythru umyðn neuad idaþ ynteu oed yno hynny oll. a dodi kþbyl oe ymladeu yn yr yspaen. Ar seith gelfydyt ygyt a hynny. Gramadec gyntaf a ysgriuenþyt yno kanys hi yssyd vam y kelvydodeu. a hi a dysc pasaþl yssyd o lythyr. A pha delþ ydyscrienner pob ymadraþd. o ranneu y sillaeu auo yndaþ. athdrþy y geluydyt honno y dyeill y lleodron yn yr egl̄ys rþyll yr ymadraþd a darlleont. ar neb nywypo honno. darlein yr ymadraþd awna. ac nys dyeill. vegys y neb ny bo yr agoryat ny wyr beth a vo yny llestyr ar clo arnaþ yny dirgelu. Music a ysgythrþyt yno a honno a dysc keluydyt y ganu. [494] a thrþydi y teckeir gwassanaeth yr egl̄ys ac y dysc y kantoryeit yr organ. ac ar ny bþro honno breuu awna ual eidyon. y gradeu ar pyngkeu nys gþybyd. namyn ual dyn a dynno ar vemþbnn llinyeu 6rth linyaþdyr gyrgam. kyn

agkywreinyet a hynny yd ellōg ynteu y lef. A thrōy honno y dychymygōt auu ogerd delyn a chrōth. a thimpan. a phibeu. Ac nyt oes yndi namyn pedeir llin ac 6ythdonn a thrōy y rei hynny y dyellir pedwar nerth a berthyn ar y corff. ac 6yth obrōy yr eneit. ae boned oe dechreu a gahat o gywydolyaeth egypton. Dilechdit a ysgythrōyt yn neuad y brenhin. a honno adysc y dyn dywedyt yr ymadra6d a dosparth gwir ageu. ac adysc amrysson or ymadra6d ae dyall or byd ynda6 dywyll6ch. Rethoric oed yno. A honno adysc y dyn dywedut yr ymadra6d yn gyfyabn ac yn ll6ybreid ac yn gyfreitha6l. huabdyl a dosparthus uyd ae g6buro. Geometria a ysgythryssit yno. A honno adysc messura6 y dayar ar diffrynned. ar mynyded ar glynneu ar moroed. ar ysbasseu. ar milltired. ar neb awypo honnno yngyflabn pan edrycho let brenhinyaeth. ef awybyd pa sa6l milltir neu pa sa6l g6rhyt neu pa sa6l troetued a vo yndi o hyt a llet. Ac uelly am uaes neu gym6t. nev dinas ef aednebyd pa sa6l troetued a uo ynda6. a thrōy honno y kyfansodes amherotron y milltiroed ar fyrd or dinas py gilyd. ac o honno y llauurya yr emeith dissynn6yr y uessura6 y tired. ar gwinllanneu. ar gweirglod-yeu. ar meyssyd ar ll6ynneu. Arismetica a esgythryssit yno. yr honn a draetha o gyfrif pob peth. ar neb a wypo honno pann welo twr yr uchet vo ef awybyt pa sa6l maen a uo ynda6 neu y gyniuer dafyn d6fyr auo yny ffiol neu o lynn arall. neu y gyniver keinab6c a vo yny das aryant. neu y gyniuer g6r a vo yny llu. o honno y [495] llauurya y seiri mein kynyt adnappont h6y y geluydyt honno y gwplau y tyroed vchaf. Astrologia a esgythryssit yno. Sef y6 honno keluydyt or syr. o honno yd adnabydir dambeineu athyghet-uenneu rac lla6. a chyndrycha6l da adr6c ympob lle. A uo kyuar6yd yn honno pan el y hynt neu pan damuno wneuthur peth arall ef aednebyd ual y darffo ida6. O g6yl deu6r neu deulu yn ymlad. ef aednebyd r6y aorffo onadunt. Or geluydyt honno yd atwaenat amherotron ruvein ansa6d eu

gûyr yn eithauoed bydoed ar brenhinyaethau eithaf. Ac ar ychydic o amser gbedy hynny y dangosset y durpin archesgob aghev Chyarlys. Pan yttoed diwarnabt ger bron y allabt yn vien yn gbediaôl ac yn canu dechreu aôr nachaf ual llebic idaôl. a thrae gefyn vydin anneiryf y meint o uarchogyon ynkerdet heibyaôl. ac adnabot aoruc eubot yn kerdet parth alotaringia. a gwedy eu mynet heibyaôl. arganuot aoruc un tebic y vlaômon yn eu kanlyn yn llibin. a govyn aoruc Turpin y hônnôl padu ydeynt. Ni aabn heb ynteu hyt yndôfyr y graibn erbyn aghev Chyarlys y dôun y eneit y uffern. Minnev aarchaf y titheu heb y Turpin yn enôl yr arglwyd grist pan no teruyn ar aôch hynt dyuot ymann attafi y venegi ym beth a vo oc aôch hynt. ac ny vu odric arnadunt namyn o vreid teruynu y salym. nachaf 6ynt yn dyuot drachefyn yn yr ansaôd yd athoedynt yno. ac 6rth yr hôl y dywedassei durpin 6rthaôl gynneu am eu neges y dywaôl yna. Y gôr or galis heb ef heb penn arnab a duc y saôl vein agwyd oed yn y eglwyssieu ef ac eu dodi yny taval. A mby y tynnaôd hynny ar da noe bechodeu ef. Ac am hynny y due ef yr eneit y nef y gennym ni. ac ar hynny difflannu aoruc y kythreul ymmeith. Ac am hynny y dyallod Turpin mynet Chyarlys y orffowys trôby ganhortbô Iago ebostol y gwnaeth Chyarlys eglwyssieu idaôl. kanys daroed idaôl y dyd yd ymwahanyssyt o vien anuon o bop [496] un o nadunt ar y gilyd y damwein a darfei udunt.

A phan oed wann Chyarlys a dyuot cof idaôl y ammot a Thurpin Sef yd erchis y vab maeth idaôl o varchaôc. pan adnappei y agheu annvon ar durpin. Ac yny vu bethewnos wedy y uarôl nyd anuonet. a menegi idaôl heuylt na buassei Iach na nos na dyd yr pan dathoed or yspaen. arywneuthur onadunt arbylant y merthyri a uerthyrbût yno pob blôwyd yn tra uu vûb yn enrydedus o eur ac aryant a bôyt a diaôl adillat mal y dywetpôyt uchot or blaen. ac efferenneu a sallgyreu a gwassanaeth marôl. Ac yn yr un dyd ar un aôr

y gwelas Turpin y weledigaeth y buassei varb Chyarlys. Nyt amgen pedwar dieu kynn kalan chwefraôr. y bedwared vlgdyn ar dec ac 6yth cant o oet Ieussu grist. Ac yn eglâys gronn yr arglwydes veir awnathoed ehun yn dysfor y grafn yn ymyleu lodij y clad6yt yn anrydedus. Ac ef a dywedir dyuot arbydon y angeu ef deir blyned kynn y uar6 duab yr heul ar lloer seith niwarnaôt ar untu. ae en6 ynteu a daroed y ysgriennu ar baret yr eglâys a dywetp6yt uchot. Nyt amgen Chyarlymaen vrenhin freinc a beris ehun y dileu y porth maôr aoed yr6g yr eglâys ar neuad adywetp6yt uchot. diôren kyuarchauael adyg6ydd or gr6ndwal. pont bren a uuassei yno seith mlyned ar auon remi a gawssit cost a llauur yn y hadeilat adoeth tan yndi ehun yny losges hyt y dayar.

A diwarnaôt ydoed Chyarlys yn kerdet o le pygilyd ar diwarnaôt anhegar nywlaôc nachaf y gwelei fflam las o dan yn kerdet yn vuau ual y bydei fflam o gynnev yn kerdet or tu deheu idab parth ae assev gan y wyneb. A dechrynu rac ytan aoruc. adygwydaô yar y uarch y tu asseu adyg6ydaô y hebâb oed ar y laô y tu arall yr march. ac yngyflym y [497] achubeit oe wyr ef ae gyuodi y vynyd. Ac am hynny y mae diogel genym ni y uot ef yn gyfrannaôc ar goroneu y merthyri a uerthyrb6yt uchot her6yd y diodeuaôd y gyt ac 6ynt. ac am hynny y rodir yn agreift yr neb a adeilo eglâyseu. parattoi buched dragwydyd awna. Ac ual hynny y rydhawyd Chyarlys o geithiwet y dievyl dr6y ganhorth6y y seint y gwnathoed ynteu eglâysseu udunt y llehab6yt ynteu yn teyrnas nef. Ac ny pharhaôd Turpin wedy ageu Chyarlys namyn ychydic o amser y bu yn nychu. o vri6 a doluryeu a gwelioed yn vien. a gwedy y varb y clad6yt yno yn eglâys gerllaô y gaer. ytu draô y ron. ac yno y bu dalym. Ac yn y dydyeu hynny y kym berth esgyb ac ysgolheigon ac effeireit gorff Turpin yn ysgrin yn enrydedus ae esgobwisc ymdanaô. ac y dugant y gaer y tu arall y ron. ac y cladyssant yn yr eglâys y mae yr aôr honn yn enrydedus ac yn kymryt coron

y vrenhinyaeth yny nef. mal yd haedod o vynych laberyon lauryeu tra uu ar y dayar. yndial gbaet yr arglwyd Iessu grist. Ac y mae y uarnat uch y benn o wydyl tec gwedus. ac velly y teruyna ystorya chyarlymaen oeweithretoed yn yr ysbaen. ac yn llawer o deyrnassoed ereill yn treulaab y uuched amseraol dros vuched tragediaol yn ymlad yn erbyn paganyeit a gelynyon an gwir arglwyd ni Iessu grist a barattoes idaol ynteu le yny nef dros y lavur yn y byt. AMEN.

*Explicit istoria d'ni sarlim regis francie de
actibus eius in yspania contra paganos et timicos
ihū xpi.*

[498] A theilong yb ymplith petheu ereill d6yn ar gof ac ar volyant yn arglwyd ni Iessu grist y g6yrth awnaeth du6 yr rolant. ac ef yn vyb ettwa. kynn y vynet yr yspaen. Pann yttoed yr Iarll Rolant yn dyuot y dinas granopolin. ac aneiryf o luued cristonogyon y gyt ac ef. wedy ryuot wrhi seithmlyned. y doeth gwas ar vrys attab. y venegi idaol bot Chyarlys y e6ythyr ygg6archae y tu6n castell yn eithauoed brenhinyaeth o germania. A thri brenhin ac eu llu yny gylch ac ef ae lu. A gorchymun y rolant dyuot y ganhorth6yaol. ac yrydhau y gan y paganyeit. Ac yna y bu gyuung gan rolant y ansaol ae gyghor py beth awnelei ae adab y gaer yry gabssei ovut a llauur genti a mynet y rydhav y e6ythyr. ae ynteu dilyssu y ewythyr ac eisted 6rth ygaer. Owi adu6 mor uolyannus ympob peth y g6r mor gyfla6n owarder yn ymovutyab uelly y r6ng y d6y dyghetvenn. Sef aoruc ynteu ef aelu ymrodi deirnos a thridieu y wedi adyrwest heb v6ytta aheb yvet y erchi canhorth6y du6 ual hynn. Arglwyd Iessu grist mab y tat goruchaf. ti abnaethost y mor rud yn d6y rann. ac adugost dy bobyl dr6y y berued. ac aettelleist pharao ae lu yndab. ac adugost dy bobyl dr6y y diffeith. Ac adistry6eist laber

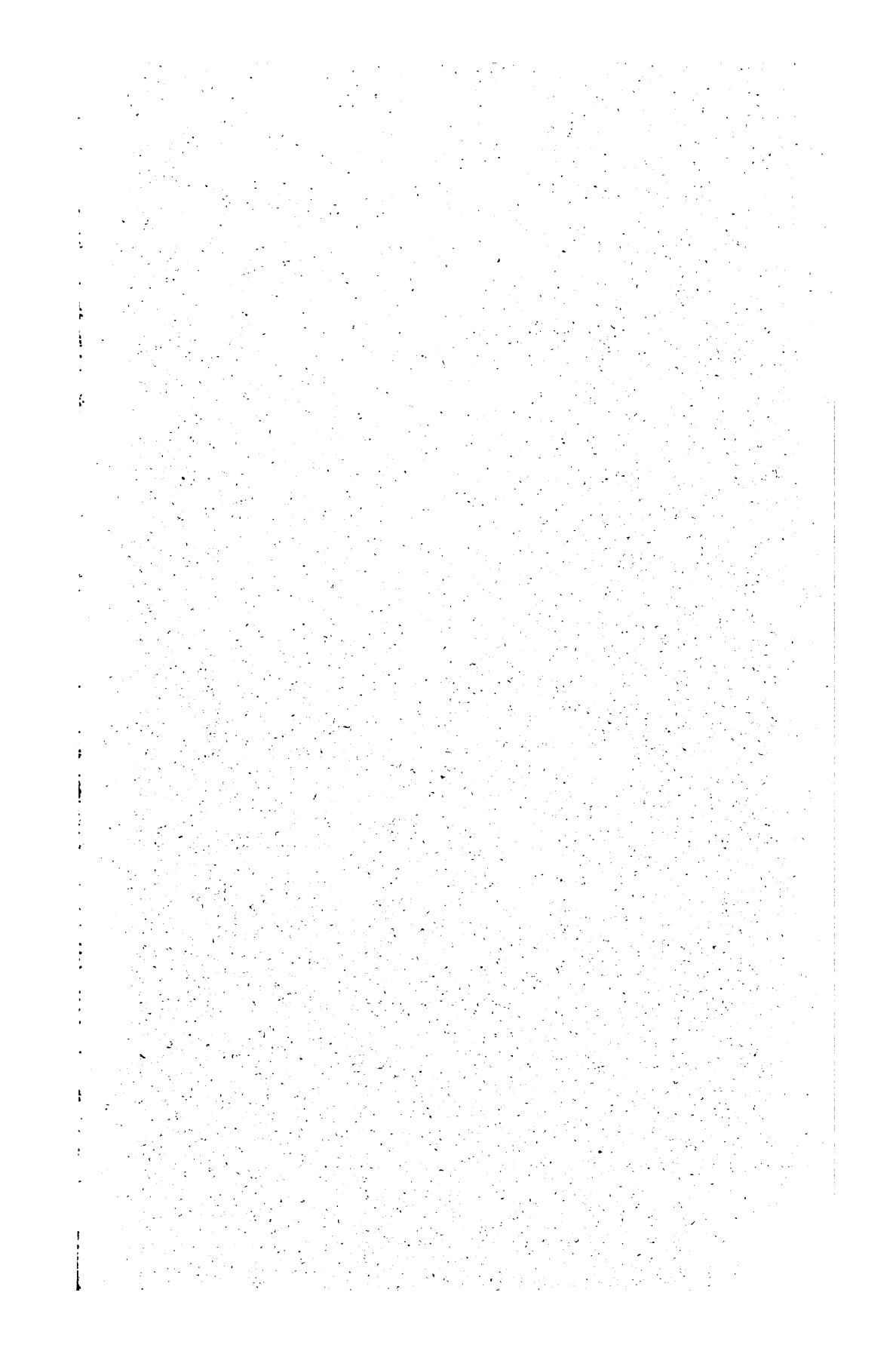
o genedloed aoed 6rthbyneb udunt. Ac aledeist y brenhined kadarn. Seon vrenhin. a morrei. ac og vrenhin basan. aholl teyrnassoed kanaan. Ac a rodeist eu dlyet 6ynteu y bobyl yr Israel. Ti adistrybeist geyryd gerico heb ganhorth6y dyna6l heb gybreinrwyd neb. wedy y chylchynu o luued heb argybed idi seith mlyned. Distr6ba ditheu argl6yd gedernit y gaer honn. a thara6 y chedernit oth la6 ditheu yn gadarn. Ac oth vreich anorhgyvgedic. yny adnapo y genedyl paganyeit yssyd ynymdiret yn eu dybalder [499] ehun gan dy dremygu ditheu dyuot yn du6 bu6 brenhin holl vrenhined holl gyuoethab6 kanhorthwy6r cristonogyon ac eu hamdiffynn6r megys y buchedockai ac y g6ledychei y gyt ar tat ar mab ar yspryt glan yn anteruynnedic oes oesoed amen. Ac ympenn y tri diheu wedy daruot eu gwedi heb ganhorth6y dyna6l dyg6yda6 muroed y gaer. a gwedy goruot ar y paganyeit ac eu ffo. mynet yr Iarll Rolant yn llaben ef ae lu hyt yn tiester ar chyarlys. ac yno y rydhau ynteu tr6y nerth du6 o warchaedigaeth y elynyon. Yman ett6a y dyg6n ar gof y dambein a daruu yr galis wedy ageu Chyarlys. wedy bot y galis yn hir amser yn dagneuedus. tr6y annoc y kyuodes kythreul altumor o cordiby. Adywedut y darestyng ei yr yspaeen argalis ida6 ehun ydan gyfreith y sarassinyeit a du-gassei Chyarlys weith arall y gan y rieni ynteu. Ac yna wedy kynnulla6 a distr6 ywlat o le y le y deuth hyt yn seint Iac. a diwreida6 pob peth or agyvaruu ac ef yno. ac ygyt a hynny distri6 yr egl6ys ae llyfreu ae thableu. ae halmareu ae g6iscoed. a d6yn y hadurn o honei. A g6edy dyuot y sarassinyeit yr egl6ys ac eu meirch. nyt aryneigyas-sant g6neuthur y hysteuyll bychein ar yr allab6. Ac 6rth hynny y bu var6 rei onadunt 6ynteu gan d6ywa6l dial o darymret. Ereill a gollasant eu llygeit. Ac velly o g6hyll y dallwyt eu tybysab6. ac o gyghor vn o effeireit yr egl6ys y dechreuwys gal6 du6 y cristonogyon yny ganhorth6y or geireu hynn. O du6 y cristonogyon. Du6 Iago. Du6 meir

Du6 pedyr. Du6 marthin. Du6 holl gyuoethab6 mi ayndi6adaf a Mahumet. o chaffaf gennyt ti vy ansa6d gynt. Ac ny deuaf byth o hynn allan y egl6ys seint Iac yr amreint idi. O Iago 6r ma6r. o rody di yechyt ymllygeit. i. ac ymcroth. [500] pabeth bynnac rydyk6yfi oth dy di mi ae talaf. Ac odyna ympenn y pythe6nos wedy talu yr egl6ys pob peth yn deupeinab6 yd euth altymor ar yansa6d gynt. ac ydaeth o teruynn y galis gan ada6 na delei vyth yr wlat honno yr g6neuthur cam. A phregethu du6 y cristonogyon yn va6r. a chyfadef bot Iago yn 6r ma6r. Ac odyno y kerd6ys ar hyt yr yspaen adan distry6 g6ladoed. yny doeth y dref aelwit ornit yny lle ydoed egl6ys dec y seint r6mans a chwyltev ar llyfreu goreu a chrogev a chreireu ereill eureit. ac aryanneit. ac y yspeila6 honno heuyt yd euth altymor. a distry6 y dref a gwedy lluestu o nadunt yny dref yd euth tybyssab6 ymladeu idab yr egl6ys. a g6elet pilereu mein teckaf orbyt ynkynnal penn yr egl6ys ar penn ynteu aoed eureit oll ac aryanneit. ae annoc ynteu o s6mbyl kebydyath a chymryt ord hayarn oed y r6ng y pilereu y vynnu torri y piler. a phan vyd yn fustya6 y piler y vynnu distry6 yr egl6ys oll pei na lauryei d6wyaw6l vra6t. ydrossi ynteu yn vaen. ar maen k6nn6 yssyd yr hynny hyt hedib yn yr egl6ys honno ar lun dyn ar kyfry6 li6 arnab ac aoed ar beis y Sarassin kynno hynny. Ef a nottaa hevyt y pererinyon a gerdo yno dybedut vot drycwynt gann y maen h6nn6. A phann welas altymor hynny y dybab6t 6rth y dyl6yth. Diheu y6 eissoes heb ef vot yn va6r ogonedus du6 y cristonogyon yssyd idab y ryb annbyleit hynn. g6edy yr elont or byt h6nn y dialant h6y eissoes ar y rei by6 y g6rthgassed val hynn. Iago aduc y arnafi vy llygeit. a r6mans awnaeth vygg6r yn vaen. a thrugarogach y6 Iago no r6mans. Kanys Iago a drugarha6d 6rthyfi ametvryt ym vyllygeit. ac nyt atver r6mans ym vygg6r. Ac 6rth hynny ff6on ni [501] or g6latoed hynn. Ac odynna yn ofnab6 kebilydyus yffoes y pagan h6nn6 ae lu. ac ny bu wedy hynny ympenn llafer o amser

alavassei aflonydu ar seint Iac. nac ar y deruyneu. Amen. Ymann y mynnbnn dbyn ar gof pann anuonet yr anregyon ar ḡbystlon yn llāb wennblyd y Chyarlys. ryanuon yr ymladwyr r̄bnn deugein meirch o win gloȳb da ȳb yvet. a mil o wraged tec or sarassinnesseu y arueru o nadunt. a hynny dros y d̄byllodrus adab ynteu mal y clybssabch chb̄i vchot. ar ḡb̄t eissoes mwyaf or ymladwyr cristonogyon a aruerassant or ḡbin. ac nyt arverassant or ḡbraged. ar r̄tterb̄t ereill aaruerassant or ḡbraged. Ac 6rth hynny y govynnir yma. Paham y gadbys dūb yna aghev yr neb nyt aruerassant or ḡbraged megys yrei arverassei onadunt. Sef yd attebir am hynny. kany mynnei dūb ymchoelut y rei aoed ar ansāb̄d da. drachefyn y eu kartref rac dambeināb udunt bethev yno yn ormodus. kann mynnei ynteu rodi udunt h̄b̄y tr̄b̄y diodeifeint coron teyrnas nef dros eu llauur. Y rei ynteu a bechassant 6rth y ḡbraged aadbys agheu arnunt. kanys tr̄b̄y diodeifeint y cledyf y mynnwys dūb dileu eu pechodeu 6ynteu. ac nyt kredadb̄y heuyt na mynno ytrugarokaf dūb talu ar da y bāb o nadunt tal eu llauur. Nyt amgen yn eu diwed kyfadef o nadunt y enb ef gan adef eu pechodeu. Kanys kyt ḡb̄nelynt h̄b̄y eu pechāb̄t. Eissoes dros enb̄ crist y llas 6ynt yny diwed. Ac 6rth hynny oc eu kyfrangk h̄b̄y yny [sic] eu br̄b̄ydyr y mae aml̄c mor gyveilornus ac enbyt kedyymdeithas ḡbraged. kanys rei gynt o tyb̄yssogyon dayarāb̄l. Nyt amgen. dar gadarn. ac ant6yn. [502] ygkedymdeithas eu gwraged ylldieu adyḡb̄ydassant. Alexander aoresgynn̄bys dar. ac otauius amherabdyr aoruu ar antwyn. 6rth hynny nyt ḡbedus ac nyt lles bot ḡbraged ymplith y lluoed yn ev lluesteu. yny lle y dylyir diſreidāb godineb. yr honn yssyd lesteir eneit a chorff.

Hic iacet turpinus remis metropolitanus
 Corde leoninus fidei non incola minus.
 fflos et honor patrie species pulcherima rerum.
 hoc iacet in tumulo galicana decus mulierum.

Orbis oportunus iudex docius [sic] hic unus.
In uiris funus non nouit sumere munus.
Consilij nidus et mundi cardo gofridus.
Ethereum fidus [sic] aprilis adiuit in idus.

THE HONOURABLE SOCIETY OF Cymrodorion,

LONSDALE CHAMBERS, CHANCERY LANE, W.C.

President.

Sir WATKIN WILLIAMS WYNN, Bart., M.P.

Vice-Presidents.

The Most Hon. The MARQUESS OF BUTE, K.T.
The Right Hon. THE EARL OF JERSEY.
The Right Hon. THE EARL OF POWIS.
The Right Rev. THE LORD BISHOP OF LLANDAFF.
The Right Rev. THE LORD BISHOP OF BANGOR.
The Right Rev. THE LORD BISHOP OF BATH AND WELLS.
The Right Rev. THE LORD BISHOP OF ST. ASAPH.
The Right Rev. THE LORD BISHOP OF ST. DAVIDS.
The Right Hon. LORD TREDEGAR.
The Right Hon. LORD PENRHYN.
The Right Hon. LORD ABERDARE.
The Right Hon. G. OSBORN MORGAN, Q.C., M.P.
The Right Rev. THE BISHOP OF NEWPORT AND MENEVIA.
The Right Rev. THE BISHOP OF SHREWSBURY.

Sir ROBERT A. CUNLIFFE, Bart., M.P.
Sir H. HUSSEY VIVIAN, Bart., M.P.
Sir WALTER MORGAN.
W. CORNWALLIS WEST, Esq., Lord Lieutenant, Co. Denbigh.
H. R. HUGHES, Esq., Lord Lieutenant, Co. Flint.
The Very Rev. the DEAN OF BANGOR.
The Very Rev. the DEAN OF LLANDAFF.
The Very Rev. the DEAN OF PETERBOROUGH.
CHARLES BATH, Esq., Ffynone, Swansea.
RICHARD DAVIES, Esq., M.P.
WILLIAM JONES, Esq. (Gwrgans).
Col. C. K. KEMEYS-TYNT, J.P., Cefn Mably.

MORGAN LLOYD, Esq., Q.C., M.P.
W. FULLER MAILLAND, Esq., M.P.
LOVE JONES PARRY, Esq., M.P.
LEWIS PUGH-PUGH, Esq., M.P.
J. H. PULESTON, Esq., M.P.
STUART RENDEL, Esq., M.P.
HENRY RICHARD, Esq., M.P.
JOHN ROBERTS, Esq., M.P.
ALFRED TENNYSON, Esq., D.C.L.
Captain EDMUND H. VERNEY, R.N.
B. T. WILLIAMS, Esq., Q.C.
GWILYNN WILLIAMS, Esq., Pontypridd.
CHARLES W. WILLIAMS WYNN, Esq., Q.C.
WILLIAM R. W. WYNNE, Esq., Peniarth.

Council.

STEPHEN EVANS, Esq., J.P., Chislehurst (*Chairman*).
AGABEG, AVIET, Esq., Temple.
DAVIES, HANBURY, Esq., Temple.
DAVIES, THE Rev. JOHN, M.A., South Hampstead.
DAVIES, WM., Esq., (*Mynorydd*), Euston Road.
DAVIES, W. E., Esq., Old Palace Yard.
EVANS, WILLIAM, Esq., Temple.
HANCOCK, THOS. W., Esq., Wood Green.
HANCOCK, W. ST. J. H., Esq., Furnival's Inn.
JENKINS, R. HENRY, Esq., Church End, Finchley.
JEREMY W. D., Esq., Lincoln's Inn.
JONES, THE Rev. EVAN, Welsh Church.
LEWIS, DAVID, Esq., Temple.
LEWIS, OWEN, Esq. (*Owain Dyfed*), Mornington Road.
LLOYD, HOWEL W., Esq., M.A., Kensington.
MORGAN, THE Rev. J. M.A., Woburn Place.

MORRIS, LEWIS, Esq., M.A., Chancery Lane.
OWEN, Dr. ISAMBARD, Gloucester Gardens.
OWENS, JOHN, Esq., India Office.
PHILLIMORE, EGERTON G. B., Esq., Hammersmith Road.
RICHARDS, BRINLEY, Esq., Kensington.
ROBERTS, H. LLOYD, Esq., Temple.
ROBERTS, OWEN, Esq., M.A., F.S.A., York Terrace.
RUDLER, F. W., Esq., F.G.S., Museum, Jersey Street.
THOMAS, HOWEL, Esq.; Local Government Board.
THOMAS, JOHN, Esq., (*Pencerdd Gwalia*).
THOMAS, REV. J. LLEWELLYN, M.A., Jesus College, Oxford.
WILLIAMS, J. IGNATIUS, Esq., Temple.
WILLIAMS, DR. JOHN, Harley Street.
WILLIAMS, T. MARCHANT, Esq., B.A., Temple.

Treasurer.—H. LLOYD-ROBERTS, Esq.

Editor of Transactions.—THOMAS POWELL, Esq., M.A., Bootle, Liverpool.

Auditors.—HOWEL THOMAS, Esq., and ELLIS W. DAVIES, Esq.

Secretary.—C. W. JONES, Esq.

Bankers.—The IMPERIAL BANK (Limited), Westminster Branch, Victoria Street.

Corresponding Members.—*For North Wales.*—Rev. D. SILVAN EVANS, B.D., Llanwrin; Rev. DAVID HOWELL, B.D., Wrexham; J. CHERIOL HUGHES, Esq., Caerwys, Mont. *For South Wales.*—W. DOWNING EVANS, Esq. (*Leon*), Newport, Mon.; the Ven. Archdeacon GRIFFITHS, B.D., Rector of Néath; J. M. JONES, Esq. (*Isan Cwnllio*), Rhyllews, Llandysul; Rev. W. WATKINS, M.A., Newbrough, Four Stones. *For Liverpool.*—Rev. E. T. DAVIES, B.A., 56, Hunter Street; Rev. OWEN JONES, B.A., 143, Bedford Street. *For Oxford.*—Professor RHYS, M.A. *For Bristol.*—OWEN PARRY, Esq. *For U. S. of America.*—J. C. ROBERTS, Esq., Utica.

